

Олена Малицька

**ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО
З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ**

Навчально-методичний посібник

УДК 372.874.1(075.8)

ББК 74.268

М19

Рецензенти:

Коваль Л. В., доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету;

Щолокова О. П., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фортепіанного виконавства та художньої культури Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова;

Растригіна А. М., доктор педагогічних наук, професор мистецького факультету Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Вдовиченко В. М., директор Бердянської дитячої художньої школи.

Малицька О. В.

Образотворче мистецтво з методикою навчання : навч.-мет. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закладів напрямів підготовки 6.010102 Початкова освіта] / Олена Володимирівна Малицька. – Бердянськ, 2016. – 346 с.

У посібнику розглядаються основні методологічні позиції вчителя початкової школи при побудові системи навчання молодших школярів образотворчої діяльності. Показано роль образотворчого мистецтва в художньо-естетичному вихованні школярів і місце предмета «Образотворче мистецтво» в системі загальноосвітніх дисциплін. Розкрито принципи організації художньої творчості дітей на уроках образотворчої діяльності, особливості методики підготовки та організації занять з образотворчого мистецтва.

Посібник адресований студентам вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК 372.874.1(075.8)

ББК 74.268

М19

©Малицька О. В., 2016

ЗМІСТ

ПРОГРАМА НОРМАТИВНОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ 10

**МИСТЕЦТВО ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ
ЛЮДИНОЮ ДІЙНОСТІ 27**

**Змістовий модуль 1. Мистецтво як соціальне та культурне
явище..... 28**

Теоретичний блок 30

1.1. Феномен мистецтва..... 30

Філософська сутність мистецтва 30

1.1. Феномен мистецтва..... 35

Суспільні функції мистецтва 35

1.2. Художній образ у творі мистецтва..... 47

Художній твір та художній образ..... 47

1.2. Художній образ у творі мистецтва..... 52

Структура художнього образу 52

Практичний блок..... 55

Блок самоконтролю 56

Теми рефератів та наукових повідомлень 56

Змістовий модуль 2 Класифікація мистецтв 58

Теоретичний блок 60

2.1. Класифікація мистецтв 60

Критерії розподілу мистецтв на групи 60

2.1. Класифікація мистецтв 62

Групи мистецтв 62

2.2. Синтез – особливість сучасного мистецтва 64

Практичний блок..... 66

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ

Блок самоконтролю	67		
Теми рефератів та наукових повідомлень.....	67		
Модульний контроль №1-2	69		
ПРОСТОРОВІ МИСТЕЦТВА.....	72		
Змістовий модуль 3	Види просторових мистецтв	73	
Теоретичний блок	75		
3.1. Специфіка просторових мистецтв	75		
3.2. Структура просторових мистецтв	79		
Графіка	як вид просторових мистецтв 79		
3.2. Структура просторових мистецтв	82		
Живопис	як вид просторових мистецтв	82	
Скульптура	як вид просторових мистецтв	88	
3.2. Структура просторових мистецтв	93		
Архітектура	як вид просторових мистецтв	93	
3.2. Структура просторових мистецтв	99		
Декоративно-ужиткове мистецтво	99		
3.2. Структура просторових мистецтв	117		
Дизайн як вид просторових мистецтв	117		
Практичний блок	121		
Блок самоконтролю	122		
Теми рефератів та наукових повідомлень.....	123		
Змістовий модуль 4. Жанри	та техніки просторових мистецтв	124
Теоретичний блок	126		
4.1. Жанри	в просторових мистецтвах	126	

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ

Поняття жанру в мистецтві	126
4.1. Жанри в просторових мистецтвах	128
Портрет	128
4.1. Жанри просторових мистецтвах	131
Пейзаж	131
4.1. Жанри у просторових мистецтвах	134
Натюрморт як жанр образотворчого мистецтва	134
4.1. Жанри в просторових мистецтвах	140
Анімалістичний жанр	140
4.1. Жанри в просторових мистецтвах	144
Історичний жанр	144
4.1. Жанри в просторових мистецтвах	147
Побутовий жанр	147
4.2. Техніки в просторових мистецтвах	150
Поняття техніки в просторових мистецтвах	150
4.2. Техніки в просторових мистецтвах	152
Техніки графіки	152
4.2. Техніки в просторових мистецтвах	154
Техніки живопису	154
4.2. Техніки в просторових мистецтвах	157
Техніки скульптури	157
Практичний блок	160
Практична художня діяльність	161
Блок самоконтролю	161
Теми рефератів та наукових повідомлень	162
Модульний контроль № 3-4	164

ДИТЯЧА ОБРАЗОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ 166

Змістовий модуль 5. Дитяча образотворча діяльність як форма активного ставлення дитини до дійсності..... 167

Теоретичний блок 170

5.1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження	170
Історія наукового осмислення дитячої образотворчої діяльності	170
5.1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження	174
Специфіка дитячої образотворчої діяльності	174
5.1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження	178
Роль дитячої образотворчої діяльності в загальному розвитку дитини	178
5.2. Функції дитячої образотворчої діяльності	182

Практичний блок 185

Блок самоконтролю 186

Теми рефератів та наукових повідомлень..... 187

Змістовий модуль 6 Дитячий малюнок 189

Теоретичний блок 191

6.1. Художня специфіка дитячого малюнка	191
Періодизація дитячої образотворчої діяльності	191
6.1. Художня специфіка дитячого малюнка	195
Нормативний розвиток дитячого малюнка	195
6.2. Схема в дитячій образотворчій діяльності	202
Розвиток схеми зображення людини в малюнках дитини ..	202
6.2. Схема в дитячій образотворчій діяльності	209
Розвиток схеми зображення тварини в малюнках дитини ..	209
6.2. Схема в дитячій образотворчій діяльності.....	215
Розвиток схеми зображення дерева в малюнках дитини ..	215

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ

6.2. Схеми в дитячій образотворчій діяльності	219
Розвиток схеми зображення будинка в малюнках дитини.	219
6.2. Схеми в дитячій образотворчій діяльності	221
Специфіка відтворення навколишнього в молодшому шкільному віці	221
Практичний блок.....	231
Блок самоконтролю	232
Теми рефератів та наукових повідомлень	232
Модульний контроль № 5-6	234
 ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	
236	
Змістовий модуль 7 Система художньої освіти в сучасній початковій школі.....	237
Теоретичний блок	240
7.1. Художня освіта в початковій школі	240
Основні нормативні документи в галузі художньої освіти..	240
7.1. Художня освіта в початковій школі	245
Мета, завдання та принципи художньої освіти в початковій школі	245
7.2. Освітня галузь «Мистецтво» в початковій школі	247
Характеристика освітньої галузі «Мистецтво» в початковій школі	247
7.2. Освітня галузь «Мистецтво»	250
в початковій школі	250
Предмет «Образотворче мистецтво» в початковій школі...	250
Практичний блок.....	254
Блок самоконтролю	255

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ

Теми рефератів та наукових повідомлень..... 256

Змістовий модуль 8. Педагогічні умови навчання молодших школярів образотворчої діяльності 258

8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності.....	262
Зміст навчання молодших школярів образотворчої діяльності.....	262
8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності.....	277
Форми організації образотворчої діяльності молодших школярів.....	277
8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності.....	282
Методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності.....	282
8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності.....	286
Прийоми активізації образотворчості в 1-4-х класах.....	286
8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності.....	291
Особливості організації естетичного сприймання в початковій школі.....	291
8.2. Оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчої діяльності.....	296
Структура готовності молодшого школяра до образотворчої діяльності.....	296
8.2. Оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчої діяльності.....	298
Критерії оцінювання дитячих робіт.....	298
8.3. Технології образотворчої діяльності в початковій школі.....	303
Матеріали та інструменти в образотворчій діяльності молодших школярів.....	303
8.3. Технології образотворчої діяльності в початковій школі.....	306
Види образотворчої діяльності молодших школярів.....	306
8.3. Технології образотворчої діяльності в початковій школі.....	309
Художні техніки, прийнятні в образотворчій діяльності молодших школярів.....	309

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ

Практичний блок.....	316
Блок самоконтролю	317
Теми рефератів та наукових повідомлень	318
Модульний контроль 7-8	320
СЛОВНИК ХУДОЖНІХ ТЕРМІНІВ	322
Список літератури	336
Електронні ресурси на допомогу студенту	345

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БЕРДЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРОГРАМА НОРМАТИВНОГО НАВЧАЛЬНОГО
КУРСУ**

**«ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО
З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ»**

ДЛЯ СТУДЕНТІВ
ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта»
(за вимогами кредитно-трансферної системи організації
навчального процесу)

Вступ

Програма вивчення навчальної дисципліни «Образотворче мистецтво з методикою навчання» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів за спеціальністю 6.010102 «Початкова освіта».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є теоретичні аспекти мистецтвознавства та методичні засади навчання молодших школярів образотворчої діяльності.

Міждисциплінарні зв'язки. Навчальна дисципліна «Образотворче мистецтво з методикою навчання» є складовою циклу професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр», має прикладний професійно-орієнтований характер. Вона пов'язана з іншими навчальними дисциплінами художньо-естетичного циклу в педагогічному ВНЗ.

Програма навчальної дисципліни складається з таких змістових модулів.

Змістовий модуль 1. Мистецтво як соціальне та культурне явище

Змістовий модуль 2. Класифікація мистецтв.

Змістовий модуль 3. Види просторових мистецтв.

Змістовий модуль 4. Жанри та техніки просторових мистецтв.

Змістовий модуль 5. Дитяча образотворча діяльність як форма активного ставлення дитини до дійсності.

Змістовий модуль 6. Дитячий малюнок.

Змістовий модуль 7. Система художньої освіти в сучасній початковій школі.

Змістовий модуль 8. Педагогічні умови навчання молодших школярів образотворчої діяльності.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою навчальної дисципліни «Образотворче мистецтво з методикою навчання» є осягнення майбутніми вчителями сутності художньої творчості, опанування теоретичних та практичних основ просторових мистецтв, а також оволодіння методикою управління образотворчою діяльністю дитини та сучасними технологіями навчання художньо-естетичної діяльності в початковій загальноосвітній школі. Курс також передбачає оволодіння студентами практичними вміннями та технічними навичками, необхідними для керівництва образотворчою діяльністю дитини молодшого шкільного віку.

Завдання курсу:

- ознайомити студентів з основними естетичними концепціями світового та вітчизняного образотворчого мистецтва;
- розкрити методологічні основи художньої педагогіки;
- розкрити сутність, принципи, зміст, методи, форми організації навчання образотворчої діяльності в початковій школі;
- забезпечити єдність між навчанням і вихованням студентів;
- сприяти формуванню в студентів естетичних та моральних якостей.

Компетентність майбутніх учителів з дисципліни «Образотворче мистецтво з методикою навчання» визначається сукупністю критеріїв.

Студент знає та усвідомлює:

- місце та роль мистецтва в житті людини та суспільства;
- особливості візуального художнього образу,

процесу його створення, розвитку та сприймання;

- художню діяльність як специфічну сферу активності дитини;

- світовий і вітчизняний досвід художнього виховання та художньої освіти;

- закономірності фізіологічного та психічного розвитку молодшого школяра та особливості їх впливу на образотворчу діяльність;

- специфіку та сучасні підходи до викладання образотворчого мистецтва в початковій школі.

Студент обізнаний із:

- основними категоріями та методологічними основами мистецтва;

- структурою мистецтв та критеріями їх розмежування;

- теоретичними та історичними аспектами образотворчого мистецтва в контексті світової, вітчизняної, етнонаціональної культур;

- особливостями процесу оволодіння молодшими школярами цінностями духовної культури людства;

- виразними можливостями художніх матеріалів.

Студент володіє практичними вміннями та навичками:

- використовувати образотворчу діяльність як засіб художньо-естетичного виховання молодших школярів;

- проектувати, планувати та здійснювати педагогічне керівництво на основі аналізу та оцінки рівня розвитку дітей молодшого шкільного віку з предметів художньо-естетичного циклу;

– усвідомлено обирати засоби, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності;

– аналізувати зміст програм і підручників, добирати та розробляти дидактичний матеріал, структуру занять, спрямованих на художньо-естетичний розвиток дітей молодшого шкільного віку;

– адекватно оцінювати твори мистецтва та продукти дитячої образотворчої діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Мистецтво як соціальне та культурне явище

Тема 1.1. Феномен мистецтва

Філософська сутність мистецтва

Суспільні функції мистецтва

Тема 1.2. Художній образ у творі мистецтва

Художній твір та художній образ

Структура художнього образу

Змістовий модуль 2. Класифікація мистецтв

Тема 2.1. Класифікація мистецтв

Критерії розподілу мистецтв на групи

Групи мистецтв

Тема 2.2 Синтез – особливість сучасного мистецтва

Змістовий модуль 3. Види просторових мистецтв

Тема 3.1. Специфіка просторових мистецтв

Тема 3.2. Структура просторових мистецтв

Графіка як вид просторових мистецтв

Живопис як вид просторових мистецтв

Скульптура як вид просторових мистецтв

Архітектура як вид просторових мистецтв

Декоративно-ужиткове мистецтво

Дизайн як вид просторових мистецтв

Змістовий модуль 4. Жанри та техніки в просторових мистецтвах

Тема 4.1. Жанри в просторових мистецтвах

Поняття жанру в мистецтві

Портрет

Пейзаж

Натюрморт

Анімалістичний жанр

Історичний жанр

Побутовий жанр

Тема 4.2. Техніки в просторових мистецтвах

Техніки графіки

Техніки живопису

Техніки скульптури

Змістовий модуль 5. Дитяча образотворча діяльність як форма активного ставлення дитини до дійсності

Тема 5.1. Дитяча образотворча діяльність як предмет наукових досліджень

Історія наукового осмислення дитячої образотворчої діяльності

Специфіка дитячої образотворчої діяльності

Роль дитячої образотворчої діяльності в загальному розвитку дитини

Тема 5.2. Функції дитячої образотворчої діяльності

Змістовий модуль 6. Дитячий малюнок

Тема 6.1. Художня специфіка дитячого малюнка

Періодизація дитячої образотворчої діяльності

Нормативний розвиток дитячого малюнка

Тема 6.2. Схема

в дитячій образотворчій діяльності

Розвиток схеми зображення людини в малюнках дитини

Розвиток схеми зображення тварини в малюнках дитини

Розвиток схеми зображення дерева в малюнках дитини

Розвиток схеми зображення будинка в малюнках дитини

Специфіка відтворення навколишнього в молодшому шкільному віці

Змістовий модуль 7. Система художньої освіти в сучасній початковій школі

Тема 7.1. Художня освіта в початковій школі

Законодавчі документи та нормативно-правові акти в галузі художньої освіти

Мета, завдання та принципи художньої освіти молодших школярів

**Тема 7.2. Освітня галузь «Мистецтво»
в початковій школі**

Характеристика освітньої галузі «Мистецтво» в початковій загальноосвітній школі

Предмет «Образотворче мистецтво» в початкових класах загальноосвітньої школи

**Змістовий модуль 8. Педагогічні умови
навчання молодших школярів
образотворчої діяльності**

**Тема 8.1. Зміст, форми та методи навчання
молодших школярів образотворчої діяльності**

Зміст навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Форми організації образотворчої діяльності молодших школярів

Методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Прийоми активізації образотворчості в 1-4-х класах

Особливості організації естетичного сприймання в початковій школі

**Тема 8.2. Оцінювання навчальних досягнень
молодших школярів з образотворчої діяльності**

Структура готовності молодшого школяра до образотворчої діяльності

Критерії оцінювання дитячих робіт

**Тема 8.3. Технології образотворчого мистецтва на
уроках художньо-естетичного циклу
в початковій школі**

Матеріали та інструменти в образотворчій діяльності молодших школярів

Види образотворчої діяльності молодших школярів

Художні техніки, прийнятні в образотворчій діяльності молодших школярів

3. Рекомендована література

Базова

1. Анучина Л. В. Естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Л. В. Анучина, О. В. Уманець; [укл. : Л. В. Анучина,

- О. К. Бурова, О. В. Уманець, О. В. Шило];. – Харків: Право, 2010. – 232 с.
2. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Рудольф Арнхейм. – М. : Прогресс, 1994. – 392 с.
 3. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М. : Карапуз, 2009. – 312 с.
 4. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты / Григорий Викторович Беда – М. : Просвещение, 1999. – 192с.
 5. Безгін І. Д. Художня освіта в Україні: Сучасний стан, проблеми розвитку. / І. Д. Безгін, Г. Г. Васильєва; – К. : Акад. мистецтв України, Нац. спілка художників України, 1998. – 195 с.
 6. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібн. / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
 7. Бровко М. М. Мистецтво як естетичний феномен / М. М. Бровко. – К. : Віпол, 1999. – 239с.
 8. Волков Н. Н. Цвет в живописи / Н. Н. Волков. – М. : Просвещение, 2005. – 287 с.
 9. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1986. – 573 с.
 10. Отич О. М. Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання : навч.-метод. посіб. / О. М. Отич. – Полтава : Інтер-Графіка, 2005. – 200 с.
 11. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька : навч. посіб. / О. П. Рудницька. – К. : Б.в. , 2002. – 269 с.
 12. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб. : СОЮЗ, 1997. – 96 с.
 13. Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах [Електронний ресурс]: Наказ

Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 25.02.2004 р. № 151/11/ Міністерство освіти і науки України. – URL: <http://kadrovik01.com.ua/regulations/1521/8456/8457/469443/>

13. Венгер Л. А. Генезис сенсорных способностей / Л. А. Венгер, К. В. Тарасова, В. Ф. Котляр [и др.], под ред. Л. А. Венгера. – М. : Просвещение, 1976. – 276 с.

14. Глинская И. П. Изобразительное искусство: методика обучения в 1–3 классах / И. П. Глинская. – К. : Радянська школа, 1998. – 111 с.

Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.

15. Игнатьев Е. И. Психологические особенности изобразительной деятельности младшего школьника // Психология младшего школьника / Е. И. Игнатьев. – М. : Просвещение, 1990. – 298 с.

16. Каган М.С. Морфология искусства / М. С. Каган. – М. : Искусство, 2002. – 432 с.

17. Каган М.С. Социальные функции искусства / М. С. Каган. – М. : Знание, 1998. – 34 с.

18. Коновець С. В. Програма з образотворчого мистецтва для 1-4 класів // Початкова школа, № 9 , 1999. – вкладка.

19. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1992. – № 4. – С. 12.

20. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі: посіб. для вчителів / Л. М. Масол, О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Харьков: Веста: «Ранок», 2006. – 256 с.

21. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности / А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Наука,

1999. – 214 с.

22. Мигаль С. П. Колір у предметному середовищі: навч. посіб / С. П. Мигаль, М. П. Тетіївський, В. М. Савік, І. В. Кузуб. – К. : ДАКККІМ, 2014. – 104 с.

23. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. – М. : Педагогика, 1981. – 239 с.

Неменский Б. М. Мудрость красоты: кн. для учителя / Б. М. Неменский. – М. : Просвещение, 1997. – 255с.

24. Образотворче мистецтво. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів України. 1-4 класи. – Тернопіль, Навчальна книга-Богдан, 2003. – 51 с.

25. Панченко В. І. Мистецтво в контексті культури / В. І. Панченко. – К. : ТОВ “Міжнародна фін. агенція”, 1998. – 192 с.

26. Рудницька О. П. Основи викладання мистецьких дисциплін / О. П. Рудницька. – К. : АПН України, 1998. – 183 с.

27. Художественное образование в Украине: развитие творческого потенциала в XX веке : Аналитический доклад на украинском, русском и английском языках: научное издание / Л. М. Масол, А. В. Базелюк, О. А. Комаровская, В. Г. Муромец, В. В. Рагозина; под научн. ред. Л. М. Масол. – К. : Аура Букс, 2012. – 240 с

Додаткова

1. Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве и дизайне / Ж. Агостон. – М. : Мир, 1992. – 184 с.

2. Адорно Т. Теорія естетики / Т. Адорно. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 518 с.

3. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1992. – 272 с.

4. Виппер Б. Р. Введение в историческое изучение искусства / Б. Р. Виппер. – М. : Изобразительное искусство, 1995. – 366 с.
5. Даниэль С. М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и воспитании зрителя / С. М. Даниэль. – М. : Искусство, 2003. – 223 с.
6. Зайцев А. Д. Наука о цвете и живопись / А. Д. Зайцев. – М. : Знание, 1996. – 254 с.
7. Лисий І. Я. Національні виміри художньої культури / І. Я. Лисий, В. І. Мазепа. – К. : Фенікс, 2006. – 478 с.
8. Мітіна В. О. Естетика і мистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Мітіна, К. Е. Тетіївський, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – К. : КНУБА, 2003. – 252 с.
9. Образотворче мистецтво: енцикл. ілюстр. слов.-довід. / Уклад.: А. В. Пасічний. – К. : Факт, 2007. – 675 с.
10. Опанасюк О. П. Художній образ: структурна феноменологія і типологія форм / О. П. Опанасюк. – Дрогобич: Коло, 2004. – 318 с.
11. Піхманець Р. В. Психологія художньої творчості: теоретичні та методичні аспекти / Р. В. Піхманець. – К. : Наукова думка, 1991. – 164 с.
12. Руденко В. Е. Цвет – эмоции – личность / В. Е. Руденко. – М. : Наука, 2001. – 115 с.
13. Серов Н. В. Светоцветовая терапия. Смысл и значение цвета : информация - интеллект / Н. В. Серов. – СПб. : Речь, 2001. – 256 с.
14. Шорохов Е. В. Композиция / Е. В. Шорохов. – М. : Просвещение, 1996. – 209 с.
15. Щолокова О. П. Світова художня культура: від первісного суспільства до початку середньовіччя / О. П. Щолокова, С. В. Шип, О. Л. Шевнюк, О. М. Семашко. – К. : Вища школа, 2004. – 176 с.

16. Яремків М. М. Композиція: творчі основи зображення: навч. посіб. / М. М. Яремків. – Тернопіль: Підручник і посібник, 2009. – 112 с.

17. Яремків М. М. Мистецтво: види, жанри : Слов.-довід. образотв. термінів / М. М. Яремків, О. Я. Кругляк. – Тернопіль: Підручник і посібник, 2006. – 80 с.

Електронні ресурси

1. сайт БДПУ: <http://www.bdpu.org.ua>
2. <http://www.artprojekt.ru/> «Арт-проект» – енциклопедія мистецтв (історія світового мистецтва; картинні галереї; адреси музеїв; сторінки арт-школи та віртуальної академії фотомистецтва).
3. <http://smallbay.ru/> «Планета Small Bay» – арт-портал (електронна бібліотека; репродукції робіт видатних майстрів живопису та скульптури, шедеврів архітектури; статті та рукописи).
4. <http://www.arthistory.ru/> «Історія образотворчого мистецтва» – інформація про визначних митців різних епох; репродукції картин художників різних країн; характеристика стилів; інформація про музеї.
5. <http://artyx.ru/> «Загальна історія мистецтв» – енциклопедія.
6. <http://jivopis.ru/> «Живопись.ру» – енциклопедія живопису (картинна галерея; біографії художників).
7. <http://www.art-catalog.ru/> «Арт-каталог» – зібрання живопису і графіки.
8. <http://izoselfportrait.narod.ru/> «Автопортрет у світовому живописі» – автопортрети та портрети художників різних країн.

9. <http://www.impressionism.ru/> «Імпресіонізм» – історія імпресіонізму (список художників-імпресіоністів; біографії та картини художників; словник спеціальних термінів).

10. <http://www.arhitekto.ru/> «Історія архітектури» – опис архітектури Стародавнього світу, античної та середньовічної архітектури; характеристика архітектурних стилів.

11. <http://www.nearyou.ru/> «Музеї Європи» – інформація про європейські музеї образотворчого мистецтва, біографії європейських художників, їх картини.

12. <http://www.plakaty.ru/> «Плакати» – зібрання плакатів: агітаційних, військових, соціальних, рекламних, кіноплакатів.

13. <http://artclassic.edu.ru/> Довідник з образотворчого мистецтва. Короткі біографії та картини відомих художників XV-XX століть.

14. <http://www.kulturamira.ru/> «Шедеври Ермітажу. Старі майстри». Галерея картин відомих художників з коментарями.

15. . <http://tphv.ru/> Товариство пересувних художніх виставок. Історія створення товариства. Біографії художників та їх роботи.

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання Екзамен

Питання та завдання до самоперевірки

1. Мистецтво як вид духовного опанування людиною дійсності. Специфіка мистецтва.

2. Суспільні функції мистецтва, їх характеристика.

3. Розвивальна та пізнавальна функції мистецтва в сучасному суспільстві.

4. Роль мистецтва в сучасному індустріальному суспільстві.

5. Структура мистецтв. Групи мистецтв. Характеристика груп мистецтв.
6. Критерії розподілу видів мистецтв по групах.
7. Пластичні мистецтва. Види пластичних мистецтв, їх специфіка.
8. Жанри пластичних мистецтв.
9. Сучасне мистецтво: специфіка та особливості.
10. Живопис. Його специфіка, виражальні засоби.
11. Графіка. Її специфіка, виражальні засоби.
12. Скульптура. Її специфіка, виражальні засоби.
13. Архітектура. Її специфіка, виражальні засоби.
14. Основні методичні принципи художньої освіти.
15. Нормативні правові акти, що регулюють викладання образотворчого мистецтва в сучасних умовах.
16. Навчально-методичне забезпечення організації освітнього процесу з образотворчої діяльності.
17. Зміст державного стандарту початкової загальної освіти (освітня галузь «Мистецтво»).
18. Структура курсу «Образотворче мистецтво», розподіл навчального матеріалу по класах.
19. Аналіз чинних програм та підручників з курсу «Образотворче мистецтво» для початкової школи.
20. Предмет «Образотворче мистецтво» в початковій школі. Мета, завдання та зміст предмета «Образотворче мистецтво» в початкових класах загальноосвітньої школи.
21. Загальні вимоги до рівня підготовленості учнів з предмета «Образотворче мистецтво» в початковій школі.
22. Порівняльний аналіз сучасних програм з образотворчого мистецтва для початкової школи.
23. Дитяча образотворча діяльність як форма активного ставлення дитини до навколишньої дійсності.
24. Функції дитячої образотворчої діяльності.

25. Психологічні особливості відтворення дітьми молодшого шкільного віку форми, кольору, їх урахування в навчально-виховному процесі.

26. Схематичний розвиток дитячого малюнка: етапи, їх специфічні особливості.

27. Урок як основна організаційна форма навчального процесу з образотворчої діяльності в початковій школі.

28. Сучасні організаційно-методичні вимоги до уроку образотворчого мистецтва: цілісність, образність; художньо-педагогічна ідея уроку.

29. Специфіка уроку з образотворчої діяльності в початковій школі та зміст його структурних компонентів.

30. Дидактичні ігри на уроках образотворчого мистецтва

31. Методи навчання образотворчої діяльності, зумовленість їх вибору в початковій школі.

32. Критерії оцінювання дитячих робіт.

33. Графічні техніки на уроках образотворчої діяльності в початковій школі, їх характеристика, зумовленість вибору.

34. Живописні техніки на уроках образотворчої діяльності в початковій школі, їх характеристика, зумовленість вибору.

35. Об'ємні техніки на уроках образотворчої діяльності в початковій школі, їх характеристика, зумовленість вибору.

36. Методика ознайомлення молодших школярів з основами кольорознавства.

37. Методика проведення уроків естетичного сприймання творів образотворчого мистецтва в початкових класах.

38. Вимоги до добору творів мистецтва та об'єктів зображення, призначених для сприймання та відтворення учнями молодшого шкільного віку.

39. Методика проведення уроків колективної творчості в початкових класах.

40. Декоративні техніки на уроках образотворчого мистецтва. Доцільність та зумовленість їх вибору.

41. Теорії розвитку дитячої образотворчої діяльності.

42. Зміст поліхудожнього підходу до викладання предметів художньо-естетичного циклу в сучасній початковій школі.

43. Інтеграція та синтез мистецтв на уроках образотворчого мистецтва: принципи побудови інтегрованого уроку, міжпредметні зв'язки.

44. Педагогічні технології та методики навчання образотворчого мистецтва в початковій школі.

45. Художні матеріали та техніки на заняттях з образотворчої діяльності в початковій школі.

5. Засоби діагностики успішності навчання

Тести, екзаменаційні питання.

МИСТЕЦТВО ЯК СПОСІБ ПІЗНАННЯ ЛЮДИНОЮ ДІЙСНОСТІ

Змістовий модуль 1. Мистецтво як соціальне та культурне явище

План

1.1. Феномен мистецтва

Філософська сутність мистецтва

Суспільні функції мистецтва

1.2. Художній образ у творі мистецтва

Художній твір і художній образ

Структура художнього образу

Дидактична мета

Ознайомити студентів із основними категоріями та методологічними основами мистецтва.

Формувати уявлення про місце та роль мистецтва в житті людини та суспільства.

Формувати уявлення про зміст основних дефініцій образотворчого мистецтва.

Студенти повинні знати:

- про мистецтво як унікальну складову світової художньої культури та основу національного світогляду;
- про художню діяльність як специфічну сферу активності людини;
- суспільні функції мистецтва;
- структуру мистецтв та критерії їх розмежування;
- структуру художнього образу в творі мистецтва.

Студенти повинні вміти:

- визначати види художньої діяльності;
- впізнавати шедеври вітчизняного та світового

образотворчого мистецтва, давати загальну мистецьку характеристику вивченим творам;

➤ аналізувати зміст, образну мову творів образотворчого мистецтва.

Ключові поняття:

мистецтво, твір мистецтва, групи мистецтв, види мистецтв, художній образ, художня форма, художній зміст, функції мистецтва.

Література

1. Виппер Б. Р. Введение в историческое изучение искусства / Б. Р. Виппер. – М. : Изобразительное искусство, 1985. – 366 с.

2. Лисий І. Я. Національні виміри художньої культури / І. Я. Лисий., В. І. Мазепа. – К. : Фенікс, 1996. – 478 с.

3. Мітіна В. О. Естетика і мистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Мітіна, К. Е. Тетіївський, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – К. : КНУБА, 2003. – 252 с.

4. Образотворче мистецтво: енцикл. ілюстр. слов.-довід. / Уклад.: А. Пасічний. – К. : Факт, 2007. – 675 с.

5. Опанасюк О. П. Художній образ : структурна феноменологія і типологія форм / О. П. Опанасюк. – Дрогобич: Коло, 2004. – 318 с.

6. Панченко В. І. Мистецтво в контексті культури / В. І. Панченко. – К. : ТОВ «Міжнар. фін. агенція», 1998. – 192 с.

7. Щолокова О. П. Світова художня культура: від первісного суспільства до початку середньовіччя / О. П. Щолокова, С. В. Шип, О. Л. Шевнюк, О. М. Семашко. – К. : Вища школа, 2004. – 176 с.

Теоретичний блок

1.1. Феномен мистецтва *Філософська сутність мистецтва*

Існує думка, що слово «мистецтво» в українській мові походить від слова «міт» («міф»), що означає «виразна розповідь про явище». В інших мовах це поняття має різні смислові нюанси, але всі вони є дуже близькими за змістом і засвідчують передусім здатність майстерно відтворювати багатство нюансів навколишнього життя.¹

Мистецтвознавець Дмитро Варламов, аналізуючи роль мистецтва в різні епохи розвитку людської цивілізації, визначає, що «...суцність искусства в различные эпохи истолковывалась по-разному: как подражание..., ...как чувственное выражение сверхчувственного («абсолютного духа», «мировой воли», «божественного откровения» либо подсознательных замыслов и переживаний художника), как игра, как отражение действительности, как «значимая форма» и т. п. Некоторые из перечисленных концепций сегодня представляют ценность лишь как достояние истории философской мысли».²

Якщо звернутися до сучасної філософської літератури, можна виявити низку трактувань поняття «мистецтво». Так,

¹ Див.: Мовчан В. С. Естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2011. – 527 с.

² Варламов Д. И. Искусство как форма воплощения антропосоциальных отношений. Искусство и культура [Электронный ресурс] – 2012. – № 4 (8). – С. 6. – URL: <http://elibrary.ru/download/62436044.pdf>

видатні вітчизняні філософи Іван Зязюн та Олександр Семашко. вважають, що мистецтво – це «...специфічна сфера діяльності з різнорідними і неоднозначними зв'язками з багатьма сферами суспільного життя.»³

Професор Віктор Петрушенко визначає важливість мистецтва як «...особливої форми духовно-практичної діяльності людини (духовно-практична діяльність має духовний зміст, але матеріальні форми його виразу): мистецтво найбільш яскраво, виразно, але в той же час інтимно особистісно інтегрує людину в світ людського буття, людської історії, людського життєвого досвіду та надає можливість сприйняти цей досвід індивідуально неповторно.» А мистецтво, в його розумінні, «...позначає особливу сферу людської життєдіяльності (і діяльності), де проявляється людська здатність створювати особливий світ артефактів (штучних речей), що мають художню природу.»⁴

У навчальному посібнику «Культурологія» (автори Є. Подольська, В. Лихвар, К. Іванова) мистецтво трактується як найдоступніша форма засвоєння знань, оскільки воно сприймається в конкретній формі справжньої життєдіяльності. «Мистецтво нічого не аргументує – цим займається наука; нічого не пояснює – цим займається філософія. Воно не збирає фактів – це ампула історії. Мистецтво не агітує – цим займається політика.»⁵ І дуже доцільна та неперевірена

³ Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Закович М. М., Зязюн І. А., Семашко О. М. [та ін.]; за ред. М. Закович. – К. : Знання, 2007. – С.123.

⁴ Етика та естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Сурмай І. М., Карвацька Г. Ф., Мазур Л. І. [та ін.]; за ред. В. Петрушенка. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 180 с.

⁵ Подольська Є. А. Культурологія [текст]: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – Харків: Видавництво НФаУ: Золоті сторінки, 2003. – 247 с.

характеристика цього виду людської діяльності: *«Мистецтво розширює Всесвіт, бо творить нову його реальність.»*⁶

Відомий мистецтвознавець Юрій Борев вважає навіть, що мистецтво – «дублер» різних форм діяльності людини: «...существует наука, познающая мир, но и искусство – тоже познание; есть педагогика, но и искусство – тоже воспитание; существуют естественные языки и современные средства массовой информации, но и искусство – тоже язык и средство информации.» Тобто мистецтво не замінює ту або іншу форму діяльності людей, але моделює кожну з них.⁷

На думку вітчизняної вченої Віри Мовчан існування такого явища як мистецтво зумовлено низкою факторів. По-перше, необхідністю опанування й накопичення набутого людством досвіду духовних зв'язків із навколишнім світом. По-друге, потребою узагальнити цілісність цього досвіду в універсальних художньо-образних формах як найбільш відповідних його сутності. По-третє, розкрити неповторний світ довершених художніх форм. Вищою ж метою мистецтва як певної функції в суспільстві вважається набуття буденними, повсякденними предметами «небайдужості» як джерела живлення розуму та почуттів.⁸

Якщо узагальнити, то можна вважати, що мистецтво існує для вирішення специфічних проблем освоєння та перетворення світу людиною. Разом із тим, воно прилучає людину до вже створених та накопичених попередніми поколіннями надбань як результатів такого освоєння.

⁶ Там само.

⁷ Борев Ю.Б. Эстетика: учеб. для студ. ВУЗов / Ю. Б. Борев. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

⁸ Див.: Мовчан Віра Серафимівна. Естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2011. – 527 с.

Філософ Белла Еренгросс вважає, що «художня творчість, так само як і філософія... створюють духовну ситуацію суспільства, умонастрій, який складається під їх впливом. Люди живуть в атмосфері, створеній мистецтвом. Але не тільки духовну атмосферу створює мистецтво. Воно створює образ того світу, в якому живе людина, сучасного світу і світу минулого.»⁹

Таким чином, синтезуючи наведені вище сучасні трактування можна дати визначення поняття «мистецтво».

➤ *Мистецтво – це специфічний вид духовно-практичного опанування людиною дійсності*

Специфічність мистецтва в цьому визначенні можна пояснити так, що на відміну від інших форм пізнання людиною дійсності (таких як наука, релігія, політика, побут і т. ін.), мистецтво є образним (або художнім) втіленням об'єктів реальності, на протизагу від «нехудожнього» способу відтворення дійсності.

Метою «нехудожнього» способу відтворення дійсності є просте фіксування тих або інших об'єктів і явищ реальності, такими, які вони є насправді. Тобто таке відтворення можна описати як систематизацію фактів про оточуючий світ, а також їх документальний аналіз.

У мистецтві документальне, інтелектуальне та емоційне є єдиним. При художньому відтворенні реального світу образи дійсності важливі для художника, перш за все, як засіб вираження своїх емоцій, почуттів, переживань,

⁹ Еренгросс Белла Ароновна. Культурологія: учеб. для ВУЗов / Белла Ароновна Эренгросс, Рубен Грантович Апресян, Елена Аркадьевна Ботвинник. – М. : Оникс, 2007. – С. 195.

ставлення до зображуваного. Дійсність, яку трансформує художник у власному творі може зберігати певні матеріальні сторони буденного життя і пов'язані з ними емоції.

При художньому сприйманні вся життєдіяльність, відображена митцем, набуває сенсу навіть для людини, яка не має в особистому досвіді чогось подібного. Емоційно відтворюючи навколишнє, мистецтво надає можливостей не тільки пережити певні почуття, але й пізнати реальність. Тобто, особливість мистецтва в тому, що на відміну від усіх інших видів діяльності, що формують людську свідомість однобічно (наука, наприклад, формує мислення, мораль – етичну свідомість, політична діяльність – соціальні погляди, релігія – відношення до трансцендентного), мистецтво впливає всебічно, цілісно – синтезуючи думки, відчуття, волю, уяву, смаки, естетичне, етичне, моральне. Отже, в мистецтві відбувається доцільне поєднання, синтез ідеального та реального.

Відтворюючи вже накопичений та опанований духовний досвід, мистецтво, в той же час, розширює і збагачує його, доповнює новими об'єктами. Митець осягає в своїх творах не тільки сьогодення, але й минуле та майбутнє, а також нереалістичні, віртуальні світи.

Але для того, щоб виконувати такі функції, мистецтво має бути не тільки подобою навколишнього світу, тобто відтворювати життя в його реальній цілісності й структурній складності, але й бути його ілюзорним продовженням і доповненням й, таким чином, розширювати життєвий досвід, надаючи людині численних можливостей прожити уявні життя в «світах», створених письменниками, музикантами, живописцями. Цей вид діяльності людини створює «світи», одночасно і подібні до реальної дійсності, і відмінні від неї, тобто являє собою спосіб «практично-духовного освоєння» дійсності.

Отже, **специфіку** мистецтва як виду опанування людиною навколишнього можна описати такими аспектами:

- ✓ *образність;*
- ✓ *специфічність* *способів*
відтворення навколишньої дійсності, а також засобів, за допомогою яких відбувається створення художніх образів.

Такі різновиди людської діяльності як музика, театр, художня література відносяться до сфери мистецтва саме тому, що вони відтворюють дійсність у художньо-образній формі.

1.1. Феномен мистецтва

Суспільні функції мистецтва

Мистецтво є складною системою, яка виконує численні функції в людському суспільстві. Воно є одночасно і засобом спілкування людей, і способом пізнання людиною навколишнього світу, і способом виховання індивіда на основі певної системи цінностей, і джерелом естетичної наснаги.

Як вважає мистецтвознавець Юрій Борєв, мистецтво дублює різні форми діяльності людини: є наука, що пізнає світ, але й мистецтво – це теж пізнання навколишнього світу; є педагогіка, але й мистецтво – теж виховання; існують мови та сучасні засоби масової інформації, але й мистецтво – теж своєрідна мова та засіб інформації. Тобто, мистецтво не замінює жодну форму діяльності людини, а

моделює та розширює кожну з них.¹⁰

«Люди поймут смысл искусства только тогда, когда перестанут считать целью этой деятельности красоту, то есть наслаждение» – так охарактеризував специфіку мистецтва один із найвидатніших письменників світу Лев Толстой.¹¹

Аналіз мистецької літератури дозволяє визначити низку функцій мистецтва, серед яких: *гносеологічна, евристична, сугестивна, виховна, комунікативна, гедоністична, катарсична, практично-утилітарна, прогностична, релаксаційна, терапевтична, компенсаторна, культуротворча, знаково-комунікативна, інформативна, розважальна, естетична та інші.* (див. мал. 2)

Синтез мистецтва та світогляду відбиваються в таких поняттях як «художня картина світу» і «художня концепція особистості». В художній інтерпретації навколишнього в художньо-естетичній формі висвітлено процес олюднення світу, в художній концепції особистості зафіксовані основні етапи прилучення індивіда до світу мистецтва. Пануючі в певному суспільстві світоглядні концепції обумовлюють і формують способи відтворення дійсності в мистецтві.¹²

Світоглядна функція

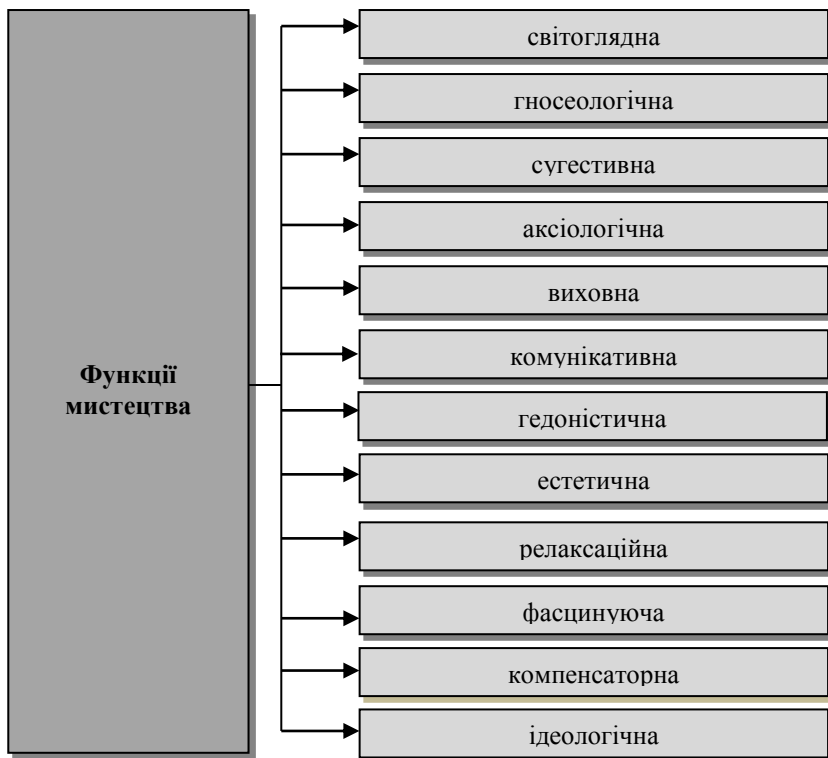
Мистецькі твори завжди узагальнюють та відтворюють найсуттєвіші сторони людського існування. Людина опановує духовні цінності суспільства, які стають її власним надбанням через сприймання творів мистецтва.

¹⁰ Див.: Боров Юрий Борисович. Эстетика: учеб. для студ. ВУЗов / Ю.Б. Боров. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

¹¹ Толстой Лев Николаевич. Собрание сочинений в 22 т. / Лев Николаевич Толстой. – М. : Художественная литература, 1983. – Т. 15. – С. 61.

¹² Див.: Эстетическое сознание и художественная культура: (проблемы взаимодействия) / В. И. Мазепа, В. Г. Нестеренко, В. А. Малахов, Н. Д. Попович. – К. : Наукова думка, 1983. – 280 с.

Художні твори відображають різні типи світогляду, особливості людини певної епохи, певного народу: це сприяє залученню індивіду до світу художньої реальності, формуванню індивідуального світогляду.

Малюнок 2. Функції мистецтва

Відображаючи буття з певних позицій, мистецтво надає ідеальні алгоритми пізнавальної та предметно-

практичної діяльності особистості.¹³

Гносеологічна функція

Давні філософи висловлювали недовіру до можливостей пізнання світу за допомогою мистецтва. Так, на думку Платона мистецтво було нижчою формою пізнання буття.

Насправді ж, мистецтво не можна замінити іншими сферами людської свідомості, його пізнавальні можливості необмежені. Мистецтво спроможне до відображення та освоєння тих сторін життя, які недоступні науці.

Як вважає Євгенія Подольська, мистецтво є засобом просвітництва (передача досвіду, фактів) і освіти (передача навичок мислення, узагальнення системи поглядів). Воно виступає «книгою життя», яку читають навіть ті, хто не любить інших підручників.

Видатний психолог Лев Виготський вважав, що мистецтво є особливим способом мислення, який, врешті-решт, призводить до того ж, до чого призводить і наукове пізнання, але тільки іншим шляхом.

Мистецтво відрізняється від науки тільки способом переживання, методом сприймання об'єктів навколишньої дійсності, тобто психологічно.¹⁴ Цю думку психолога підтверджують слова видатного мовознавця філософа Олександра Потебні: «... искусство ... есть, прежде всего и главным образом, известный способ мышления и познания...».¹⁵

¹³ Див.: Подольська С. А. Культурологія [текст]: навч. посіб. для студ. ВНЗ / С. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – Харків: Видавництво НФаУ: Золоті сторінки, 2003. – 247 с.

¹⁴ Див.: Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1986. – 323 с.

¹⁵ Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков, типография Адольфа Дорре, 1892. – С. 41.

Пізнавальна функція мистецтва виявляється в можливостях отримання нової для індивіда інформації про навколишнє. Найчастіше така інформація асоціюється з історичними творами: романами, картинами, фільмами. Але не можна стверджувати, що ця функція полягає тільки у вивченні історії попередніх поколінь.

Мистецтво спроможне до відображення та освоєння тих сторін життя, які недоступні науці. Емоційні нюанси та багатство чуттєвих властивостей дійсності залишаються за межами наукового пізнання. Мистецтво розкриває нові аспекти в уже знайомих людині речах завдяки уяві художника. Кожен твір мистецтва – це нова реальність, бо «arts» – мистецтво з латинської мови, – це те, що доповнюється до правди.¹⁶

Мистецтво має необмежені можливості в процесі формування особистості людини, адже воно цілісно й всебічно відтворює реальний світ, впливає на почуття й думки людини. Завдяки своїй емоційно-почуттєвій і образній сутності, мистецтво поєднує, таким чином, форми людської діяльності та пізнання.

У процесі освоєння різних видів мистецтва розвивається особлива чутливість зорового сприймання і тактильних відчуттів. Але не тільки розвиток органів сприймання відбувається в процесі художньої діяльності.

Необмежені можливості має мистецтво і для цілеспрямованого розвитку творчої уяви та фантазії. Сприймаючи різні образи, втілені в творі мистецтва, людина осягає, що навколишній світ може сприйматися по-різному, індивідуально, й будь-який образ має свою унікальну цінність. Такий варіативний досвід опанування

¹⁶ Див.: Подольська Є. А. Культурологія [текст]: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – Харків: Видавництво НФаУ: Золоті сторінки, 2003. – 247 с.

світу сприяє вихованню толерантності – необхідної якості культури спілкування з оточуючими людьми.

Художньо-естетичне осмислення та освоєння дійсності сприяють гармонізації внутрішнього «я» людини із довкіллям. Переживання – центральний механізм у процесі художнього сприймання образів мистецтва – обумовлює формування таких психічних утворень як симпатія та емпатія.

Формування й розвиток мовлення, яке є основою мислення, залежить від багатства зорових образів, виникненню та ускладненню яких сприяє сприймання зорових видів мистецтва.

Сугестивна функція

У великому тлумачному словнику сучасної української мови «сугестія» трактується як вплив на волю та почуття людини; навіювання.¹⁷

➤ **Навіювання** (сугестія, від лат. «*suggestio*») – психологічний вплив на свідомість людини, при якому відбувається некритичне сприйняття нею переконань та установок¹⁸

Для ілюстрації сугестивної функції мистецтва Юрій Борев у своєму підручнику «Естетика» наводить відомий вірш Костянтина Симонова «Жди меня», написаний у роки Другої світової війни.

¹⁷ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: «Перун», 2005. – 1728 с.

¹⁸ Див.: Філософський енциклопедичний словник. [уклали: В. І. Шинкарук, С. К. Бистрицький, М. О. Булатов]. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

*Жди меня, и я вернусь,
Только очень жди.
Жди, когда наводят грусть
Желтые дожди,
Жди, когда снега метут,
Жди, когда жара,
Жди, когда других не ждут,
Позабыв вчера.
Жди, когда из дальних мест
Писем не придет,
Жди, когда уж надоест
Всем, кто вместе ждет.
Не понять не ждавшим им,
Как среди огня
Ожиданием своим
Ты спасла меня.*

У дванадцяти рядках вісім разів повторюється як заклинання, слово «чекай», що втілює ідею, яка була життєвою для мільйонів розлучених війною людей.¹⁹

Психологічна (сугестивна) роль мистецтва найбільш яскраво проявляється у військових маршах (наприклад загальновідомий марш «Прощание Славянки» Василя Агапкіна), національних гімнах, або ж у політичних плакатах.

Аксіологічна (ціннісна) функція

Цінність – це те, що завжди має позитивну значимість і являє собою реально або уявно існуючий предмет, що усвідомлюється окремою людиною, суспільством або

¹⁹ Див.: Борев Ю. Б. Эстетика: учеб. для студ. ВУЗов / Ю. Б. Борев. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

людством як надзвичайно важливий. Цінності відіграють у житті людей роль певних орієнтирів. Розрізняють цінності універсальні – загальнолюдські та локальні – це те, що є значимим, нагальним для окремих спільнот і людей.

Аксіологічна функція полягає в оцінці явищ навколишнього світу з точки зору різних цінностей – моральних, етичних, соціальних, ідеологічних. Мета аксіологічної функції будь-якої діяльності – відбирати все найцінніше та корисне й відкидати несуттєве. Аксіологічна функція завжди набуває вагомості в переломні періоди історії.

Природнім та незаперечним є той факт, що художня творчість завжди осягає та висвітлює реальність у співвіднесенні з духовними цінностями.

Комунікативна функція

➤ **Комунікація** (від лат. «*communicatio*» – повідомлення) – спілкування²⁰

Про спорідненість мистецтва з мовою, найголовнішим засобом спілкування людей, наголошував Олександр Потебня. Мистецтво «...подобно слову, есть не столько выражение, сколько средство создания мысли...цель его, как и слова – произвести известное субъективное настроение, как в самом производителе, так и в понимающем... Этим определяются частные черты сходства искусства и языка.»²¹

Сприйняття твору мистецтва відбувається за

²⁰ Див.: Філософський енциклопедичний словник. [уклали: В. І. Шинкарук, С. К. Бистрицький, М. О. Булатов]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

²¹ Потебня А. А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – Харьков, типография Адольфа Дорре, 1892. – С. 72.

загальними законами спілкування, тобто, це – комунікація зі зворотним зв'язком. Автор втілює свої думки та почуття, своє розуміння світу в художньому творі, а глядач сприймає, *інтерпретуючи їх на свій лад*.

Художнє спілкування дозволяє людям обмінюватися думками, надає можливостей прилучатися до досвіду, віддаленого не тільки географічно, бо ж навіть і історично. Тобто, мистецтво забезпечує комунікацію з людьми не тільки різних національностей, а й різних епох.

Твір мистецтва можуть сприймати та розуміти люди, які навіть не спілкуються однією мовою. Мистецтво сприяє розвитку взаємин між народами та країнами, взаємообміну не тільки матеріальними цінностями, але й ідеями, технологіями. Це надає людині унікальну можливість одержувати інформацію не лише про об'єктивний світ, але й про різноманітні варіації сприйняття цього світу іншими індивідами. Таким чином мистецтво об'єднує людей, виступаючи своєю універсальною мовою.

Відзначаючи роль мистецтва в житті людини, класик вітчизняної психологічної науки Олексій Леонтьєв вважав, що мистецтво дозволяє людині реалізовувати і розвивати ті аспекти особистості, які не актуалізуються в звичайному спілкуванні.²² Тобто, мистецтво розширює та доповнює досвід спілкування людини, надаючи можливостей пізнати та пережити ситуації, недоступні в її реальному житті.

Слід зазначити, що комунікація можлива як у процесі художнього сприйняття індивідом художнього образу, так і між людьми з приводу певного твору мистецтва, що впливає не тільки на розширення сфери спілкування, але й на якість цих комунікацій.

²² Див.: Леонтьєв А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 46 с.

Виховна функція

Виховний вплив інших форм суспільної свідомості не має такого широкого спектра дії на особистість як мистецтво: мораль формує тільки етичні норми, політика – політичні погляди, філософія – світогляд. Щодо мистецтва, то воно впливає одночасно і «на розум, і серце людини», сприяє формуванню цілісної особистості. Художній твір дозволяє прожити багато чужих життів як своїх і, таким чином, збагатитися досвідом інших людей, привласнити його. Тобто, мистецтво примножує та розширює реальний життєвий досвід особи, що дозволяє швидше та якісніше виробляти власні ціннісні реакції.

Естетична функція

Естетична функція є специфічною функцією мистецтва, притаманною лише цьому виду людської діяльності.

Сприймаючи художній твір, людина не просто засвоює його зміст, але зіставляє цей зміст з власними емоціями, дає конкретним образам, створеним художником, суб'єктивну естетичну оцінку.

Відомий російський мистецтвознавець Юрій Борєв вважає, що естетична функція мистецтва полягає в тому, щоб:

1) формувати художні смаки, здібності та потреби людини: «художньо цивілізованою свідомістю» світ сприймається як естетично значимий в кожному своєму прояві; природа виступає для митця як естетична цінність, всесвіт стає театральною сценою, художнім творінням. Тобто, мистецтво надає людині відчуття естетичної значущості світу;

2) ціннісно орієнтувати людину в світі (сприяти усвідомленню життя крізь призму образності). Без ціннісних орієнтацій не в змозі зрозуміти, як ставитись до

певних явищ, визначити пріоритети своєї діяльності, збудувати ієрархію явищ навколишнього світу;

3) пробуджувати творчий дух особистості, бажання жити за законами краси. Це означає, що будь-яка діяльність людини має бути погоджена з внутрішньою мірою кожного предмету: за законами краси має створюватися все, що виробляє людина.²³

Доречно ілюстрацію естетичної функції мистецтва наводить у своєму підручнику «Соціальна філософія» Соломон Крапивенський: «...в конце концов мы ходим в кино или театр не затем, чтобы нас там учили жизни или демонстрировали поучительные примеры для подражания»²⁴. Від творів мистецтва, перш за все, ми хотіли б отримувати задоволення, причому не просто задоволення, а естетичне задоволення. Природа естетичного задоволення – у збудженому стані духу «від бездоганно виконаної роботи творців мистецтва».²⁵

Гедоністична функція

Специфічною функцією мистецтва є також гедоністична функція.

➤ **Гедонізм** (дав.-грець. *ήδονή* – «насолада») – етичне вчення, згідно з яким задоволення є найвищим благом і метою життя²⁶

²³ Див.: Боров Ю. Б. Эстетика: учеб. для студ. ВУЗов / Ю. Б. Боров. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

²⁴ Крапивенский С. Э. Социальная философия: учеб. для ВУЗов / С. Э. Крапивенский. – М. : Владос, 2004. – С. 52.

²⁵ Там само, С. 53.

²⁶ URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Ще давні греки відзначали особливий, духовний характер естетичної насолоди і відокремлювали її від плотських задоволень.

Функція гедонізму мистецтва спирається на ідею самоцінного значення особи. Самоцінність особистості – істотна сторона її глибокої соціалізації, чинник її творчої активності.²⁷

Релаксаційна функція

➤ **Релаксація** (від лат. «зменшення, послаблення») – поступовий перехід фізичної системи з неврівноваженого стану, спричиненого зовнішніми впливами у врівноважений²⁸

Сучасна людина піддається багатьом факторам ризику, постійно відчуває підвищені психічні та фізичні навантаження. А отже організму потрібні розвантаження та захист від стресових станів. Виснажлива праця, одноманітність буття потребують включення художніх образів в повсякденне життя. Отже, мистецтво аж ніяк не позбавлене і свого практичного призначення створювати естетичне середовище навіть у повсякденних турботах.

Творчий вплив мистецтва, духовне піднесення особистості людини в процесі спілкування з мистецтвом має в літературі назву «катарсис».

²⁷ Див.: Етика та естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Сурмай І. М., Карвацька Г. Ф., Мазур Л. І. [та ін.]; за ред. В. Петрушенка. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 180 с.

²⁸ URL: <http://slovopedia.org.ua/36/53408/247232.html>>РЕЛАКСАЦІЯ

➤ **Катарсис** (від грець. «*katharsis*» – очищення) – емоційне розвантаження; містичне очищення душі від бруду чуттєвості, тілесності²⁹

Катарсис одночасно означає і звільнення духу від буденної метушні, і зосередження на «високому, вічному». Катарсис за допомогою мистецтва надає можливість перейти від граничних зі стресовими переживань до своєрідного вивільнення та гармонії самопочуттів – саме ці властивості мистецтва і сприяють релаксації.

1.2. Художній образ у творі мистецтва

Художній твір та художній образ

Твір мистецтва – це та сутність, за допомогою якої художник осягає, переосмислює і, нарешті, створює нові моделі світу аналогічно до власних запитів та уявлень.

У навчальному посібнику «Естетика» українського філософа Віри Мовчан твір мистецтва визначається як духовна цілісність, що набула художніх способів втілення у мові конкретного виду мистецтва.³⁰

Як зазначає електронна енциклопедія «Вікіпедія», художнім твором називають далеко не всі витвори, – це

²⁹ Див. : Философский энциклопедический словарь [сост. Е. Ф. Губский]. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 574 с.

³⁰ Див. : Мовчан Віра Серафимівна. Естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2011. – 527 с.

має бути щось дуже якісне, найцікавіше й здатне змінити свідомість глядача (слухача).³¹

Художній твір є синтезом двох значущих факторів: здатності митця до художнього переосмислення буденності та адекватних засобів для його втілення. Він являє собою одночасно й духовну модель життя, й художню розповідь, специфічну для кожного митця, спрямовану донести до свідомості людини певну інформацію.

➤ **Художній твір** – це форма матеріального буття мистецтва, реальне втілення ілюзорних образів

Твір мистецтва не буває однозначним для всіх. Скільки є тих, хто сприймає твір, стільки є варіантів його трактування. Отже, продукт будь-якої творчої діяльності передбачає використання двох мовних систем: образи твору втілені митцем та образи, що виникають у глядача при його сприйманні. Твори мистецтва уособлюють цілісність людського осягнення навколишнього світу та характеризуються специфічними якостями.

Головним компонентом твору мистецтва є *художня ідея*. Вона надає кожному твору мистецтва змістовних та емоційних форм.

Найважливішою умовою виникнення твору мистецтва є здатність художника бачити та передавати особливості подібних явищ та їх загальні типові риси. Кожен митець, зображуючи, передає у своєму творінні не тільки ставлення до того, що він зображує, але й свої власні емоційно-духовні переживання. Завдяки такій

³¹ Див. : <http://uk.wikipedia.org>

специфіці узагальнення художник створює сукупний образ низки відтворюваних явищ – *художній образ*. Художній образ – це явище не однозначне й не являє собою відображення певних об’єктів природного світу як таких.

Важливо зазначити, що саме образність відрізняє мистецтво від інших форм пізнання навколишнього світу. Через художній образ, завдяки його властивостям і особливостям, твір мистецтва має не стільки певну пізнавальну інформацію, скільки впливає на почуття та свідомість людини.

За висловленням мистецтвознавця Валерія Костіна: «Художній образ відбиває реальний світ, але відбиває його по-особливому: не точно, а змінюючи та доповнюючи»³².

Філолог Олексій Ніколаєв надав поетичності власній трактовці художнього образу: «...образ – серце искусства, а само искусство – это способ мышления художественными образами.»³³

Художній образ відбиває явища дійсності, які відображені в творі й одночасно містить у собі його духовний зміст. У «Вікіпедії» художній образ трактується як «особлива форма естетичного освоєння світу, яка має предметно-чуттєвий характер, цілісність, життєвість, конкретність, на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять. Художній образ наділений своєю логікою, він розвивається за своїми внутрішніми законами.»³⁴

Внутрішня форма художнього образу має особистісний характер, оскільки в ній поєднані емоційне та

³² Див. : Костин В. И. Язык изобразительного искусства / В. И. Костин, В. А. Юматов. – М. :Знание, 1978. – 112 с.

³³ Див. : Николаев А. И. Основы литературоведения: учеб. пособ. для студ. ВУЗов / А. И. Николаев. – Иваново: ЛИСТОС, 2011. – 256 с.

³⁴ URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Художній_образ

інтелектуальне ставлення творця до світу, якій він відбиває в своїй творчості.

У створенні художнього образу зображувальна сторона відіграє підпорядковану, а не провідну роль, оскільки просте копіювання дійсності навряд чи можна вважати художньо-мистецькою діяльністю. Мистецтво, відтворюючи дійсність, трансформує її, а трансформуючи, відтворює, завдяки чому художник зображує не те, що безпосередньо сприймає, а певний смисловий зміст побаченого.

Ось, наприклад, як трактує художній образ одного з найвидатніших творів образотворчого мистецтва відомий мистецтвознавець Віктор Бичков. «Возьмем, наприклад, известную картину «Подсолнухи» Ван Гога (1888, Мюнхен, Новая пинакотека), изображающую букет подсолнухов в кувшине.

На «литературно»-предметном изобразительном уровне мы видим на полотне только букет подсолнухов в керамическом кувшине, стоящем на столе на фоне зеленоватой стены.

Здесь есть и визуальный образ кувшина, и образ букета подсолнухов, и очень разные образы каждого из 12 цветов, которые все могут быть достаточно подробно описаны словами (их положение, форма, цвета, степень зрелости, у некоторых даже количество лепестков). Однако эти описания еще будут иметь лишь косвенное отношение к целостному художественному образу каждого изображенного предмета (можно говорить и о таком), и тем более к художественному образу всего

произведения. Последний складывается в психике зрителя на основе такого множества визуальных элементов картины, составляющих органическую (можно сказать, и гармоническую) целостность, и массы всевозможных субъективных импульсов (ассоциативных, памяти, художественного опыта зрителя, его знаний, его настроения в момент восприятия и т.п.), что все это не поддается никакому интеллектуальному учету или описанию.

Однако если перед нами действительно настоящее произведение искусства, как данные «Подсолнухи», то вся эта масса объективных (идущих от картины) и возникших в связи с ними и на их основе субъективных импульсов формирует в душе каждого зрителя такую целостную реальность, такой визуально-духовный образ, который возбуждает в нас мощный взрыв чувств, доставляет ничем не передаваемую радость, возносит на уровень такой реально ощущаемой и переживаемой полноты бытия, какой мы никогда не достигаем в обыденной (вне эстетического опыта) жизни.»³⁵

Ще один яскравий приклад від Віктора Петрушенка. Намагаючись відтворити красу квітки, художник повинен якось виразити своє захоплення нею, зобразити не квітку, а те, що його вразило в ній. Зробити це надзвичайно складніше, ніж просто документально відтворити квітку. «Тому важливо зрозуміти художній образ як форму перетворення та творчого освоєння дійсності у формах

³⁵ Бычков В. В. Эстетика: учеб. для студ. ВУЗов / В. В. Бычков. – М. : КНОРУС, 2012. – С. 167.

людської уяви та ідеалізації людських переживань і вражень. Художній образ скоріше виражає дійсність у її людських вимірах, ніж відображає її саму по собі.»³⁶

➤ **Художній образ** – форма опанування та трактування навколишнього світу за допомогою створення митцем естетичних об'єктів, спрямованих на всебічне розкриття певного явища дійсності

1.2. Художній образ у творі мистецтва

Структура художнього образу

Художній образ має специфічну структуру (див. мал. 1): його внутрішній емоційно-образний зміст (*художній зміст*) виражається в зовнішній формі (*художня форма*).

Умовно можна сказати, що всі явища та предмети навколишнього світу мають не тільки певну форму, але й зміст. Змістом можна вважати сукупність елементів або процесів, з яких складається певний предмет або явище. Форма – це спосіб існування такого змісту, певне співвідношення елементів у часі та просторі.

³⁶ Етика та естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Сурмай І. М., Карвацька Г. Ф., Мазур Л. І. [та ін.] ; за ред. В.Петрушенка. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – С. 117.

Структура художнього образу обумовлена особливостями його змісту та характером матеріалу, через який цей зміст втілюється художником.

Малюнок 1. Структура художнього образу

Критерієм розрізнення змісту й форми в мистецтві є *духовний* характер змісту та *матеріальний* характер форми.

Художній зміст об'єднує ті елементи твору мистецтва, в яких виражається емоційна оцінка, ставлення до них художника. Отже, можна вважати, що зміст художнього твору – це дійсність, осягнута та пережита художником і перетворена в художньому доробку.

Художній зміст втілює думки й почуття художника про навколишнє, а художня форма є засобом донесення їх до глядача й тому завжди підпорядкована змісту.

Художня форма є матеріалізацією змісту, адже тільки матеріальне втілення дозволяє митцю донести свої думки та почуття до глядача.

Для матеріалізації змісту можуть застосовуватися найрізноманітніші засоби, які є доступними зоровому, слуховому, тактильному сприйняттю людини: фарби, папір, тканина, камінь, дерево, метал, рухи, звуки, слова, жести, міміка. Отже художня форма відіграє завжди підпорядковану роль: вона розкриває зміст художнього твору. Людина ж, сприймаючи художній твір, не виділяє окремо зміст та форму. Для глядача художній твір – завжди цілісне утворення, єдність змісту та форми, – їх роздільності для нього не існує.

Художник відбиває натуру в перетвореному вигляді, використовуючи для цього умовну мову, знання якої надає можливостей глядачеві розуміти, а отже й отримувати естетичну насолоду від сприймання твору мистецтва.

Умовна мова художника може бути доступною для розуміння глядачем. Треба тільки знати ключ, спосіб конструювання конкретного явища в символ, розуміти алгоритми утворення певної знакової системи. І тоді ця індивідуально сконструйована мова перетворюється в природну, стає засобом людського спілкування: художника – з глядачем, глядача – з твором та навколишнім світом.

Виділяють такі **особливості художнього образу:**

метафоричність

(художній образ – це іноказання, що розкриває одне явище через низку інших);

багатозначність і асоціативність

(чуттєва сторона образів невичерпна, тому що вона викликає нескінченні асоціації з реальними об'єктами);

узагальненість

(художній образ завжди розкриває суттєве для цілої низки подібних явищ);

єдність думки і відчуття

(художній образ – єдність раціонального та емоційного);

оригінальність

(художній образ має бути неповторним, унікальним і містити індивідуальне художнє осмислення дійсності).³⁷

Практичний блок

Завдання 1. Проаналізуйте особливості мистецтва як форми суспільної свідомості.

Завдання 2. Розкрийте якісні ознаки мистецтва як типу духовного досвіду.

Завдання 3. Охарактеризуйте витoki мистецтва.

Завдання 4. Проаналізуйте соціальні функції мистецтва.

Завдання 5. Визначте провідну функцію мистецтва в сучасному суспільстві. Обґрунтуйте свою точку зору.

Завдання 6. Проаналізуйте діалектику загального та індивідуально-неповторного в структурі художнього образу.

Завдання 7. Охарактеризуйте відмінності предметно-практичної образності і художнього образу.

Завдання 8. Подайте характеристику складових

³⁷ Див.: Епика та естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Сурмай І. М., Карвацька Г. Ф., Мазур Л. І. [та ін.] ; за ред. В. Петрушенка. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 180 с.

художнього образу в творі мистецтва.

Завдання 9. Визначте та обґрунтуйте основну мету художньо-творчої діяльності.

Завдання 10. Подайте загальну характеристику запропонованих викладачем творів мистецтва (автор і назва, місце та час створення, історія втілення задуму, символічний зміст).

Блок самоконтролю

1. У чому, на Ваш погляд, полягає своєрідність мистецтва як сфери людської діяльності?

2. У чому полягає зв'язок мистецтва з людською життєдіяльністю?

3. Як пояснити «відкритість» і «недосказаність» у мистецтві?

4. Які функції виконує мистецтво в їх історичній зумовленості?

5. У чому полягає специфіка сприйняття відповідно до засобів виразності певних видів мистецтва?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Природа та сутність мистецтва. Предмет мистецтва.

2. Функції мистецтва: соціальна, пізнавальна, виховна, комунікативна, прогностична, компенсаторна, естетична, сугестивна.

3. Художній образ та його основні риси.
4. Форма та зміст у мистецтві.
5. Мистецтво як суспільне явище. Його взаємодія з політикою, релігією, мораллю та наукою.
6. Групи мистецтв і принципи їх класифікації. Види мистецтва.
7. Художник як суб'єкт творчості. Талант і майстерність.
8. Творчий процес у мистецтві. Роль художньої уяви, фантазії і натхнення в творчому процесі.
9. Особливості художньої діяльності: синкретизм.
10. Принципи художньої діяльності.
- 11.Форми художньої діяльності: індивідуальні, колективні.
- 12.Поняття творчої манери, стилю, напряму в мистецтві.
13. Розкриття світорозуміння в мистецтві.
14. Естетична функція в образотворчому мистецтві.
15. Образотворче мистецтво як візуальна риторика.
16. Твір мистецтва як інструмент впливу на глядача.
17. Аксиологія мистецтва.
18. Художня творчість як форма активності та міжособистісної комунікації.
19. Організація та структура художнього твору.
20. Художня форма як синтез виразних засобів творчості.

Змістовий модуль 2

Класифікація мистецтв

План

2.1. Класифікація мистецтв

Критерії розподілу мистецтв на групи

Групи мистецтв

2.2. Синтез – особливість сучасного мистецтва

Дидактична мета

Ознайомити студентів з методологією морфологічного аналізу мистецтва та диференціації художньої діяльності.

Дати уявлення про зв'язки між складовими мистецтва як видової системи.

Дати уявлення про специфіку сучасних синтетичних художніх явищ.

Студенти повинні знати:

- структуру мистецтв за сучасною класифікацією;
- основні критерії класифікації мистецтв;
- різновиди синтезу мистецтв та особливості його прояву в сучасній художній культурі.

Студенти повинні вміти:

- розрізняти твори основних груп мистецтв;
- розрізняти види просторових мистецтв за основними критеріями класифікації;
- виявляти структуру та специфіку синтетичних творів сучасної художньої культури.

Ключові поняття: групи мистецтв, часові мистецтва, змішані мистецтва, просторові мистецтва, синтетичні мистецтва, синкретизм у мистецтві.

Література

1. Адорно Т. Теорія естетики / Т. Адорно; пер. П. Тарашук. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 518 с.
2. Бровко М. М. Мистецтво як естетичний феномен / М. М. Бровко. – К. : Віпол, 1999. – 239с.
3. Бычков В. В. Эстетика: учеб.для студ. ВУЗов / В. В. Бычков. – М. : КНОРУС, 2012. – 528 с.
4. Варламов Д. И. Искусство как форма воплощения антропосоциальных отношений. Искусство и культура. – 2012. – № 4 (8).
5. Волков Н. Н. Цвет в живописи / Н. Н. Волков. – М. : Просвещение, 2005. – 287 с.
6. Даниленко В. Я. Дизайн: підручн. для студ. ВНЗ за спец. Дизайн / В. Я. Даниленко. – Харків: Видавництво ХДАДМ, 2003. – 320с.
7. Даниэль С. М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и воспитании зрителя / С. М. Даниэль. – М. : Искусство, 1990. – 223 с.
8. Эстетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / за ред. Л. В. Анучиної та О. В. Уманець; [уклали: Л. В. Анучина, О. К. Бурова, О. В. Уманець, О. В. Шило];. – Харків: Право, 2010. – 232 с.
9. Панченко В. І. Мистецтво в контексті культури / В. І. Панченко. – К. : ТОВ “Міжнародна фін. агенція”, 1998. – 192 с.

Теоретичний блок

2.1. Класифікація мистецтв Критерії розподілу мистецтв на групи

Перша спроба класифікації мистецтв була зроблена в епоху Античності. Давньогрецькі філософи виокремлювали «мусичні» та «технічні» види мистецтва. «Мусичними» називалися мистецтва, пов'язані з діяльністю муз³⁸ на чолі з міфічним покровителем поезії, музики й танцю Аполлоном. Найбільш прихильними вони були до музикантів, поетів, художників – музи заохочували їх до творчості й служили джерелом натхнення.

Символами мусичних мистецтв вважалися дев'ять муз: Мельпомена – муза трагедії, Талія – муза комедії, Каліона – муза епічної поезії, Евтерпа – муза лірики, Ерато – муза еротичної поезії і міміки, Полігімнія – муза гімнічної поезії, Кліо – муза історії, Терпсихора – муза танцю, Уранія – муза астрономії.

Можна помітити, що серед сфери впливу давньогрецьких муз такі види діяльності людини, більшу

³⁸ Музи - у давньогрецькій міфології покровительки мистецтв і наук.

частину яких у наші часи відносять до науки, а не до мистецтва. Згідно з трактуванням давньогрецьких філософів, здібності до мусичних мистецтв виступають невід'ємною частиною людини, бо будуються на її природних здатностях – голосі, рухах, міміці, жестах. Усі ці мистецтва античні вчені вважали динамічними, тобто такими, що не мають постійної, незмінної форми.

«Технічні» ж види мистецтва, за античною класифікацією, створюються допоміжними засобами, не пов'язаними безпосередньо з людиною – каменем, деревом, глиною та подібними до них. Твори таких мистецтв відрізняються статичним характером, вони не змінюються в часі.

В епоху середньовіччя мистецтва розподіляли на «вільні» та «механічні». До складу перших відносились сім видів: граматики, риторики, діалектики, арифметики, музики, геометрії та астрономії.

До вільних мистецтв філософи цього часу не відносили ні образотворчі мистецтва, а ні поезію. І тільки в епоху Відродження художники отримали статус «вільних митців», а образотворчі мистецтва почали відділяти від грубого ремесла.

Пізніше відбулося остаточне розшарування всіх мистецтв на «піднесено-духовну художню творчість і бездушно-прозаїчну діяльність ремісника»³⁹.

У XVII-XVIII століттях в обіг увійшов термін «витончені мистецтва» щодо живопису, скульптури, архітектури та музики, тобто за тими видами мистецтв, які з естетичної точки зору були орієнтовані на створення краси.

У наш час поділ мистецтв на групи та види обумовлений низкою чинників:

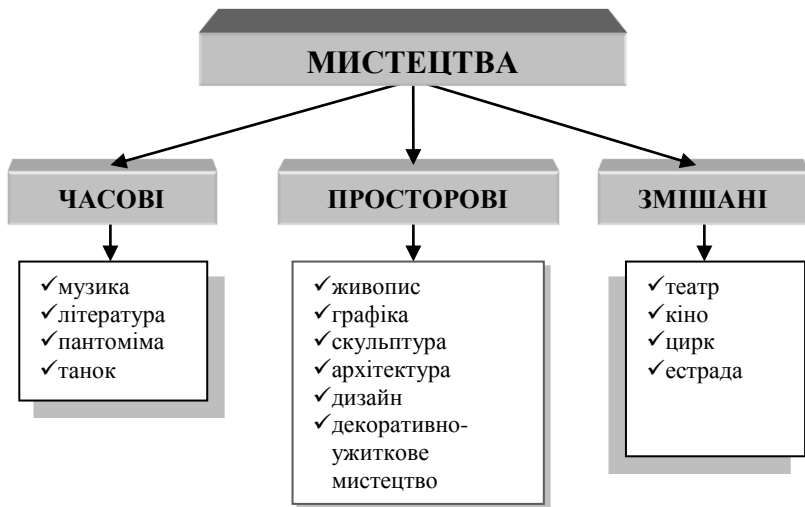
³⁹ Каган М. С. Морфологія мистецтва / М. С. Каган. – М. : Искусство, 1972. – С. 30.

- ✓ духовним багатством і різноманіттям естетичних потреб митця;
- ✓ різноманіттям та естетичним багатством навколишньої дійсності;
- ✓ багатством і різноманіттям культурних традицій певного суспільства.

2.1. Класифікація мистецтв

Групи мистецтв

У залежності від способу сприймання художнього образу людиною, усі мистецтва поділяють на три **групи просторові, часові, змішані (або просторово-часові)**.

Малюнок 3. Структура мистецтв

Так, ті твори які сприймаються людиною за допомогою зору, відносять до групи **просторових мистецтв**. Вони реально існують у просторі, тому їх можна сприймати також і за допомогою органів тактильних відчуттів. До цієї групи належать такі види мистецтва, як живопис, скульптура, графіка, архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво та дизайн.

➤ **Просторові** (або *пластичні*)

мистецтва – це такі мистецтва, образи яких розгортаються в просторі, але є статичними (незмінними, такими, що не розвиваються) в часі

Твори, які людина сприймає вухом (тобто на слух), належать до **часових мистецтв**. До цієї групи мистецтв можна віднести музику, танок, композиції мімів⁴⁰, сучасну пантоміму. Вони не мають матеріального буття, але характеризуються певною тривалістю в часі. Також для них характерною рисою є непостійність, «змінність» форми. Так, одну й ту саму мелодію можна виконати в різному регістрі, темпі, ритмі.

➤ **Часові мистецтва** – це такі мистецтва, образи яких існують і розгортаються в часі

Нарешті, група **змішаних мистецтв** поєднує такі твори, для сприймання яких застосовується і зір, і слух, і тактильні відчуття

⁴⁰ Мім (гр. «наслідувач») – у античному театрі комедійний жанр, який поєднує діалог, пісні, танці.

➤ **Просторово-часові мистецтва** – це мистецтва, в яких просторові об'єкти змінюються з часом, і мова яких являє собою синтез вербальних і невербальних знаків

Художні образи цієї групи мистецтв мають таку властивість, як тривалість і розвиваються як у просторі, так і в часі. Ця група поєднує кіномистецтво, телемистецтво, театр, естрадно-циркове мистецтво.

2.2. Синтез – особливість сучасного мистецтва

У сучасній мистецтвознавчій літературі досить часто зустрічається поняття «синтетичні мистецтва».

Синтетичними мистецтвами є такі види художньої творчості людини, які являють собою органічне злиття або вільну варіацію різних видів мистецтв, що утворюють нове естетичне ціле. Вони не є механічним поєднанням окремих видів мистецтва, а органічним цілим, якого не було при уособленому існуванні кожного з них.

Як вважають сучасні українські мистецтвознавці Любов Анучина та Ольга Уманець, «...синкретизм, що вирізняв первісне суспільство, проявився в неподільності, єдності мистецтва. Нові умови суспільного життя, нові культурні парадигми сприяли виокремленню видів мистецтва, перетворенню їх у вузькоспеціалізовані різновиди художньої діяльності. Цей процес ішов стрімко і

надав можливості всім видам мистецтва досягти успіхів, збагатитися жанровим розмаїттям. Водночас руйнування синкретизму мало й негативні наслідки. Досягнення виокремлених, самостійних видів мистецтва супроводжувалися втратою тієї різнобічності і повноти художнього відображення життя, які були притаманні творчості в її синкретичному вигляді. Це обумовило народження потреби в поверненні до прадавньої єдності мистецтва, спробу відродити взаємозв'язок між його видами. Пошук можливостей об'єднання видів мистецтва спричинив виникнення нових, невідомих до того, синтетичних художніх утворень.»⁴¹

Синтетичні мистецтва не є аналогом *синтезу мистецтв*. У художньому процесі, де синтезуються декілька видів мистецтва (тобто синтез мистецтв), завжди є домінуючий вид мистецтва, якому й підпорядковані всі інші компоненти такого синтезу.

На думку відомого вітчизняного педагога-художника Євгена Антоновича синтез мистецтв – це є органічний взаємозв'язок різних видів мистецтв, що сприяє організації матеріального та духовного середовища людини (архітектурні або ландшафтно-монументальні ансамблі) або створенню якісно нового художнього явища в часі (театральні вистави, вокально-інструментальні твори).⁴²

Наприкінці ХХ століття з'явилися органічні поєднання просторових та часових видів мистецтва на рівних основах, наприклад кінетичне мистецтво⁴³,

⁴¹ Естетика: навч. посіб. / за ред. Л. В. Анучиної та О. В. Уманець; [уклали: Л. В. Анучина, О. К. Бутова, О. В. Уманець, О. В. Шило] ; – Харків: Право, 2010. – С.23.

⁴² Див.: Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1993. – 272 с.

⁴³ Кінетичне мистецтво – це мистецтво, концептом якого є створення ефектів реального руху.

кольоромузика⁴⁴, хепенінг⁴⁵ та інші. Можливість їх поєднання сприяла також виникненню бінарних синтетичних видів – словесно-музичних, музично-хореографічних, словесно-акторських видів мистецтв.

Практичний блок

Завдання 1. Визначте, чим відрізняються просторові мистецтва від інших родів художньої діяльності.

Завдання 2. Визначте, проілюструвавши прикладами, чим відрізняється синтез декількох мистецтв від будь-якого виду синтетичного мистецтва.

Завдання 3. Визначте критерії, за якими мистецтва поділяються на групи.

Завдання 4. Подайте загальну характеристику запропонованих викладачем творів мистецтва (автор і назва, місце і час створення, символічний зміст, приналежність до певної групи).

Завдання 5. Проаналізуйте, які мистецтва є складовими синтетичного мистецтва в запропонованих творах.

Завдання 6. Подайте стислий теоретичний аналіз структури мистецтва.

⁴⁴ Кольоромузика – мистецтво, яке поєднує звукові та світлові образи.

⁴⁵ Хепенінг - форма сучасного мистецтва, що представляє собою ситуації, які відбуваються за участю художника та глядачів.

Блок самоконтролю

1. Які головні принципи були визначальними для класифікації видів мистецтва в добу античності?
2. Яких трансформацій зазнала проблема видової класифікації мистецтва з розвитком суспільства?
3. Який критерій покладено в основу класифікації мистецтв у сучасній науці?
4. Поясніть, що таке актуальне мистецтво.
5. Поясніть відмінність синтезу в мистецтві та синтетичного мистецтва.
6. Що означає термін «синкретизм» у мистецтві?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Сучасна аудіовізуальна художньо-естетична активність.
2. Інсталяція в сучасному мистецтві.
3. Інтерактивна інсталяція як форма сучасного мистецтва.
4. Сучасні мультимедійні інсталяції.
5. Віртуальні інсталяції в сучасному мистецтві.
6. Проблема мистецтва і не-мистецтва.
7. Роль технічних навичок в образотворчій діяльності.
8. Предметний характер художньої діяльності.
9. Групи мистецтв і принципи їх класифікації. Види мистецтва.
10. Актуальні напрямки сучасного візуального мистецтва.
11. Кінетичне мистецтво.

12. Напрями сучасного акційного мистецтва.
13. Хепенінг як форма сучасного мистецтва.
14. Перформанс як форма сучасного мистецтва.
15. Зорові образи та візуальне мистецтво.
16. Творчість як організація екзистенціального досвіду й формування життєвого середовища.
17. Образотворче мистецтво як форма взаємодії зі світом образів.
18. Особливості ідеологічного змісту мистецтва. Мистецтво як політичний інструмент.
19. Мистецтво як джерело естетичного задоволення.
20. ХХІ століття – свобода стилів та напрямків у мистецтві.
21. Сучасне образотворче мистецтво України.
22. Вплив розвитку технологій на сучасну художню культуру.
23. Українське мистецтво як формотворчий чинник української нації.
24. Українська художня культура ХХІ століття.

Модульний контроль №1-2

1. Яка з функцій мистецтва є провідною в сучасному суспільстві?

- А. Комунікативна.
- Б. Пізнавальна.
- В. Гедоністична.
- Г. Освітня.

2. Який вид мистецтва належить до групи часових мистецтв?

- А. Графіка.
- Б. Декоративно-прикладне мистецтво.
- В. Музика.
- Г. Дизайн

3. Художня форма – це компонент:

- А. Художнього вираження.
- Б. Художнього змісту.
- В. Художнього образу.

4. Твір мистецтва має таку структуру:

- А. Художня форма, художнє відтворення.
- Б. Художня форма, художній зміст, художнє відтворення.
- В. Художня форма, художній зміст.

5. До просторових мистецтв належить така група:

- А. Живопис, графіка, скульптура.
- Б. Музика, усна народна творчість.
- В. Цирк, театр, кіно.

6. До пластичних мистецтв належить така група:

- А. Живопис, графіка, скульптура.
- Б. Музика, усна народна творчість.
- В. Цирк, театр, кіно.

6. До змішаних мистецтв належить така група:

- А. Живопис, графіка, скульптура.

Б. Музика, усна народна творчість.

В. Цирк, театр, кіно.

7. Хепенінг – це:

А. Мистецтво, концептом якого є створення ефектів реального руху.

Б. Вид просторових мистецтв.

В. Мистецтво, яке поєднує звукові та світлові образи.

Г. Форма сучасного мистецтва, що представляє собою ситуації, які відбуваються за участю художника та глядачів.

8. Синтез мистецтв – це:

А. Поєднання декількох видів мистецтва на основі домінування певного з них і підпорядкування інших.

Б. Поєднання декількох видів мистецтв на рівноправній основі.

В. Якісно новий вид мистецтва на основі кількох уже існуючих, що утворюють органічність взаємозв'язку та можуть існувати лише в єдності.

9. Синтетичне мистецтво – це:

А. Поєднання декількох видів мистецтва на основі домінування певного з них і підпорядкування інших.

Б. Поєднання декількох видів мистецтв на рівноправній основі.

В. Якісно новий вид мистецтва на основі кількох уже існуючих, що утворюють органічність взаємозв'язку та можуть існувати лише в єдності.

10. Інсталяція – це:

А. Вид просторових мистецтв.

- Б. Мистецтво, концептом якого є створення ефектів реального руху.
- В. Форма сучасного мистецтва, що представляє собою цілісну просторову композицію, створену з різних елементів.
- Г. Форма сучасного мистецтва, що представляє собою ситуації, які відбуваються за участю художника та глядачів.

ПРОСТОРОВІ МИСТЕЦТВА

Змістовий модуль 3

Види просторових мистецтв

План

3.1. Специфіка просторових мистецтв

3.2. Структура просторових мистецтв

Графіка як вид просторових мистецтв

Живопис як вид просторових мистецтв

Скульптура як вид просторових мистецтв

Архітектура як вид просторових мистецтв

Декоративно-ужиткове мистецтво

Дизайн як вид просторових мистецтв

Дидактична мета

Ознайомити студентів із структурою та основними видовими категоріями просторових мистецтв.

Дати уявлення про специфіку відтворення художнього образу в різних видах просторових мистецтв.

Сформувати уявлення про способи та прийоми роботи в різних техніках образотворчих мистецтв.

Студенти повинні знати:

- структуру просторових мистецтв;
- видові категорії та специфічні особливості різних видів просторових мистецтв;
- про технічні можливості інструментів та матеріалів просторових мистецтв.

Студенти повинні вміти:

- розрізняти твори просторових мистецтв за видом;
- застосовувати елементарні технічні прийоми для створення художнього образу в різних видах просторових мистецтв;

- використовувати відповідні художні інструменти для практичної роботи в різних видах просторових мистецтв.

Ключові поняття: вид мистецтва, просторові мистецтва, графіка, живопис, скульптура, архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво, дизайн

Література

1. Адорно Т. Теорія естетики / Т.Адорно. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 518 с.
2. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1992. – 272 с.
3. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р.Арнхейм. – М. : Прогрес, 1974. – 392 с.
4. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты / Г. В. Беда – М. : Просвещение, 1999. – 192с.
5. Занд Ю. Основы рисования карандашом / Ю. Занд. – СПб: Питер, 2011. – 65 с.
6. Малявка А. А. Язык изобразительного искусства / А. А. Малявка. – Мелитополь: МГТ, 2008. – 95 с. :
7. Мітіна В. О. Естетика і мистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Мітіна, К. Е. Тетіївський, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – К. :КНУБА, 2003. – 252 с.
8. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво: Словник-довідник / А. М. Пасічний. – Тернопіль: Богдан, 2003. – 216 с.

9. Романенкова Ю. В. Історія пластичних мистецтв: навч. посіб. / Ю. В. Романенкова. – К. : Кн. вид-во Нац. авіац. ун-ту, 2008. – 375 с.

10. Яремків М. М Мистецтво: види, жанри: Слов.-довід. образотв. термінів / М. М. Яремків, О. Я. Кругляк. – Тернопіль: Підручник і посібник, 2006. – 80 с.

Теоретичний блок

3.1. Специфіка просторових мистецтв

За трактуванням вітчизняних мистецтвознавців Євгена Антоновича, Раїси Захарчук-Чугай⁴⁶ видом мистецтва можна вважати певну його галузь, що характеризується тим, які сторони життя і як вона відтворює, відображає. Вид мистецтва виділяється специфікою функціонального призначення, образності, матеріалом, засобами творчості тощо.

На думку колективу авторів вітчизняного підручника «Етика та естетика» поділ мистецтва на види обумовлений кількома чинниками:

- ✓ естетичним багатством і розмаїттям дійсності;
- ✓ духовним багатством естетичних потреб і здібностей людини;

⁴⁶ Див.: Антонович С. А. Декоративно-прикладне мистецтво / С. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. С. Станкевич. – Львів: Світ, 1992. – 272 с.

✓ багатством і різноманіттям культурних традицій, художніх засобів і технічних можливостей мистецтва.⁴⁷

Ця група поєднує такі види мистецтва, як *живопис, скульптуру, графіку, архітектуру, декоративно-ужиткове мистецтво та дизайн.*

Від інших родів художньої діяльності просторові мистецтва відрізняються статичністю, відсутністю змін або ж розвитку з часом, тобто художня форма в них не є динамічною. Характерним для них є також те, що твори цієї групи сприймаються людиною за допомогою зору або дотику.

Просторові мистецтва мають низку специфічних особливостей:

✓ існують в просторі, не змінюючись і не розвиваючись у часі;

✓ виконуються шляхом практичної обробки речового матеріалу;

✓ мають наочний характер;

✓ сприймаються глядачами візуально та тактильно.

Кожен із видів просторових мистецтв характеризується способом матеріального буття його творів і специфікою образних знаків, використаних для створення його художнього образу. Розрізняють знаки таких типів:

– *знаки образотворчого типу*, які припускають аналогії з реальністю. Ці знаки застосовуються для створення художнього образу в живописі, скульптурі, графіці. Тому саме ці просторові мистецтва називають у

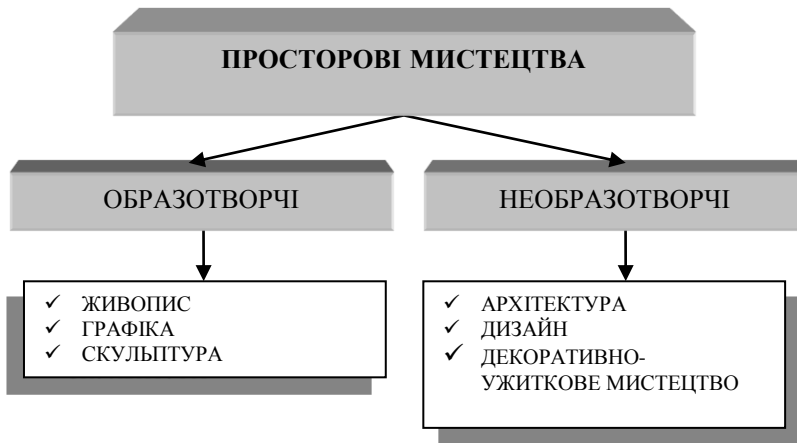
⁴⁷ Див.: Етика та естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Сурмай І. М., Карвацька Г. Ф., Мазур Л. І. [та ін.] ; за ред. В. Петрушенка. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 180 с.

спеціальній літературі «образотворчими» на відміну від «необразотворчих».

– *знаки необразотворчого типу*, що не припускають подібності художніх образів та реальних явищ. Вони впливають безпосередньо на асоціативні механізми сприймання. Знаки цього типу застосовуються для створення художніх образів в архітектурі, декоративному мистецтві, дизайні;

– *знаки змішаного характеру*, властиві синтетичним формам мистецтва. Образи цих мистецтв створюються за допомогою як «образотворчих», так і «необразотворчих» знаків.

Отже, використання тих або інших образних знаків зумовлює розподіл просторових мистецтв на дві підгрупи: *образотворчі та необразотворчі мистецтва*.

Малюнок 4. Структура просторових мистецтв

До образотворчих мистецтв відносять ті, твори яких з різною мірою реалістичності відтворюють об'єкти дійсності. Цю підгрупу складають графіка, живопис, скульптура.

До необразотворчих просторових мистецтв відносять архітектуру, декоративно-ужиткове мистецтво та дизайн. Художні образи необразотворчих мистецтв не припускають аналогій з образами реальних предметів, явищ, дій і звернені до асоціативного сприйняття.

Такий розподіл між образотворчим і необразотворчим мистецтвами не є абсолютним. У необразотворчих видах мистецтв широко використовуються умовні образотворчі мотиви та зображення, що певною мірою відтворюють образи реальності. Так, у декоративно-прикладному мистецтві досить часто використовуються образотворчі мотиви, а нерідко і закінчені реалістичні зображення для декорування певних об'єктів. У архітектурних композиціях іноді відтворюються природні та рослинні форми, а в архітектурному декорі використовуються рослинні, зооморфні, антропоморфні мотиви. Образотворчі мистецтва, в свою чергу, іноді вдаються до абстрактних образів і сюжетів. *Тому досить часто в популярній літературі всі шість видів просторових мистецтв називають образотворчими.*

У межах кожного з видів мистецтва існують жанри та техніки мистецтва. Тобто, за образним поданням Євгена Антоновича, структуру мистецтва можна уявити у вигляді дерева, гілки якого, від найтовших до найтонших – це є групи, види, роди, жанри; ті, що найтонші уособлюють техніки мистецтва.

3.2. Структура просторових мистецтв

Графіка

як вид просторових мистецтв

Графіка є різновидом образотворчого мистецтва, специфічними засобами зображення якого є *лінія, штрих, крапка, пляма*.

➤ **Графіка** (від грець. «*graphikos*» – «*написаний*») – вид образотворчого мистецтва, для якого є характерним перевага в зображенні *ліній, плям, штрихів, використання контрастів білого і чорного*

Сучасна графіка, завдяки появі нових матеріалів досить часто застосовує колір, а отже твори графіки можуть мати як монохромну, так і поліхромну гаму.⁴⁸

Основними інструментами *художника-графіка* є олівець, перо, вугілля. Графічні зображення зазвичай виконуються на білому папері.

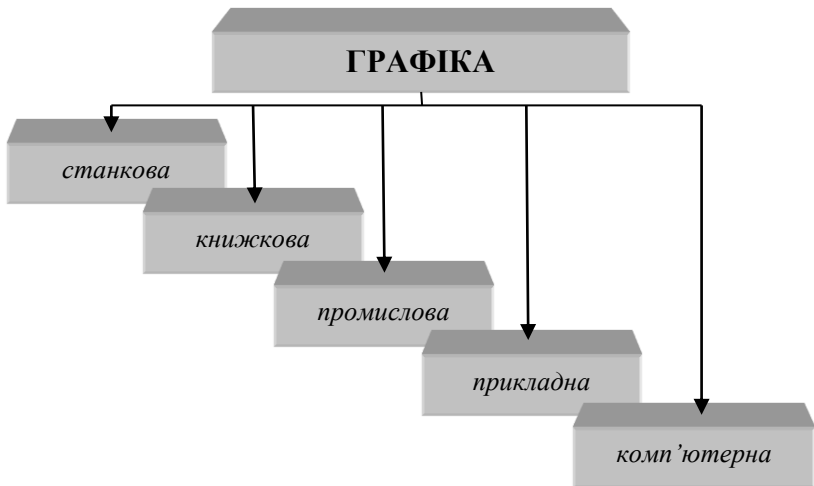
Розрізняють *оригінальні та друковані* графічні малюнки. Оригінальні виконуються художником в одному

⁴⁸ Див.: <http://uk.wikipedia.org>

екземплярі – це малюнки на папері (найчастіше), картоні та інших подібних основах.

Зображення, які виконуються художником на більш статичній основі, ніж папір (наприклад, металева пластина, дерево), а потім друкуються за допомогою спеціальних приладів і машин. Такі роботи виконуються у великій кількості екземплярів і називаються *гравюрами*.

Графіка має низку різновидів (мал.5).

Малюнок 5. Види графіки

Станкова графіка є самостійним зображенням предметів і об'єктів, вони не мають ніякого практичного або декоративного призначення.

Книжкова графіка – це вид графічного мистецтва, до якого відносяться ілюстрації до літературних творів, обкладинки книг, віньєтки, буквиці.

До *прикладної графіки* відносять графічні твори, що мають застосування в побуті: етикетки, упаковки, обгортки, буклети, театральні програми, почесні грамоти, ресторанный меню та інше.

Промислова графіка є різновидом прикладної. Функцією промислової графіки є доступна для споживача інформація про властивості виробу. До промислової графіки також відносяться фірмові знаки, рекламні видання, документація підприємств.

Комп'ютерна графіка (також машинна графіка) – сфера діяльності, в якій комп'ютери використовуються в якості інструменту для створення зображень художником.

Видатним художником-графіком України є **Георгій Нарбут**. Серед мистецтвознавців існує думка, що талант цього митця був феноменальним: він опанував цю техніку самотужки, а через роки став засновником нової школи української книжкової графіки.

Георгій Нарбут виробив власний стиль на основі засвоєння та розвитку стародруків⁴⁹ і народного мистецтва. На основі шрифтів стародрукованих книг художник створив новий шрифт, який згодом назвали «нарбутівським». Він був першим, хто вирішив завдання комплексного оформлення книги в Україні.

⁴⁹ Стародруки або інкунабули – книги, видані в Європі від початку книгодрукування і до 1 січня 1501 року. Видання цього періоду є вкрай рідкісними, оскільки їх наклад був в межах 100–300 примірників. Див. : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Інкунабули>

Графічний малюнок є основою створення художнього образу в інших видах мистецтва – живописі, скульптурі, архітектурі.

Самостійного значення як вид просторових мистецтв малюнок набув лише на початку ХХ століття: до цього часу він виконував функції допоміжного засобу для створення живописних, скульптурних або архітектурних творів.

3.2. Структура просторових мистецтв Живопис як вид просторових мистецтв

➤ **Живопис** (малярство) – вид образотворчого мистецтва, художня діяльність, пов'язана із втіленням образів навколишнього світу за допомогою кольору

Інструментами художника-живописця є пензлі, палітра. *Матеріалами* живопису є різноманітні фарби (олійні, темперні, акварельні, гуаш), які наносяться на фактурні поверхні (папір, полотно, картон, тканина). За характером барвників, які використовує художник, живопис поділяється на акварель (картина написана акварельними фарбами), темперу (картина написана

темперними фарбами), гуаш (картина написана гуашевими фарбами), олійний живопис (картина написана олійними фарбами) та інші. Таким чином, твір живопису складається з основи, роль якої може виконувати полотно, дерево, папір, картон, камінь, покритої ґрунтом, і шару фарби на ній.

У живописних творах завжди використовується *колір* як основний засіб створення художнього образу. Колір є найбільш специфічним для живопису виражальним засобом, здатність якого викликати різноманітні почуття та асоціації сприяє емоційності зображуваного.

У творах живопису колір застосовується як цілісна система – *колорит*⁵⁰. Зазвичай застосовується ряд взаємопов'язаних кольорів та їх відтінків (поліхромна гама), хоча існує також живопис відтінками одного кольору (монохромна гама).

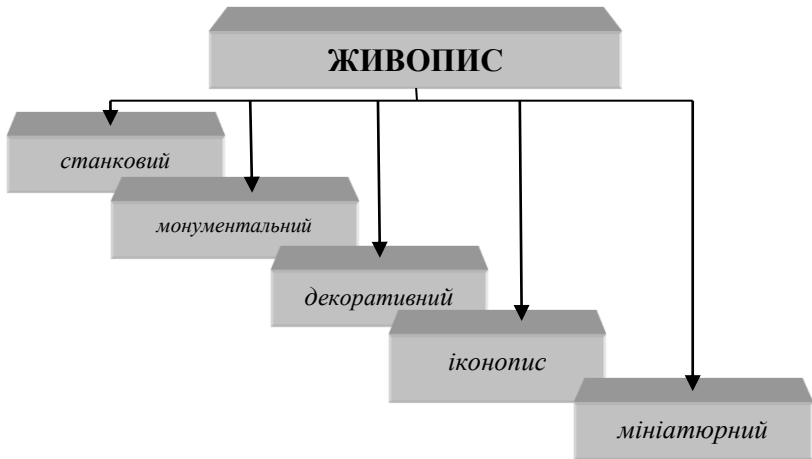
Окрім кольору живописцем використовуються й інші виражальні засоби: світлотінь, фактура, композиція, що надають змогу відтворювати в картині кольорове багатство світу, об'ємність предметів, їх матеріальну специфіку, простір. Проте основне функціональне значення в живописі має саме колір, який є носієм ідеї живописного твору. В живописних творах, як і в графічних, можливо відтворити розгорнуту дію та складний сюжет. Живописний твір передає стан статичності, спокою, або ж, навпаки, ефект руху, емоційно-духовної насиченості, миттєві ситуації.

Витоки мистецтва живопису сягають у глибину століть – у доісторичний період людської цивілізації. Вони

⁵⁰ Колорит (італ. «colorito», від лат. «color» – фарба, колір) – характер взаємозв'язку всіх кольорних елементів зображення; узгодженості їх кольорів і відтінків.

пов'язані з наскальним живописом⁵¹, зразки якого було знайдено в печерах Ласко та Кастільо (Франція), на плато Тасилі (Африка), у Каповій печері (Урал). Саме з цих наскальних малюнків і починається виокремлення та розвиток живописного мистецтва.

Існує п'ять видів живопису: *станковий*, *монументальний*, *декоративний*, *театральнo-декоративний*, *мініатюрний* (різновиди живопису представлені малюнком 6).

Малюнок 6. Види живопису

Станковий живопис (від слова «станок, мольберт», на який ставиться основа для написання картини – картон, дошка, полотно для малювання) об'єднує твори

⁵¹ Печерний живопис (часто називають наскальним живописом) – зображення в печерах, виконані людьми первісної епохи.

самостійного значення, не пов'язані з архітектурним ансамблем або декоруванням об'єктів. Станкові картини пишуться на полотні, натягнутому на дерев'яну раму, або на картоні. В минулому для цього широко застосовувалися дерев'яні дошки.

Монументальний живопис виконується на стінах і стелях будинків та інших споруд, звідки й назва – монументальний⁵². Він повністю підпорядковується архітектурній споруді, залежить від її призначення, форми, конструкції. Види монументального живопису – це *фреска*, *вітраж*, *мозаїка*.

Фреска (від італ. «l'affresco» – свіжий) – живопис на вологій штукатурці, техніка настінного малярства. Фресками називають також твір, виконаний у цій техніці.⁵³

Для виконання творів монументального живопису, художники найчастіше використовують техніку фрески. Фреску виконують по сухій штукатурці розчинними у воді фарбами (земляні натуральні пігменти).

Вітраж (від фр. слова «vitrage» – скло) – вид монументального живопису, «картина», виконана зі шматочків кольорового скла, поєднаних вузькими металевими листами. Цей вид монументального живопису має витоки ще з мистецтва Давнього Єгипту. Вітражі, поширені за часів Середньовіччя, створювались у вікнах готичних соборів не лише з естетичних міркувань, а й у зв'язку з відсутністю технологій виготовлення якісного скла великих розмірів у цю епоху.

⁵² Який вражає своїми розмірами, величністю; величний, грандіозний.

⁵³ <http://uk.wikipedia.org/wiki/Фреска>

Мозаїка (від фр. «mosaïque» – присвячене музам) – зображення, виконане з кольорових камінців, смальти (різнокольорових шматочків скляних сплавів), керамічних плиток або інших матеріалів, що закріплюються на цементній стіні. Мозаїка виникла в античну епоху та широко застосовувалася при оздобленні храмів, громадських будівель. Особливого поширення мозаїка набула в середньовічному мистецтві.

Декоративний живопис використовується для підсилення емоційної виразності творів інших пластичних мистецтв (зокрема, декоративного мистецтва). Цей вид живопису не має самостійного значення і є лише декоративним доповненням творів інших видів пластичних мистецтв.

Іконопис – вид живопису, релігійного за темами і сюжетами, культового за призначенням. На відміну від стінопису (наприклад, фрески) і мініатюри, ікони були окремими живописними композиціями, що виконувалися спочатку в техніці енкаустики, мозаїки, потім темпері, пізніше – олійними фарбами на дерев'яних дошках, полотні.

Мініатюра (від лат. «minium» – червоні фарби, що застосовувалися в оформленні рукописних книг) – в образотворчому мистецтві мальовничі, скульптурні твори малих форм, а також мистецтво їх створення. *Мініатюрний живопис* використовується для оформлення книг, оздоблення предметів побуту, або ж як самостійний вид живописного мистецтва

Серед визначних живописців України – всесвітньо відомі Іван Айвазовський, Олександр Архипенко, Тетяна Яблонська, Катерина Білокур, Марія Примаченко.

Творчість української художниці Марії Примаченко не має аналогів ні у вітчизняному, ні у світовому мистецтві. Вона створила власний фантастичний світ на основі українського народного декоративного малярства.

Виставки Марії Примаченко з великим успіхом експонувалися у багатьох країнах світу. Її творчість знають і шанують в усьому світі: 2009 рік – за рішенням ЮНЕСКО – визнано роком Марії Примаченко; на честь художниці навіть названо малу планету – «14624 Примаченко».

З ім'ям видатної української майстрині пов'язаний також і мистецький скандал, який вибухнув у 2013 році у Фінляндії. Завдяки журналістам стало відомо, що всесвітньо відома фінська компанія «Маріемекко» яка виробляє побутові товари, використовує на своїх виробках малюнок, дуже схожий на роботу Марії Примаченко «Щур у дорозі». Малюнок, який використала фінська дизайнерка як бренд компанії «Маріемекко», мав назву «Лісовий народ» і майже не відрізнявся від оригінала Примаченко. Після оприлюднення цього обурливого факту компанія та її дизайнер визнали факт плагіату та вибачилися.

3.2. Структура просторових мистецтв

Скульптура

як вид просторових мистецтв

На відміну від графіки та живопису, які є *площинними видами просторових мистецтв*, скульптурні твори мають три виміри і відтворюють дійсність в об'ємно-просторових формах.

Скульптура – одне з найдавніших мистецтв. Скульптурні доробки створювалися людиною ще в первісні часи (наприклад, одна з найвідоміших скульптур, так звана «палеолітична Венера», виконана ще в епоху палеоліт у, – звідси й назва).

Скульптуру традиційно виготовляли із різноманітних матеріалів, які можна назвати стабільними, довговічними: каменю, мармуру, дерева, кістки, бронзи тощо. В наші часи кількість матеріалів, придатних для скульптури значно збільшилась, що сприяло урізноманітненню виражальних засобів цього виду мистецтва. Сучасні скульптори використовують для своїх доробків такі матеріали, як сталь, бетон, пластмаси, а іноді й зовсім нетрадиційні та недовговічні – дрiт, папір, картон, пісок, гілки, сміття, іграшки та подібні.

➤ **Скульптура** (від лат. «*sculpo*» – *вирізаю, висікаю*) – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну форму

У залежності від застосовуваного матеріалу існує декілька способів створення скульптури. Якщо для твору використовуються тверді матеріали як мрамур, граніт, то застосовують спосіб висікання, способом вирізання обробляють дерево, ліплення застосовується для глини та інших м'яких матеріалів, литтям обробляються метал, пластмаси.

Художній образ цього виду мистецтва створюється особливим набором специфічних засобів:

➤ *об'єм* – це основний засіб виразності в скульптурі;

➤ *силует*⁵⁴ є також значимим засобом виразності, оскільки ідея скульптурного твору має бути зрозумілою з будь-якої відстані та будь-якого ракурсу;

➤ *фактура*⁵⁵ скульптурного твору завжди відтворює його ідею.

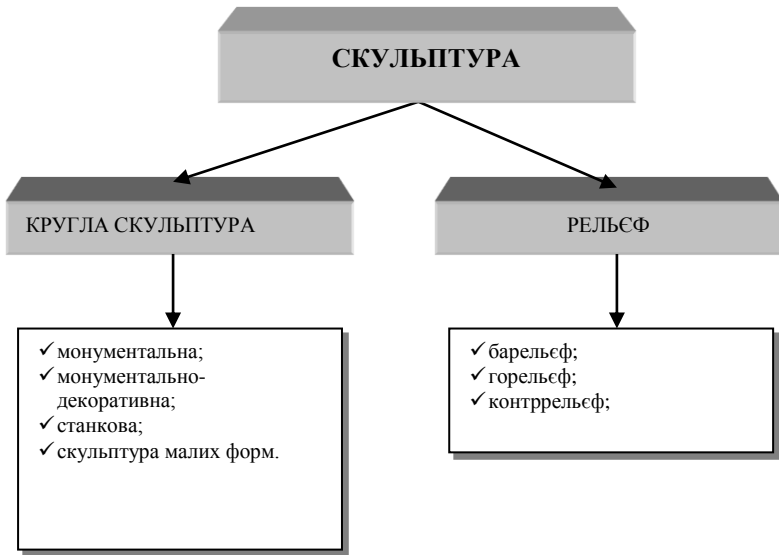
Крім того, такі виражальні засоби, як розташування у просторі, передача руху, світлотіньове моделювання, пропорції – є не менш важливими у створенні художнього образу скульптурних творів.

Об'ємна скульптурна форма завжди будується в реальному просторі за законами взаємодії з навколишнім природним середовищем.

Розрізняють такі *види скульптури: кругла скульптура*, котру можна сприймати з різних сторін та *рельєф* – більш-менш об'ємне зображення на площині фону.

⁵⁴ Силует – площинне однотонне зображення постаті або предмета, форма яких зарисовується тільки контуром. Див. : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Силует>

⁵⁵ Фактура – це характер поверхні: гладкість, шореткість, рельєфність. Див. : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Фактура>

Малюнок 7. Види скульптури

Кругла скульптура поділяється на *монументальну, монументально-декоративну, станкову, скульптуру малих форм*. Критерієм такого розподілу на види є розміри скульптури.

Монументальна скульптура – вид образотворчого мистецтва, твори якого створюються для конкретного архітектурно-просторового середовища, відрізняються великими розмірами, зазвичай увічнює значні історичні події. До монументальної скульптури відносяться однофігурні, багатофігурні, кінні пам'ятники, меморіальні ансамблі, монументи на честь видатних людей.

Твори монументальної скульптури розраховані на сприйняття з великих відстаней і встановлюються на відкритих просторах.

Класичним зразком монументальної скульптури є символ столиці України – пам'ятник легендарним засновникам Києва, братам Кию, Щеку, Хориву та їх сестрі Либідь.

Монументально-декоративна – різновид круглої скульптури, тісно пов'язаної з архітектурою та природним ландшафтом. Її призначення – оформлення фасадів та інтер'єрів будівель, мостів, тріумфальних арок. Такі скульптури можуть служити опорою в архітектурній споруді (атланти⁵⁶, каріатиди⁵⁷) або прикрашати будівлі (фронтони⁵⁸, ліпні плафони, панно).

До монументально-декоративної скульптури відноситься і садово-паркова скульптура: статуї, бюсти, фонтани, декоративні вазони.

Станкова скульптура як культового, так і світського характеру відома з давнини і була поширена вже у мистецтві Стародавнього Сходу та античності. В наші часи станковою скульптурою називають твори, призначені для виставок, музеїв, громадських і житлових інтер'єрів. Звичайний розмір станкової скульптури менше натуральної величини: дорівнює або дещо перевищує її.

Станкова скульптура розрахована на сприйняття з близької відстані, ніяк не пов'язана з предметним

⁵⁶ Атлант (також поширена назва «атлас») – скульптура у вигляді чоловіка, що виконує декоративну або функціональну роль у підтримці перекриття будівлі, балкону тощо. Може перебувати на місці колони. Див. : <https://ru.wikipedia.org/wiki>

⁵⁷ Каріатида – статуя одягненої жінки, яка виконувала функцію колони в архітектурних спорудах Давньої Греції.

⁵⁸ Фронтон (лат. frontis – лоб, передня частина стіни) – завершення фасаду будинку, обмежене двома схилами даху з боків і карнизом знизу.

оточенням і архітектурою, не залежить від навколишнього середовища і, найчастіше, сприймається глядачем у музейних залах.

Скульптура малих форм (або мала пластика) – представляє собою маленькі фігурки і включає твори, призначені переважно для декорування житлового інтер'єру. Скульптура малих форм має два напрямки – як мистецтво масових речей, або як мистецтво неповторних, поодиноких творів. Певна спрямованість зумовлюється її призначенням.

Рельєф поділяється на *барельєф*, *горельєф*, *контррельєф*.

Барельєф (фр. «bas-relief» – низький рельєф) – різновид скульптури, в якому об'ємне зображення виступає над площиною фону не більш ніж на половину власного об'єму.

Горельєф (фр. «haut-relief» – високий рельєф) – різновид скульптури, в якому об'ємне зображення виступає над площиною фону більше ніж на половину власного об'єму.

Контррельєф (лат. «contra» – проти та «рельєф») – різновид заглибленого рельєфу, «негативу» барельєфа.⁵⁹ Він представляє собою малюнок, врізаний в поверхню: таке зображення завдяки освітленню створює ілюзію об'ємності. Яскравим прикладом можуть бути давньоєгипетські зображення на стінах і колонах храмів.

Усі ці види рельєфу можуть бути самостійними творами мистецтва, або ж застосовуються як архітектурні декори.

⁵⁹ Див. : <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Сучасна скульптура має свої особливості та сюжети. Це пов'язано, перш за все, з новими можливостями та якостями матеріалу скульптурного твору.

Сучасними напрямками скульптури є *кінетична скульптура* (різновид кінетичного мистецтва, в якому застосовуються ефекти реального руху), *крижана скульптура* (художні композиції, виконані з льоду), *піщані скульптури* (художні композиції, виконані з піску), а також *цифрова скульптура* (скульптурне моделювання або 3d скульптинг – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну форму і виконуються за допомогою спеціального програмного забезпечення).

3.2. Структура просторових мистецтв Архітектура як вид просторових мистецтв

Архітектура є одним із найдавніших художніх надбань людської цивілізації. На відміну від будівництва, яке означає лише процес створення будинків, архітектура – це більш широке поняття, пов'язане з творчістю за законами краси.

Видатний французький архітектор Ле Корбюзьє так описав сучасну архітектурну споруду: «Будинок має два призначення. Це насамперед машина для життя, яка повинна надавати нам ефективну допомогу для швидкості і

точності праці, машина розумна і передбачлива, для задоволення потреб тіла. Але в той же час це і місце роздумів, і місце, де існує краса, яка дає розумові спокій... Усе, що стосується практичного призначення будинку, приносить інженер; те, що стосується роздумів, духу, краси, порядку, який панує і служить підтримкою цій красі, – все це архітектура.»⁶⁰

Для позначення цієї сфери діяльності людини існує також термін «зодчество» – (дав.-слав. «здьчий» от «здь» – глина, матерія).

➤ **Архітектура** (від грець. «архітектонік» – будівництво) – наука і мистецтво проектування будівель, а також система будівель та споруд, які формують просторове середовище для життя і діяльності людей відповідно до законів краси⁶¹

У підручнику «Етика та естетика» (за ред. В.Петрушенка) термін «архітектура» трактується як вид мистецтва, що проявляє себе як формування дійсності за законами краси при створенні споруд, покликаних обслуговувати потреби людини в житлі та приміщеннях різного призначення.⁶²

Створений руками людей упорядкований простір має не лише утилітарне призначення, – він відображає устрій

⁶⁰ Ясієвич В. Л. Стиль в архітектурі [Електронний ресурс] / В. Л. Ясієвич. – URL: <http://ukr.sovfarfor.com/>

⁶¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki>

⁶² Див. : Етика та естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Сурмай І. М., Карвацька Г. Ф., Мазур Л. І. [та ін.] ; за ред. В. Петрушенка. – Львів: Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 180 с.

життя суспільства, рівень його матеріального і духовного розвитку. На думку філософа Белли Еренгросс архітектура створює образ свого часу, своєї епохи, вона є показником панівної ідеології певного суспільства та багато чого іншого.⁶³ Архітектурні форми завжди створюються за принципом вдоволення тих чи інших суспільних потреб людини.

Архітектура взаємодіє зі скульптурою, живописом, різними видами декоративного мистецтва. Цей вид людської діяльності є водночас і мистецтвом, і інженерією, й будівництвом, завдяки чому архітектурні пам'ятки переживають століття. Архітектура відмежовує від природи утилітарний світ людини, що дозволяє використовувати цей «олюднений простір» відповідно до матеріальних і духовних потреб людства.

В архітектурі образно-естетичні витоки тісно пов'язані з її соціальною функцією. Втілений у споруді архітектурний образ виражає не лише її призначення, але й художню концепцію, сутність певної епохи. Тому досить часто архітектуру називають барометром рівня розвитку цивілізації, її історії та культури: архітектурні твори певної країни мають своє «обличчя», свій національний колорит.

Будь-яка архітектурна споруда створюється з урахуванням трьох основних аспектів: функціонального, конструктивного і художнього, іншими словами – «міцність, користь, краса». Ці критерії вважаються невід'ємними складовими будь-якого справжнього твору архітектурного мистецтва.

⁶³ Див. :Еренгросс Белла Ароновна. Культурология: учеб. для ВУЗов / Белла Ароновна Эренгросс, Рубен Грантович Апресян, Елена Аркадьевна Ботвинник. – М. : Оникс, 2007. – 480 с.

До світових шедеврів архітектури належить унікальний **Софійський собор у Києві** (будувався протягом 1017-1042 років). Цю найвизначнішу архітектурну споруду України занесено до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО як унікальну пам'ятку світової архітектури та живопису. Софійський собор протягом майже тисячоліття був одним із найвизначніших духовних, суспільно-політичних, культурних центрів усієї Східної Європи. У соборі відбувалися найважливіші історичні події, містилася перша бібліотека Давньої Русі, скрипторій⁶⁴, велося літописання. Софійський собор багато прикрашено мозаїками християнських та світських сюжетів.

Нині Національний заповідник «Софія Київська» є комплексом стародавньої архітектури й найповнішим у світі зібранням мозаїк та фресок XI століття. Софійський собор і сьогодні продовжує виконувати священну роль символу Української православної церкви.⁶⁵

Художній образ архітектурного твору створюється за допомогою специфічних виражальних засобів, до яких

⁶⁴ Скрипторій (лат. «scriptor» – писар) – майстерня в монастирях по переписуванню рукописів.

⁶⁵ 100 найвідоміших шедеврів України / [Ламонова О., Романовська Т., Русаєва М., Рябова В. та ін.]. – К.: Автограф, 2004. – 493 с.

можна віднести **архітектоніку**⁶⁶, **масштаб**, **пропорції**, **ритмічні відношення**, **зв'язок з навколишнім середовищем**, **ергономіку**⁶⁷. Виразальними засобами архітектури вважають також співвідношення масштабів, мас, форм, кольорів. Вибір засобів для створення певного художнього вигляду споруди визначається її типом та функціональним призначенням.

До шедеврів світової архітектури належать також такі українські культурні пам'ятки, як Києво-Печерська лавра (XI-XX століття), Маріїнський палац у Києві (1750-1755 рр.), Кам'янець-Подільський замок (XIV-XVIII століття), собор святого Юра у Львові (1744-1780 рр.), Андріївська церква у Києві (1744-1755 рр.), палац Кирила Розумовського в Батурині (1799-1803 рр.), Воронцовський палац в Одесі (1824-1829 рр.)..⁶⁸

Усі виразальні засоби, які використовуються в тому чи іншому творі архітектури складають єдність характерних ознак архітектури – *стиль*.

Архітектурний стиль – це показник епохи – скільки епох, стільки й архітектурних стилів. Той чи інший стиль

⁶⁶ Архітектоніка – основний принцип побудови і загальна система зв'язків між окремими частинами художнього цілого.

⁶⁷ Ергономіка, ергономія (грец. «εργος» – праця і «νόμος» – закон) – наука, яка комплексно вивчає особливості виробничої діяльності людини в системі «людина-техніка-довкілля» з метою забезпечення її ефективності, безпеки та комфорту. Див. : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ергономіка>

⁶⁸ 100 найвідоміших шедеврів України / [Ламонова О. , Романовська Т. , Русяєва М. , Рябова В. та ін.]. – К. : Автограф, 2004. – 493 с.

визначає форми архітектурних об'єктів, їх пропорції, маси, мотиви, декор. Стиль архітектури – це, з одного боку, зовнішня форма, художній образ, а з іншого – відображення рівня суспільного розвитку певної епохи та країни.

➤ **Архітектурний стиль** – сукупність характерних рис архітектури певного часу та місця, яка виявляється в особливостях її функціональної, конструктивної та художньої сторін

До загального поняття стилю відносять прийоми побудови композицій будівель, будівельні матеріали і конструкції, форми та оздоблення фасадів, декоративне оформлення інтер'єрів, тобто, все те, що охоплює всі сторони мистецтва і культури певного суспільства.

Основними архітектурними стилями, що склалися історично, можна визначити такі:

- *стиль, що склався в давньому світі: антична ордерна архітектура;*
- *стилі, що склалися в епоху середньовіччя: романський стиль, готика,*
- *архітектура епохи Відродження,*
- *стилі, які поширилися з XVI століття: бароко, рококо, класицизм, романтизм, ампір, модерн, ар-деко;*
- *сучасні стилі: функціоналізм, хай-тек, біо-тек.*

Усі вони склалися у певні епохи та мають характерні риси, які чітко вирізняють кожен серед інших.

Хоча розвиток архітектури залежить від часу, не завжди стилі змінюються послідовно. В історії мистецтва одночасно існували альтернативні стилі (наприклад, бароко і класицизм, модерн та еkleктика, функціоналізм та ар-деко).

3.2. Структура просторових мистецтв

Декоративно-ужиткове мистецтво

Назва «декоративно-ужиткове» відбиває сутність цього мистецтва: декорувати – означає «прикрашати», ужиткове ж означає, що твори цього мистецтва мають практичне спрямування, а не є лише предметом естетичної насолоди.

На противагу творам «чистого» мистецтва⁶⁹, які мають суто естетичні функції, доробки декоративно-ужиткового мистецтва використовуються людиною в повсякденному житті. Проте ця відмінність має умовний характер, оскільки різні форми мистецтва не можна так легко розмежувати: вони дуже тісно пов'язані між собою. Критерії, за якими оцінюють живописну картину або скульптуру (форма, колір, особливості композиції) ті ж самі, що застосовують для оцінки, наприклад, прикрашеної розписом порцелянової вази.

⁶⁹ Чисті мистецтва або витончені мистецтва – термін для позначення таких видів мистецтва, як живопис, скульптура, архітектура та музика, які з естетичної точки зору орієнтовані на створення краси. «Чисте мистецтво» – також естетична концепція, яка стверджує самоцінність мистецтва і заперечує його політичні, моральні, суспільні та інші «позаестетичні» цілі. З цієї точки зору цінність мистецтва несумісна з будь-якою утилітарною цінністю.

➤ **Декоративно-ужиткове**

мистецтво (декоративно-прикладне мистецтво) – один із видів просторових мистецтв, який охоплює різні галузі творчої діяльності, художні вироби якого поєднують естетичні якості та практичні функції

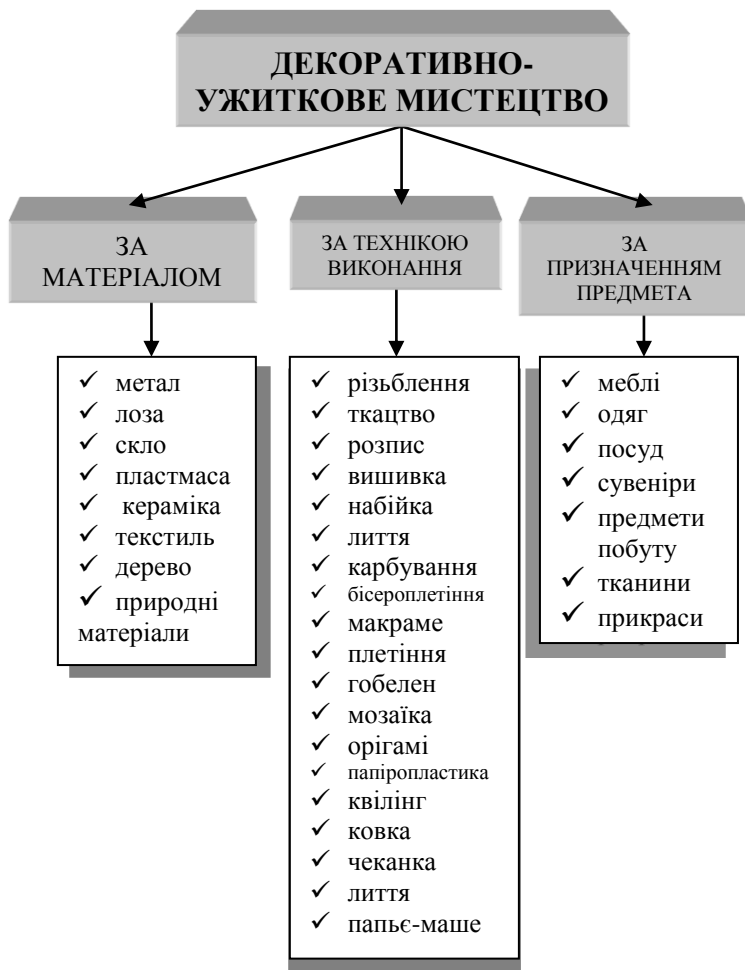
Цей вид мистецтва є одним із найдавніших видів художньої творчості. Він створює різноманітні предмети побуту, які є не тільки корисними, але й естетичними, мають свій стиль та художній образ, що відтворює їх призначення. Отже, специфіка декоративно-прикладного мистецтва полягає в тому, що твори його одночасно мають бути і корисними, і красивими.

У декоративно-прикладному мистецтві існує понад 100 технік і технологій художньої обробки матеріалів. Це дає підстави стверджувати, що цей вид просторових мистецтв є найбільшою і найбагатшою галуззю художньої творчості.

Усі твори декоративно-ужиткового мистецтва можна розподілити на три галузі: *прикладна, декоративна, декоративно-прикладна*. (див. мал. 8)

До прикладної галузі декоративно-прикладного мистецтва можна віднести ужиткові твори об'ємно-просторової форми, в яких доцільність і виразність конструкції домінує над декором.

Декоративна галузь має значну перевагу художніх засад оздоблення над утилітарними і складається із видів-технік. Для зручності їх поділяють на групи за домінуючими виражальними ознаками.

Малюнок 8. Галузі декоративно-ужиткового мистецтва

Поліхромна група: ткацтво, килимарство, вишивка, батік, вибійка, бісер, писанкарство, емалі, розпис.

Монохромна група: інкрустація, випалювання, чернь, гравіювання.

Пластична група: різьблення, тиснення, карбування, пластика малих форм.

Ажурно-силуетна група: кування, слюсарство, скань, мереживо, витинанки.

Між цими групами немає чіткої межі. Так, вишивка може бути монохромна (біла на білому тлі) та ажурна (мережка, вирізування, виколювання), а витинанки бувають монохромні, ажурні.

Між прикладною та декоративною галузями є проміжна – декоративно-прикладна, що поєднує в собі функціональні якості об'ємно-просторової конструкції та художню експресію відповідного декору.

У мистецтвознавчій літературі затвердилася класифікація галузей декоративно-прикладного мистецтва *за матеріалом* (вироби з металу, лози, скла, пластмаси, кераміки, текстилю, дерева), *за технікою виконання* (розпис, набійка, різьблення, ткацтво, вишивка, лиття, карбування, тощо) або *за призначенням предмета* (одяг, меблі, посуд). Така класифікація зумовлена значущістю технологічного аспекту в декоративному мистецтві та його безпосереднім зв'язком з виробництвом. (див. мал. 8)

У творах декоративно-ужиткового мистецтва застосовуються найрізноманітніші засоби емоційно-художньої виразності: колір, форма, графічність, пластичність, ергономіка, композиція, малюнок, фактура, текстура, ажурність, архітектоніка та інші. Таке різноманіття виразних засобів пов'язане з багатством технік та матеріалів у декоративно-ужитковому мистецтві. Застосування певних виразних засобів

цілком залежить від природних властивостей матеріалу та способів його обробки.

Досить часто в декоративно-прикладному мистецтві краса матеріалу, пропорційні співвідношення частин, ритмічна структура є єдиними засобами втілення емоційно-образного змісту виробу (вироби, позбавлені декору, єдиним засобом виразності яких є краса матеріалу, з яких вони зроблені). У таких виробках змістовний образ найчастіше активізується образом-асоціацією (зіставленням форми виробу з певним природним об'єктом).

Декор, що прикрашає виріб декоративного мистецтва, також істотно впливає на його образну структуру. На противагу чистій функціональності, нерідко саме завдяки декору звичайний побутовий предмет стає твором мистецтва.

➤ **Декор** (лат. «*decoro*» – *прикрашати*) – сукупність живописних, скульптурних, архітектурних елементів твору мистецтва.

Для створення декору орнамент є найбільш доцільним засобом, але інші виразальні засоби образотворчого мистецтва (світлотінь, малюнок) також можуть бути його конструктивними елементами. Іноді орнамент стає основою формоутворення виробу декоративного мистецтва.

Розрізняють «активний» декор, пов'язаний з функцією та формою об'єкта і «пасивний» декор, що існує лише як прикраса

Декор завжди підпорядкований формі, масштабу, характеру, матеріалу або практичному чи художньому

призначенню твору декоративного мистецтва. Така залежність декору від форми та призначення об'єкта мистецтва призводить до трансформації⁷⁰ образотворчих мотивів, до умовності трактування і поєднання фантастичних елементів та деталей природи.

Трансформація, синтез природних та фантастичних мотивів у мистецтві називається *стилізацією*.

➤ **Стилізація** – (франц. «*stylisation*» – *наслідування стилю*), імітація характерних особливостей певного об'єкту, стилю; декоративне узагальнення зображуваних предметів за допомогою низки умовних прийомів; спрощення малюнка, його форм, об'ємних і колірних співвідношень

Стилізація є основним способом вираження в декоративно-ужитковому мистецтві, де важливим є підпорядкування кожного образотворчого елемента загальному ансамблю твору.

Уважається, що особливістю декоративно-ужиткового мистецтва є його синтетичний характер, який виявляється у єдності художньої та утилітарної функцій виробу, тісному взаємоз'язку форми та декору. Його добутки сприймаються як зором, так і дотиком. Тому виявлення краси фактури і властивостей матеріалу, майстерність прийомів його обробки набувають значення доміантних способів створення художнього образу в декоративно-прикладному мистецтві.

Декоративне мистецтво є близьким до архітектури: його витвори художньо формують матеріальне середовище

⁷⁰ Трансформація – перетворення, зміна вигляду, форми, інших істотних властивостей.

людини. Ще однією важливою характеристикою декоративного мистецтва є те, що воно за своїм походженням є народним мистецтвом: народ створює предмети побуту, добирає для них відповідну форму і декор.

Важливою складовою декоративно-прикладного мистецтва є *народні художні промисли*.

➤ ***Народні художні промисли*** – форма колективної творчості, що розвиває культурні місцеві традиції та орієнтована на продаж створених виробів

Світ українських художніх промислів має глибокі народні традиції та національну своєрідність. Народні художні промисли в Україні є невід’ємною складовою української культури, вони мають риси, притаманні окремим етнографічним регіонам нашої країни.

Серед найпоширеніших художніх промислів України можна визначити *художню кераміку, художню обробку деревини, писанкарство, килимарство, художнє ткацтво і вишивку, розпис, художню обробку шкіри, художнє плетіння, витинанку*.

➤ ***Кераміка*** (грець. «keramos» – глина) – вироби і матеріали, що створюються спіканням глини чи їх сумішей

Поняття «кераміка» включає в себе всі різновиди глиняних виробів. У залежності від сировини та додаткових компонентів отримують такі різновиди кераміки, як *теракота*,

майоліка, фаянс, фарфор. Вони розрізняються за зовнішнім виглядом і способом декорування.

Способи виготовлення керамічних виробів з глином часу зазнавали змін. Ручне ліплення збереглося в деяких регіонах нашої країни до теперішніх часів. Але прагнення удосконалити працю та домогтися ідеальної форми твору призвело до застосування гончарного станка з колом, на якому із шматка сирієї глини витягується симетричний предмет. У промисловому виробництві гончарних виробів застосовується лиття з форми. Для декорування керамічних виробів найчастіше використовують розпис.

Розквіту гончарства в Україні сприяла наявність високоякісних глин. Це зумовило виникнення численних осередків керамічного виробництва. На Київщині – це Дибинці, Васильків, Канів, Нові Петрівці, Моринці, Гнилець; на Полтавщині – Опішня, Хомутець, Комишня; на Чернігівщині – Ічня, Городня, Короп, Ніжин, Олешня, Кролевець, Шатриці; на Поділлі – Бубнівка, Бар; на Західній Україні – Косів, Коломия, Ужгород, Хуст, Ольхівка, Дубовинка; на Харківщині – Ізюм, Присяне, Нова Водолага; на Волині – Рокита, Дубровиця.⁷¹ Вироби цих гончарських центрів мають спільні риси, але водночас і локальні особливості: вони різноманітні за своїм зовнішнім виглядом, формами та кольоровою гамою. Серед специфічних рис найвідоміших гончарних осередків можна визначити такі:

особливістю *васильківської кераміки* є крупний живописний багатоколірний мазок, рослинний орнамент з білим контуром та своєрідний пірчастий мазок, який має переходи кольору від більш темного до світлого;

⁷¹ URL: <http://www.goncharyadruka.com.ua>

керамічні вироби *Чернігівщини* є чорними, задимленими з лошеним лінійним декором;

вироби з *Поділля* (кераміка Бубнівки та Крішенців) – небагатокольорова кераміка темно-зеленого або коричневатого-червоного кольору з невибагливим орнаментом;

особливістю *косівської кераміки* є гончарні вироби з гравірованим малюнком по побіленому черепку і розписом жовто-зеленою глазур'ю з додаванням невеликої кількості коричневого кольору.

➤ ***Художня обробка деревини*** – вид декоративно-ужиткового мистецтва, виготовлення оригінальних виробів із дерева, які мають суто декоративне або різноманітне функціональне призначення

В Україні протягом багатьох віків розвивалося мистецтво художньої обробки деревини. Деревина є найпоширенішим матеріалом і практично не має альтернатив за різноманітністю застосування. З цього матеріалу виготовляють майже все необхідне для життя людини: будинки, меблі, посуд, іграшки, музичні інструменти тощо.

У художній обробці дерева деякі художні прийоми і засоби виразності створюють цілісну функціональну форму предметів, інші мають лише декоративне спрямування і використовуються тільки для художнього оформлення виробів. До *технік* художньої обробки деревини належать ***вирізування, видовбування, виточування***. Особливе місце в художній обробці деревини має ручна різьба. Вдосконалюється і техніка точіння, як один із сучасних способів обробки цього матеріалу.

Для художнього оздоблення творів із деревини застосовується інкрустація⁷² перламутром, кольоровим металом, бісером, різними породами дерева. Для цієї ж мети застосовують різноколірний каучук і фарбоване дерево.

Українську писанку вважають явищем світової культури.

➤ **Писанкарство** – вид декоративно-ужиткового мистецтва, твори якого мають в наші часи суто декоративне призначення

Ще задовго до християнства яйце, оздоблене візерунками набуло символічного обрядового значення. Декороване яйце було оберегом житла, захистом від «лихого ока», хвороб. Наші пращури вважали, що писанка має магічну силу – вона приносить добро, щастя, достаток, захищає людину від усього злого.

Як свідчать мистецтвознавчі джерела, розписування яєць в Україні існувало протягом століть.

Із XIX століття писанкарство було розповсюджене по всій території України, про що свідчать давні колекції українських писанок у музеях.

У кожному регіоні України існують свої художні особливості декорування яйця. Розрізняють писанки Поділля, Київщини, Полтавщини, Полісся, Подніпров'я, Слобожанщини, Бойківщини, Дніпропетровщини, Гуцульщини, Лемківщини тощо.

Так, писанки Поділля мають типові, рослинно-геометричні орнаменти. В їх декорі переважають чорний, червоний та білий кольори.

⁷² **Інкрустація** (від лат. «вкриваю шаром») – оздоблення декоративного твору шматочками різного матеріалу (золота, срібла, кості, дерева, перламутру), що їх врізають врівень з поверхнею предмета.

Писанки Київщини та Полтавщини надзвичайно багатобарвні: зелені, жовті з червоним, коричневим і чорним розписом. Досить часто на них зображаються квіткові орнаменти, композиції з вазонами.

У композиціях писанок Дніпропетровщини майстерно поєднані геометричний і рослинний мотиви.

На Тернопільщині славляться красою коричневі, червоно-білі, темно-червоні писанки, прикрашені стилізованими розетками, багатопелюстковими квітами.

Писанки Прикарпаття вражають складністю орнаменту й насиченістю кольорової гами з характерними жовтими, червоними та чорними барвами.

Сучасні художники використовують писанки навіть як просторові об'єкти. Так, Києво-Печерську лавру прикрашає 3-х метрова писанка одеської художниці Оксани Мась. До створення цієї монументальної композиції доклали руку сотні українців: її виконано з трьох тисяч дерев'яних писанок, декорованих як професіональними майстрами, так і простими людьми з усіх регіонів України.

У Канаді силами української діаспори нещодавно спорудили пам'ятник писанці. Ця просторова композиція являє собою семиметрове яйце, яке парить в кількох метрах над землею на металевій опорі. Її виготовили на згадку про тих українців, що першими приїхали до Канади.

Кожна пляма, лінія, колір у писанці мають своє символічне значення. Так, знакове зображення жінки з піднятими догори руками символізує Берекію, хрест – символ Всесвіту, голуб – символ душі, чорний колір – скорбота, червоний – колір вогню, життя, крові Спасителя.

Сьогодні писанкарство збереглося та розвивається як вид декоративного мистецтва. Його витвори експонуються на виставках і зберігаються у приватних колекціях.

➤ **Ткацтво** – виготовлення необроблених текстильних тканин за допомогою ткацького верстата

Ткацтво було одним із найважливіших ремесел, оскільки тканини використовувались для виготовлення одягу, білизни, прикрашання хат. Цей промисел був розповсюджений у всіх регіонах України.

Традиційно ткали з вовни, льону та коноплі. Розвивалося також візерункове ткацтво, тобто виготовлення виробів, прикрашених геометричним орнаментом шляхом переплетіння кольорових ниток. Візерункові тканини у вигляді смуг різного розміру і стрічок використовувалися для декорування предметів одягу.

Декоративне оформлення тканин у кожному регіоні має масу варіантів, але їх поєднують такі художні особливості, як картатий ритм і багатоколірність.

У наші часи тканини виготовляються промисловим способом, оскільки поява ткацького верстата значно прискорила й удосконалила цей процес та надала можливостей виробляти тканини більш високої якості. Почесна в минулому професія ткача втратила своє призначення. Зараз вироби ручного ткацтва зустрічаються

тільки в прикладному мистецтві та мають суто декоративну функцію.

Вишивка застосовується для прикрашання одягу, предметів побуту, а також для створення самостійних декоративних панно. Візерунок і зображення виконуються вручну або за допомогою вишивальної машини на різних тканинах або шкірі кольоровими нитками, бісером, перлами.

➤ **Вишивання** (вишивка) – *рукодільне мистецтво прикрашання візерунками тканин і різноманітних матеріалів*

Вишивання – це найдавніший вид рукоділля. В Азії це мистецтво широко процвітало вже набагато раніше, ніж воно стало відомим грекам, хоча вони й вважали, що винахід вишивання належить богині Афіні Палладі⁷³.

Так, давньогрецька легенда розповідає про дівчину Арахну, яка, навчившись у богині ткати та вишивати, перевершила в цьому мистецтві свою вчительку і, викликавши її на змагання, перемогла. Афіна, розсерджена своєю поразкою перетворила Арахну на павука, щоб та вічно ткала та вишивала.

Унікальним промислом в Україні є виготовлення тканих і вишитих рушників. Вишивка кожного з регіонів України відрізняється кольоровими композиціями та

⁷³ Афіна – одна з найбільш шанованих богинь Стародавньої Греції. Вона є богинею війни, мудрості, і, крім того, покровителькою мистецтв, наук і ремесел, розуму, вправності, винахідливості.

своєрідністю декору. В багатьох регіонах України до цього часу існує такий промисел декоративного мистецтва, як виготовлення народного костюму, в якому застосовується вишивка.

➤ **Художній розпис** – мистецтво декорування певної поверхні за допомогою фарби і пензля

Мистецтво розпису слід відрізнати від живопису. Розпис є частиною спеціально задуманого й організованого художником простору та виконує функцію декору.

У багатьох регіонах України з давніх часів хати прикрашали декоративним розписом. Найбільше в цій царині славилися майстрині з Петриківки: Тетяна Пата, Надія Білокінь, Галина Павленко-Черніченко.

Петриківський розпис, або «петриківка», як його ще називають – українське декоративно-орнаментальне народне малярство, яке сформувалося на Дніпропетровщині в селищі Петриківка, звідки й походить назва цього виду мистецтва.

Техніка виконання, особливості створюваних візерунків, їх кольори, біле тло композиції є характерними рисами цього розпису, що вирізняють його серед подібних видів малярства.

У 2012 році Міністерство культури України визначило петриківський розпис об'єктом нематеріальної культурної спадщини України. Також цей розпис було номіновано до Репрезентативного списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО⁷⁴.

У 2013 році ця техніка малювання перетворилася на бренд: було створено логотип «Петриківка». Його безкоштовно передано майстрам селища, аби вони могли доводити покупцям автентичність⁷⁵ своєї продукції.

➤ *Художнє плетіння – виготовлення художніх виробів з різноманітної еластичної сировини*

Найдавніші пам'ятки українського плетіння датуються XVIII-XIX століттями. Для плетіння здавна використовували гнучкі природні матеріали: лозу, кору липи (лико) та берези (береста, луб), коріння ялини, сосни тощо. В художньому плетінні широко застосовувались також трав'янисті рослини: рогіз, ситник, стебла соломи. Способом плетіння виконували стіни клунь, хлівів, кошар, іграшки, різноманітні кошики, плели рибальське знаряддя.

⁷⁴ Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, скорочено ЮНЕСКО від англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO – міжнародна організація, яка сприяє ліквідації неписьменності, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

⁷⁵ Автентичний – який походить з першоджерела.

Наприкінці XIX століття в Україні діяло понад десяток навчальних майстерень і шкіл, які спричинили бурхливий розвиток промислу художнього плетіння.

У наші часи в Україні налічується понад 30 підприємств художнього плетіння та чимало осередків, які функціонують як домашній промисел.

Плетені вироби з природних матеріалів набули особливої популярності завдяки своїм якостям: зручності, природності, естетичності. Із соломи виплітають капелюхи, серветки, унікальні скриньки, твори декоративної пластики.

➤ **Витинанка** – один із видів українського народного декоративно-ужиткового мистецтва, який має суто декоративний характер

Незважаючи на те, що термін «витинанка» з'являється лише на початку XX століття (від слова «тинати» – різати), мистецтво витинання має глибокі й багаті традиції. Витинанка з'явилась в Україні наприкінці XV століття, але в ті часи і протягом подальших декількох століть вона не мала рис народного мистецтва – це було елітарне мистецтво. З XIX століття, коли папір став розповсюдженим і доступним матеріалом, витинанки приходять у сільський побут. Із часом вони набувають поширення по всій Україні.

Витинанки – це сюжетні, орнаментальні прикраси житла, ажурно або силуетно вирізані з білого та кольорового паперу. Традиційно витинанка в Україні була частиною хатнього декору. В давнину такі вироби використовували для оздоблення стін, вікон, полиць, груб, печей, а отже їх формотворення пов'язане з навколишнім

середовищем. До техніки витинання та мотивів народних візерунків досить часто звертаються і сучасні художники.

Функцій прикраси витинанка набуває в Україні в першій половині XIX століття. Кожна витинанка виготовлялась до конкретної події і мала відповідну композицію. Традиційна українська витинанка містить сюжет – за ним можна було прочитати, що відбувається в селі. Так, до жнив вирізали «врожайну», до заручин – «заквітчану», на весілля – «весільну». Були також Різдвяні, Новорічні витинанки.

Визнаним сучасним українським художником-витинкарем є Тарас Богдан, що працює в багатьох декоративно-прикладних техніках та має значну кількість виставок та мистецьких акцій. Роботи майстра – особливі, виконані в стародавній техніці витинанки.

Українські витинанки так само, як інші види народного мистецтва, мають регіональні особливості. Розрізняють витинанки зі Слобожанщини, Подніпров'я, Поділля, Полісся, Прикарпаття та Буковини. Всі вони мають характерні для цих регіонів семантичні та пластичні вирішення. За теперішніх часів для мистецтва витинання функціональність не є домінантною характеристикою. Сучасні витинанки мають значення духовних цінностей та експонуються на виставках, у музеях як самостійні твори декоративного мистецтва.

➤ **Килимарство** – один із видів декоративно-ужиткового мистецтва, найбільш поширена галузь народного ткацтва

Ручне килимарство – один із найдавніших народних промислів, який існує з тих часів, коли люди навчилися виробляти пряжу і тканини. Вважається, що батьківщиною килимарства є Персія.

Великими килимовими центрами в давні часи були райони Середньої Азії, Пакистану, Кавказу. З XIV століття перші килими створюються і в Європі за технологіями та малюнками східних виробів. До XVIII століття відноситься виникнення машинного виробництва килимів.

Килимарство – невід'ємна частина культури українського народу. Килими здавна широко використовують у побуті, церковних інтер'єрах, обрядовості. Ними накривали столи, постіль, підлоги, завішували стіни, їх використовували і на весіллях, і на похоронах. Таке різноманіття функцій килимів зумовило й різноманіття їх форм і декору, у відповідності до призначення.

Ручне килимарство в Україні існує як домашнє виробництво, а також у формі організованих художніх промислів. У наш час килими продовжують виготовляти в домашніх умовах у багатьох традиційних осередках килимарства: Решетилівці (на Полтавщині), Косові та Коломії (на Івано-Франківщині), Ганичах (на Закарпатті), Хотині (на Буковині), Дігтярях (на Чернігівщині).

3.2. Структура просторових мистецтв

Дизайн як вид просторових мистецтв

Тісно пов'язаний із декоративно-прикладним мистецтвом дизайн – новий різновид художньо-естетичної діяльності людини.

Основний зміст і призначення дизайну визначає естетичне ставлення людини до оточуючого світу і трудової діяльності.

➤ **Дизайн** – (від англ. «*design*» – проект, начерк, малюнок) вид естетичної діяльності, що являє собою художньо-конструктивне перетворення людиною предметного світу

До сфери дизайну належать різноманітні види предметно-практичної діяльності, що спрямовані на створення та естетичне удосконалення знарядь праці, засобів транспорту, різноманітних інструментів, устаткування, предметів побуту, будь-яких речей, якими користується людина та які оточують її в повсякденному житті. Сучасний дизайн має на меті перетворення предметного середовища людини у відповідності до нових потреб. Крім художнього конструювання промислових виробів і покращення умов побуту дизайн вирішує завдання психологічного комфорту людини.

Сфера дизайну охоплює створення промислових виробів і раціональне формування цілісного предметного середовища людини. Зміст цього терміну має різні тлумачення. Є визначення, що має художню, естетичну основу: «Дизайн – это создание прекрасных функциональных форм».⁷⁶ Або визначення, що базується на суто утилітарному аспекті, де дизайн трактується як створення речей, які б мали ринковий попит⁷⁷. Виходячи з цього, продукція дизайну створюється не як образ, а як матеріальна необхідність, що має сенс тільки при використанні за призначенням.

Узагальнюючи, можна вважати, що дизайн є художньо-проектною діяльністю, спрямованою на естетичну організацію комфортного предметно-просторового середовища, промислового виробництва певних речей і предметів із високими споживчими властивостями та художньо-естетичними якостями.

У Вікіпедії наведено таке визначення цього поняття: «Дизайн – творчий метод, процес і результат художньо-технічного проектування промислових виробів, їх комплексів і систем, орієнтованого на досягнення найбільш повної відповідності створюваних об'єктів і середовища в цілому можливостям і потребам людини, як утилітарним, так і естетичним.»⁷⁸

Дизайнерський винахід обов'язково характеризують два аспекти: 1) винахідливість, 2) художність. Тому дизайн ототожнюють як з мистецькою творчістю, так і з ремеслом.

Дизайн, як масове явище, виник у США в результаті світового кризового стану економіки в 1929 році. Саме

⁷⁶ Михайлов С. М. История дизайна: учебн. для студ ВУЗов / С. М. Михайлов. – М. : Союз дизайнеров, 2003. – С. 26.

⁷⁷ Див.: Даниленко В. Я. Дизайн: підручн. для студ. ВНЗ за спец. Дизайн / В. Я. Даниленко. – Харків: Видавництво ХДАДМ, 2003. – 320 с.

⁷⁸ URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%C4%E8%E7%E0%E9%ED>

криза змусила монополії звернутись до діяльності художників-конструкторів як до засобу стимулювання продажу своєї продукції: потреба була не в самому дизайні, а в необхідності зміни зовнішньої форми предметів на більш привабливу та ергономічну. Намагання надати удосконаленої форми об'єкту вимагало усунення зайвих деталей, лаконізму, цілісності. Це було оптимальним вирішенням поставленої задачі, оскільки, покращувало зручність користування виробом, спрощувало його виробництво, а отже й собівартість.

Історію дизайну започатковує американський художник Петер Бернс, який із метою подолання конкуренції та успішного просування продукції своєї компанії на світовий ринок формує індивідуальний стиль її діяльності. Інтер'єр фірми, облаштування території, оформлення виробничих місць, художня обробка продукції, а також реклама, торгівельна графічна документація (торгова марка) – все вигідно вирізнялось на тогочасному промисловому ринку.

Наприкінці ХХ століття з'явилося поняття «фірмовий стиль». Ідея фірмового стилю це – символ, знак, кольорова система, що мають всебічно відображати діяльність певної фірми. Для будь-якого товару, який є об'єктом роботи дизайнера, розробляється система емблем, обираються характерні кольори, форма упаковки, стиль реклами притаманні саме цій, а не іншій фірмі. Всі ці компоненти є фірмовим стилем певної торгової марки.

Перший фірмовий стиль було створено німецькою фірмою «Браун», виробником споживчих і побутових електротоварів.

Комерційний успіх фірмових стилів згодом став настільки великим, що в 70-х роках ХХ століття дизайнери

переймалися насамперед фірмовим стилем об'єкта, ніж його конструкцією або зовнішнім виглядом.

Дизайн пов'язаний з іншими видами мистецтва. Найбільш спорідненими з дизайном є прикладне мистецтво та архітектура. Його важко відокремити від архітектури, коли мова йде про проектування інтер'єрів, або ж від ужиткового мистецтва при створенні меблів, одягу або посуду

Однією з основних ознак відмінності твору дизайну від твору декоративно-прикладного мистецтва є наявність чи відсутність тиражного виробництва при його виготовленні. Іншим критерієм відмінності є наявність чи відсутність утилітарного використання предмета. Так, якщо, таріль виконана виключно для того, щоб прикрашати інтер'єр, то це – твір декоративно-прикладного мистецтва. А якщо ж вона має ще й практичне призначення (тобто, виконана як столовий прибор), то це вже об'єкт дизайну

Між архітектурою і дизайном межа визначається не утилітарним аспектом, а за сутністю самого об'єкта проектування, де за архітектурою впродовж століть закріпився її зв'язок зі сферою будівництва.

Існує безліч різновидів дизайну в залежності від сфери застосування: дизайн одягу, інтер'єру громадського користування, промислового інтер'єру, меблів, ландшафтів, реклами, промислових об'єктів, автотранспорту тощо. Тобто, дизайн охоплює всі сфери сучасної людської діяльності.

На сучасному етапі цей вид мистецтва набуває цілком нової сутності, оскільки дизайнерські проекти досить часто трактуються як мистецькі шедеври, які не мають утилітарної функції. Твори дизайнерів експонуються в музеях сучасного мистецтва та на арт-виставках як цілком самостійні об'єкти мистецтва.

Що ж до розвитку української школи дизайну, то, як вважає ректор Харківської державної академії дизайну та мистецтв Віктор Даниленко: «Фундамент моделі національно-орієнтованого українського дизайну, тобто головний механізм її розвитку, являє собою перманентне перехрещення «вертикальної» складової (глибинних цінностей національної культури України) з «горизонтальною» складовою (залученими цінностями інших культур). Таке перехрещення даватиме нову своєрідну культурну якість у дизайні, яка не може з'явитися більше ніде, бо ніде не існуватиме комбінацій з таких само інгредієнтів.»⁷⁹

Практичний блок

Завдання 1. Подайте стислий теоретичний аналіз структури просторових мистецтв.

Завдання 2. Визначте функції графіки.

Завдання 3. Обґрунтуйте, чому абстрактне мистецтво також є формою відтворення дійсності.

Завдання 4. Зробіть стислий аналіз історичної динаміки графічного мистецтва.

Завдання 5. Зробіть аналіз функцій скульптури в архітектурі та інтер'єрі.

⁷⁹ Даниленко В. Я. Дизайн України у світовому контексті художньо-проектної культури ХХ століття (національний та глобалізаційний аспекти): автореф. дис. докт. мист.: спец. 05.01.03 «Технічна естетика» / Віктор Якович Даниленко. – Львів, 2006. – С. 24.

Завдання 6. Проаналізуйте риси сучасного живописного мистецтва та зробіть порівняльний аналіз сучасного та класичного живопису.

Завдання 7. Подайте загальну характеристику запропонованих викладачем творів мистецтва (автор і назва, місце та час створення, історія і втілення задуму, символічний зміст, вид мистецтва, техніка).

Блок самоконтролю

1. За якими критеріями певні мистецтва відносять до групи просторових?
2. Чому просторові мистецтва називаються також і пластичними?
3. Чим відрізняються пластичні мистецтва від інших родів художньої діяльності?
4. За якими критеріями просторові мистецтва поділяють на образотворчі та необразотворчі?
5. Які з просторових мистецтв можна віднести до площинних?
6. Які з просторових мистецтв можна віднести до об'ємних?
7. Які техніки називають «переходними» між графікою та живописом?
8. Чим відрізняється унікальна графіка від друкованої?
9. Що називається екслібрисом?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Скульптура: художні завдання та виразні можливості.
2. Живопис: особливості художньої мови і стилю.
3. Архітектура – естетика простору.
4. Різновиди художньої мови архітектури, скульптури, живопису, графіки.
5. Проблеми розвитку сучасного мистецтва та сучасної культури.
6. Символ, логотип та емблема як форми візуального іносказання в сучасному мистецтві.
7. Сучасне мистецтво як специфічний вид комунікації.
8. Мистецтво в сучасній культурі України.
9. Графічні техніки.
10. Естамп як вид графічного мистецтва.
11. Карикатура як жанр графічного мистецтва.
12. Графіка видатного українського художника Георгія Нарбута.
13. Книжкова графіка як різновид графічного мистецтва.
14. Мистецтво як спосіб вираження сакральних цінностей.
15. Дизайн: історія та сучасність.
16. Історико-архітектурні чудеса України.
17. Архітектурні пам'ятки Києва: Будинок з химерами.
18. Архітектурні пам'ятки України: Софія Київська.
19. Архітектурні пам'ятки України: музей «Писанка».
20. Архітектурні пам'ятки України: Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець».
21. Архітектурні пам'ятки Києва: Андріївська церква.
22. Архітектурні пам'ятки Києва: Золоті ворота.

Змістовий модуль 4. Жанри та техніки просторових мистецтв

План

4.1. Жанри у просторових мистецтвах

Поняття жанру в мистецтві

Портрет

Пейзаж

Натюрморт

Анімалістичний жанр

Історичний жанр

Побутовий жанр

4.2. Техніки в просторових мистецтвах

Техніки графіки

Техніки живопису

Техніки скульптури

Дидактична мета

Ознайомити студентів з методологічними основами жанрової класифікації просторових мистецтв.

Дати уявлення про процеси становлення, розвитку та диференціації жанрів просторових мистецтв.

Дати уявлення про методологічні основи класифікації технік просторових мистецтв

Студенти повинні знати:

- критерії розподілу просторових мистецтв на жанри;
- специфіку жанрів просторових мистецтв;
- основні факти з історії становлення, розвитку та диференціації жанрів просторових мистецтв;
- специфіку основних технік просторових мистецтв.

Студенти повинні вміти:

- розрізняти твори просторових мистецтв за жанрами та техніками;
- створювати власні художні образи в різних жанрах та техніках просторових мистецтв.

Ключові поняття: жанр мистецтва, натюрморт, портрет, пейзаж, марина, анімалістичний, історичний, батальний, побутовий жанри, техніка мистецтва.

Література

1. Варава Л. В. Декоративно-прикладное искусство: соврем. энцикл.: худож. обработка камня, кожи, металла, художественная эмаль, литье, керамика, мозаика из дерева, точение по гипсу / Л. В. Варава. – Ростов н/Д. : Феникс ; Донецк: Кредо, 2007. – 303 с.
2. Красноголовец О. С. Основы скульптуры: навч. посіб. / О. С. Красноголовец. – К. : Знання, 2008. – 171 с.
3. Левчук Л. Т. Естетика [текст]: підручник / Л. Т. Левчук, Д. Ю. Кучерюк, В. Т. Панченко; за заг. ред. Л. Т. Левчук. – К. : Вища школа, 2000. – 399 с.
4. Луцан Н. І. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну: навч. посіб. / Н. І. Луцан. – К. : Слово, 2010. – 170 с.
5. Образотворче мистецтво: енциклопед. ілюстр. слов.-довід. / упоряд. А. В. Пасічний. – К. : Факт, 2007. – 675 с.
6. Попович М. В. Культура: іл. енцикл. України / М. В. Попович. – К. : Балтія-Друк, 2009. – 183 с.
7. Прибега Л. В. Народне зодчество = Folk

Architecture [Образотворче видання] / Л. В. Прибега. – К. : Мистецтво, 2009. – 319 с

8. Сокровища величайших музеев мира [Изоиздание] / сост. В. Н. Сингаевский. – М. : АСТ ; СПб. : Полигон, 2009. – 256 с.

9. Яремків М. М Мистецтво: види, жанри: Слов.-довід. образотв. термінів / М. М. Яремків, О. Я. Кругляк. – Тернопіль: Підручник і посібник, 2006. – 80 с.

Теоретичний блок

4.1. Жанри в просторових мистецтвах Поняття жанру в мистецтві

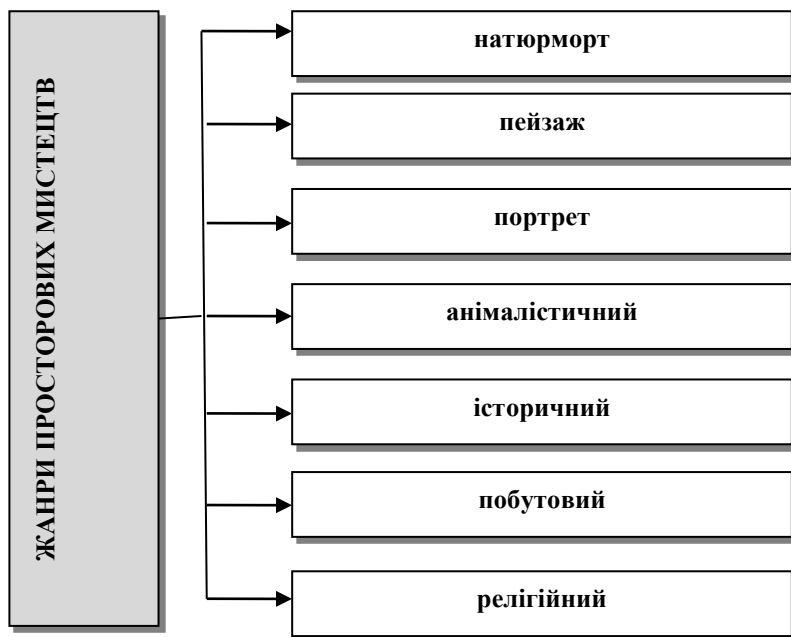
Різноманітні форми та способи художньо-творчої діяльності людини називають *жанрами та техніками мистецтва*.

У мистецтвознавчій науці **жанр мистецтва** визначається відповідно до об'єкта зображення. Наприклад, зображення людини належить до жанру портрета в будь-якому виді мистецтва.

➤ **Жанр** – характеристика художнього твору, компонентами якої є його змістовні та формальні особливості

У стародавньому, середньовічному мистецтві та в епоху Відродження поняття «жанр» і розподілу творів мистецтва на жанри не існувало. Тільки на початку XVIII століття було створено чітко визначену жанрову систему і виник термін «жанр мистецтва».

У сучасних просторових мистецтвах виділяють низку жанрів: *пейзаж, портрет, натюрморт, анімалістичний, історичний, батальний, побутовий* та інші.

Малюнок 9. Жанри в просторових мистецтвах

Слід зауважити, що не всі вони існують в тому чи іншому виді пластичних мистецтв. Так, наприклад, жанр пейзажу не існує в скульптурі. «У кожній області художньої діяльності жанрова диференціація особлива залежно від специфіки виду мистецтва: такий жанровий ряд, як «побутовий-портрет-пейзаж-натюрморт», властивий живопису й неможливий у музиці, літературі та кіномистецтві; так само «пісня-романс-кантата-ораторія» існують тільки в музиці. Та все ж є загальні для всіх мистецтв принципи жанрової диференціації, які лише по-своєму відбиваються в кожному виді.»⁸⁰

4.1. Жанри в просторових мистецтвах Портрет

➤ **Портрет** – зображення людини або групи людей в творі мистецтва

Портрет можна вважати не тільки зображенням конкретної людини, але й своєрідним історичним документом, оскільки він завжди відтворює характерні риси людини певної епохи, за допомогою відповідних атрибутів підкреслює її статус і місце в історичній дійсності.

⁸⁰URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Жанр>

Портретне мистецтво існувало ще в стародавньому світі. Це, насамперед, зображення фараонів у Давньому Єгипті, неперевершені портрети фаюмської⁸¹ та римської культури. У деякі історичні епохи, як от епоха Середньовіччя, зображення людини було заборонено християнською релігією, а отже й портрет, як жанр мистецтва, не розвивався.

Поширення та розквіту цей жанр набуває в мистецтві епохи Відродження, оскільки на розвиток портретного жанру впливають уявлення про значущість людської особистості.

Інтерес до людської особистості був провідною рисою портретної творчості майстрів Високого Відродження: Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Джорджоне, Тіціана. До цього періоду належать такі шедеври світового мистецтва, як «Мона Ліза», «Дама з горностаєм» Леонардо да Вінчі, «Дама з єдиногомом», «Портрет невідомого» Рафаеля та інші.

Періодами розквіту портрета також є XVII століття (портрети Рубенса, Веласкеса, Рембрандта) та друга половина XVIII століття (твори Федора Рокотова, Дмитра Левицького, Володимира Боровіковського, Іллі Аргунова). У ці часи виникає так званий «парадний портрет»⁸², який зображує людину величною, урочистою. Цей вид портрету набув розповсюдження в мистецтві більш пізніх епох, зокрема, в мистецтві класицизму⁸³ (кінець XVII- початок XIX століття).

⁸¹ Надробний живописний портрет у Давньому Єгипті I-III ст до н.е. Отримав назву за місцем першої знахідки (оазис Фаюм).

⁸² Головним завданням парадного портрета є не тільки передача візуальної схожості, але й возвеличування, уподібнення зображеної особи божеству або монарху.

⁸³ Класицизм (від лат. «classicus» – зразковий) – художній стиль і напрямок у європейському мистецтві XVIII-поч. XIX століття, важливою рисою якого було звернення до спадщини античності (Стародавніх Греції та Риму) як до норми та ідеального зразка. Див. : Горкин А. П. Искусство. Современная иллюстрированная энциклопедия / А. П. Горкин. – М. : Росмэн; 2007. – 627 с.

У сучасному мистецтві портрет є одним із провідних жанрів та існує в таких видах просторових мистецтв, як живопис, графіка, скульптура.

Портрет як жанр мистецтва має низку різновидів: зображення тільки голови натурщика; голови та верхньої частини фігури (погрудний портрет з руками чи без рук); поколінний портрет; портрет в повний зріст (фігурний портрет). Якщо зображується група людей, то такий портрет має назву **парного** (дві людини) або **групового**.

У літературі досить часто зустрічається термін «парсуна» щодо портретних зображень.

➤ **Парсуна** – (від лат. «persona» – особистість, особа) – твори примітивного портретного живопису XVII- поч. XVIII століття

Цей термін спочатку був синонімом сучасного поняття «портрет», незалежно від стилю, техніки зображення, місця та часу написання. Парсуни малювали з натури або посмертно. Портретна схожість у таких зображеннях передавалась умовно, використовувалися певні атрибути та підпис, які дозволяли визначити особу зображеного. Досить часто парсуну називають «перехідними» творами між іконописом та світським живописом, саме тому вона має риси обох цих жанрів.

На парсуни завжди підкреслювалось походження й високий титул зображуваного. Увага художника зосереджувалася не стільки на обличчі, скільки на відповідних атрибутах: гербах, написах, багатих деталях вбрання. Стель виконання парсуни спочатку нічим не відрізнявся від техніки іконопису, саме тому

на парсунних портретах іноді зустрічається такий складовий елемент ікони, як німб навколо голови персонажа.

Українська парсуна відзначається реалістичністю й, одночасно, декоративністю, орнаментальністю та вишуканістю колориту. Художники створювали національно забарвлені, позначені вже й новими віяннями, часом дуже виразні образи. Одним із таких шедеврів, є «Портрет Василя Гамалії».

«Портрет Василя Гамалії» (не має авторства) – унікальний твір українського портретного живопису за загальним стилем зображення, технікою виконання та за специфікою відображення в ньому політико-соціальних явищ, які відбувалися в Україні ХУІІІ століття, коли й було його написано.

4.1. Жанри в просторових мистецтвах *Пейзаж*

➤ **Пейзаж** (від фр. «*payс*» – місцевість, країна) – жанр образотворчого мистецтва, предметом зображення якого є природа

Пейзаж як елемент або фон картини використовувався в живописі з давніх часів. За Вікіпедією «елементи пейзажу можна виявити вже в наскальному живописі епохи неоліту (плато Тассилін-Аджер у Цукрі). Первісні майстри схематично зображували на стінах печер річки або озера, дерева і кам'яні брили.»⁸⁴ Потому образи природи ще багато століть використовувалися лише як зображення середовища певних персонажів у жанрових сюжетах, портретах та іконах.

Самостійного значення пейзаж набув тільки у XVII столітті. Однак твори європейських майстрів цього періоду являють собою зразок ідеальних естетичних поглядів на пейзаж: це надумані, узагальнені, ідеалізовані види природи.

Найдавніші реалістичні пейзажі – це італійські **ведуги**⁸⁵ – міські види Венеції та інших міст Італії XVIII століття. Найвідомішими майстрами цього різновиду пейзажного жанру були італійські художники Каналетто та Франческо Гварді.

У XIX столітті було винайдено метод виробництва тюбикових фарб (тобто таких, які можна транспортувати). Цей винахід зумовив розквіт пейзажного живопису в цей період, оскільки живописець отримав змогу працювати далеко від своєї майстерні, на природі. Це значно збагатило вибір природних мотивів, дало можливість художнику втілити в картині свої безпосередні емоційні враження від побаченого.

Видатними майстрами реалістичного пейзажу були імпресіоністи⁸⁶ XIX століття: Клод Моне, Огюст Ренуар,

⁸⁴URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%CF%E5%E9%E7%E0%E6>

⁸⁵ Термін виник у Венеції, де ведугами називали зображення цього міста, відтворені з топографічною точністю.

⁸⁶ Напряму у мистецтві кінця XIX- початку XX століття. Улюбленим імпресіоністичним жанром був пейзаж. Крім того, художники цього напрямку звернулись до тем, які раніше вважалися негідними мистецтва: народних гулянь, пікніків, закусівного життя театрів.

Едуард Мане та постімпресіоністи⁸⁷ Поль Сезан, Вінсент ван Гог, Поль Гоген.

У мистецькій літературі визначається декілька типів пейзажного жанру в залежності від зображеного мотиву. Існують такі різновиди пейзажу: гірський, сільський, міський (серед яких архітектурний, ведута та індустріальний) пейзажі. Особливу сферу пейзажного мистецтва становить зображення морської стихії – морський пейзаж, який ще має назву «**марина**» (від фр. «*marin*» – морський).

Крім того, пейзаж за настроєм, характером може бути романтичним, ліричним, героїчним, фантастичним і навіть абстрактним.

Пейзажі також поділяють на **камерні** та **панорамні**.

Камерний пейзаж – це художній твір невеликого розміру, якому притаманні скромні мотиви, надмірна деталізація. Прикладами камерного пейзажу можуть бути такі відомі твори як «Левиний місток» Петра Кончаловського, «Піски. Млин.» Олександра Купріна, «Кримський пейзаж» Арістарха Лентулова. Ці пейзажі емоційні, ліричні та проникливі

Панорамний пейзаж характеризується, перш за все, великими розмірами, іноді – рельєфним першим планом, що дає глядачеві ілюзію реального простору. Їх застосовують головним чином для зображення подій, які охоплюють значну територію та велику кількість учасників. Прикладом панорамного пейзажу може бути картина Роберта Баркера «Панорама Единбурга».

⁸⁷ Умовне позначення основних напрямків французького живопису кінця XIX - початку XX століття. Художники-постімпресіоністи прагнули передавати в картинах не миттєвості життя, а характерне і суттєве.

4.1. Жанри в просторових мистецтвах Натюрморт

➤ **Натюрморт** (від фр. «*nature morte*» – нежива природа) – жанр, який зображує «неживі» предмети: посуд, вази, квіти, овочі та фрукти, музичні інструменти, книги та подібне

Порівняно з іншими жанрами в натюрморті приділяється підвищена увага звичайним, повсякденним предметам. Особливої значущості набувають їх структура та фактура.

Як і пейзаж, спочатку натюрморт існував як декор для прикрашання меблів, інтер'єру. Як самостійний жанр натюрморт посідає місце в мистецтві тільки з епохи Відродження, для якої була характерною увага до матеріального світу.

У ті часи натюрморт досить часто мав символічний зміст, як і раніше вирішував декоративні завдання або застосовувався для точної фіксації наочного світу, оскільки такого надбання як фотографія в ті часи ще не існувало.

XVII століття ознаменувалось появою такого різновиду натюрморту, який було названо **тромплей**⁸⁸ або «обманка». Він здобув неймовірну популярність саме в цей період, хоча зображення-обманки відомі ще з часів Давньої Греції.

⁸⁸ Тромплей або обманка (від фр. «*trompe-l'œil*» – обман зору) – це технічний прийом у мистецтві, метою якого є створення оптичної ілюзії того, що зображений об'єкт знаходиться у тривимірному просторі, в той час як насправді він намальований у двовірній площині. Див. : URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%CE%E1%EC%ED%EA%E0>

Так, в одній із давньогрецьких легенд розповідається про двох художників – Зевксиса та Паррасія.

Посперечалися Зевксис і Паррасій – хто з них майстерніший та вправніший у своєму ремеслі. Зевксис намалював виноградний кетяг і поставив цю картину біля відкритого вікна. Птахи, що пролітали, побачили виноград, сіли і спробували зжовтати намальовані ягоди – настільки майстерно вони були відтворені. «А де ж твоя робота?» – з пихою спитав Зевксис Паррасія. «Там, за фіранками» – хитро відповів Паррасій. Зевксис спробував відкрити завіску, але вона виявилася намальованою.

Одним із найвідоміших вітчизняних представників цього жанру був Федір Толстой. Свій малюнок «Ягоди червоної та білої смородини» художник подарував імператриці Єлизаветі Олексіївні, дружині Олександра I. Вона була настільки в захваті від створеної художником ілюзії, що подарувала йому за цю роботу діамантовий перстень.

Типовий приклад сучасного «тромплей» – настінне зображення неіснуючого вікна, двері або пейзажу для створення ефекту збільшення простору.

XVII століття вважається епохою розквіту та оформлення натюрморту в самостійний жанр мистецтва. В Італії та Іспанії цьому сприяла творчість Караваджо та його послідовників, улюбленими сюжетами яких були квіти, овочі та фрукти, дари моря, кухонне начиння. Іспанію уславив своїми строгими натюрмортами Франсиско де Сурбаран.

У голландському натюрморті проявився інтерес до побутових речей, різноманітної фактури матеріалів у творчості Віллема Класа Хеди та Пітера Класа. Фламандські натюрморти

– це гімни родючості та достатку (Франс Снейдерс). У французькому натюрморті виділяються твори одного із найвизначніших майстрів цього жанру – Жана Шардена.

Натюрморти, особливо старовинні, часто мають прихований зміст. Старими майстрами використовувалася складна система символів і знаків: зображення звичайних повсякденних предметів у їх творах наділялися додатковим символічним значенням. Багатозначність натюрмортів часто не доступна для глядачів, не обізнаних із символічними традиціями певної епохи.

Отже, з XVII століття зображення мало не кожного з предметів у натюрмортах стали використовувати як алегорії⁸⁹. Можна подати відповідність символів натюрмарту та їх трактування таблицею 1 (див. табл. 1).

В епоху бароко існував такий різновид алегоричного натюрмарту, як **ванітас**, композиційним центром якого незмінно був людський череп. Такі картини мали нагадувати про швидкоплинність життя людини, марність задовольень і неминучість смерті. Найбільшого поширення ванітас набув у Франції та Іспанії наприкінці XVII століття.

Новий період розквіту та поширення натюрмарту як жанру був пов'язаний із творчістю майстрів постімпресіонізму⁹⁰, для яких світ речей був однією з основних тем (Вінсент ван Гог, Поль Сезанн). Натюрморти цих художників відтворюють звичайні навколишні об'єкти в їх буденності (наприклад, зношені черевики, старі меблі у творах Вінсента ван Гога). Ця тема буденних речей, які не

⁸⁹ Алегорія – (від гр. «allegoria» – іносказання) образ, у якому зображення має переносне значення; вираження ідеї в предметному образі. Див. : URL: <http://slovopedia.org.ua/37/53392/251329.html>

⁹⁰ Постімпресіонізм – (від фр. «postimpressionisme») – назва кількох напрямків французького мистецтва кінця XIX століття, що виникли слідом за імпресіонізмом. Див. : URL: http://www.izostili.ru/index.php?section_ID=49

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО З МЕТОДИКОЮ НАВЧАННЯ

помічаються в повсякденності, знайшла своїх послідовників і в сучасному мистецтві.

Таблиця 1 – Символи в натюрморті

Предмет натюрморту	Трактування
Зрілі плоди	Родючість, достаток, багатство і добробут
Морські раковини	Смерть і тлінність
Свічка, що горить	Символ людської душі
Загасла свічка (огарок)	Символ смерті
Карнавальна маска	Бездушність, безвідповідальне задоволення
Ноти	Недовговічність та ефемерна природа життя
Медичні інструменти	Нагадування про хвороби та тлінність людського тіла
Годинник	Невпливність часу
Троянди	Символи любові та людського марнославства
Хліб, келих вина, риба	Символи Христа
Ніж	Символ жертви
Горіхи в шкаралупі	Символ душі, скутої гріхом
Яблуко	Гріхопадіння
Паростки зерна	Символи відродження і круговороту життя
Пляшка	Символ гріха пияцтва
Золоті та срібні прикраси	Недовговічність розкоші
Зброя та обладунки	Символ влади та могутності
Ключі	Доступ до прихованого
Раки та омари	Мінливості долі або мудрість
Ящірки та змії	Символ підступності та зла
Папуга	Красномовство

Яскравим прикладом сучасного буденного натюрморту може бути творчість французького фотохудожника Петера Ліппмана, якого називають

«дивовижним предметником, що створює дивовижні натюрморти в стилі постмодернізм⁹¹». Його знімки вражають своєю унікальністю та нестандартністю, шквалом почуттів та емоцій. Художник із гордістю говорить про те, що на нього вплинула творчість таких майстрів як Енді Уорхол та Рене Магріт.

На початку ХХ століття натюрморт втрачає як реалістичність, так і символічність та набуває рис декоративності. В цей період у просторових мистецтвах поширюється такий прийом зображення як *стилізація*⁹², а отже й з'являється так званий «стилізований натюрморт». Художники цієї епохи намагаються виявити в натюрморті, перш за все, декоративні, експресивні, емоційні можливості кольору та фактури, або ж намагаються відтворювати простір і форму за допомогою нових способів зображення. Такі риси властиві натюрмортам Анрі Матісса, Пабло Пікассо, Ле Корбюзьє, Амеде Озанфана, Казимира Малевича, Джорджо Моранді – найвизначнішим майстрам того часу.

У вітчизняному мистецтві натюрморт з'являється у ХVІІІ столітті, його значення зростає в ХІХ-ХХ століттях. Цей жанр був одним із провідних у творчості Михайла Врубеля, Віктора Борисова-Мусатова, Костянтина Коровіна, Ігоря Грабаря.

⁹¹ Постмодернізм – мистецький напрям, що в останні десятиліття ХХ століття приходить на зміну модернізмові. Цей напрям – продукт постіндустріальної епохи, епохи розпаду цілісного погляду на світ, руйнування систем – світоглядно-філософських, політичних. Див. : URL: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/slovnyk/printout.php?number=131>

⁹² Стилізація – в образотворчому мистецтві наслідування будь-якого стилю минулого, будь-яке використання умовних, упереджених «стилістичних» прийомів, що змінюють дійсність. У більш вузькому значенні слова стилізацією називають підпорядкування декоративного зображення загальному стилю композиції виробу прикладного мистецтва, архітектурного інтер'єру тощо. Див. : Образотворче мистецтво. Словник-довідник [уклад. А. Пасічний]. – Тернопіль: Навчальна книга, 2003 – С. 173.

У ХХ столітті в цьому жанрі працюють Петро Кончаловський, Мартирос Сар'ян, Юрій Піменов, українські майстри Микола Глущенко, Олексій Шовкуненко, Катерина Білокур, Тетяна Яблонська.

«Майстер сновидінь, марень і мрій»; «народжена для квітів»; «хімерна художниця»; її картини – «нове язичництво»; «фантастична реальність чи реальна фантастика»... Усі ці захоплені відгуки фахівців – про творчість нашої співвітчизниці, унікального митця, художниці-самоучки Катерини Білокур.

«Квітковим іконописом» назвала жанр, у якому працювала Білокур, мистецтвознавець Ірина Конєва, зауваживши, що «на багатьох полотнах квіти випромінюють світло, вони оточені ореолом».

Ім'я Катерини Білокур, самобутньої художниці з народу, назавжди увійшло в історію українського народного мистецтва; вона посіла провідне місце в історії українського народного мистецтва як неперевершений майстер декоративного живопису.

У 1989 році в Україні було засновано премію імені Катерини Білокур, яка й дотепер вручається за видатні твори народного мистецтва.

У сучасному мистецтві існує кілька різновидів натюрморту: побутовий, квітковий натюрморт, натюрморт «сервірованого столу», символічний натюрморт. Разом із тим, натюрморт може характеризувати не тільки певні речі; соціальний статус, образ життя їх власника, але й породжувати численні асоціації та аналогії. Так один із різновидів натюрморту, який з'явився відносно нещодавно – абстрактний⁹³ натюрморт.

Крім того, специфіка сучасних художніх матеріалів, можливості фотографії та комп'ютерної техніки зумовили появу стилю **гіперреалізм**⁹⁴ (або фотореалізм) в образотворчому мистецтві та зокрема в мистецтві натюрморту.

4.1. Жанри в просторових мистецтвах Анімалістичний жанр

➤ *Анімалістичний жанр – жанровий різновид образотворчого мистецтва. Основним об'єктом зображення анімалістичних творів є тварина*

⁹³ «Абстрактний» – антонім до поняття «конкретний».

Абстракція (лат. «abstractio» – отвлечение) – одна из основных операций мышления, состоящая в том, что субъект, вычлняя какие-либо признаки объекта, отвлекается от остальных. Див. : Краткий психологический словарь [сост. Л. Карпенко и др.]. – М. : Политиздат, 1985. – С. 5.

⁹⁴ Гіперреалізм – напрям у мистецтві, що виник у США наприкінці ХХ століття. Художники цього напрямку імітують фотографічне зображення засобами живопису.

Цей жанр пластичних мистецтв можна вважати найдавнішим, бо найпершими малюнками, які зробила первісна людина, були саме зображення тварин (наскальні малюнки в печерах Ласко у Франції, Альтаміра в Іспанії). Це надзвичайно виразні та водночас узагальнені зображення, що дуже реалістично відтворюють найбільш характерні ознаки мамонтів, коней, оленів – тварин, які були об'єктами полювання та поклоніння для первісної людини.

Сучасні мистецтвознавці вважають, що метою таких зображень було насамперед поклоніння тваринам, бо зображені вони були «...не там, де могли постати перед поглядом захопленого глядача, а в темних і затишних куточках печер або підземних галереях, важкодоступних навіть для нинішніх археологів.»⁹⁵ Таке «обоожнювання» тварин мало б сприяти захисту громади від голоду, холоду, хвороб, ворогів та інших напастей.

Печерні малюнки первісних людей не завжди можна назвати примітивними. Досить часто природні контури стіни, на яких відтворювали зображення, вміло використовувались стародавніми художниками для створення тривимірного ефекту. Такими є поліхромні малюнки епохи верхнього палеоліту, виконані більш 10 000 років тому в іспанській печері Альтаміра.

Значно пізніше (в епоху неоліту) з'являються схематичні зображення людини або істот, що синтезують ознаки людини і тварини.

⁹⁵ Кислюк К. В. Релігієзнавство: навч. посіб. для студ. ВНЗ / К. В. Кислюк, О. М. Кучер. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Кондор, 2004. – С. 82.

Митці Давнього Єгипту створювали зображення не тільки реальних тварин, а й специфічні зооморфні образи. Вважають, що їх виникненню сприяло поєднання тотемічних⁹⁶ вірувань давніх єгиптян з релігійно-магічними, результатом яких стали химерні образи людей з головами тварин, а також інші антропоморфні⁹⁷ та зооморфні⁹⁸ образи.

Мистецтву античного періоду (Давня Греція, Давній Рим) притаманні зображення як реалістичних тварин (наприклад скульптура богині полювання Артеміді з оленем), так і фантастичних істот – циклопів, химер, дріад, сирен, гідр, сатирів, кентаврів.

В епоху середньовіччя у європейському мистецтві були більш поширені алегоричні, казкові образи птахів і тварин, ніж їх реалістичне відтворення. Так, у ці часи з'являються дивні створіння, які довільно трансформують частини людських тіл, тварин або поєднують їх у дивовижних комбінаціях (птахи з головами зайців, дракони з овечими головами, напівлюди-напівдракони, напівлюди-напівраковини, напіволени-напівриби).

Як самостійний жанр образотворчого мистецтва анімалістичні твори вперше з'явилися в Голландії в XVII столітті. Складається враження, що художники цього часу прагнули досягнути все різноманіття тваринного та рослинного світу. Франс Снейдерс, Ян Фейт, Паулюс Поттер у своїх творах прагнули до найточнішого

⁹⁶ Тотем – істота (рідше тварина або рослина), яка вважалася покровителем племені у примітивних народів, наділялася магічними властивостями та була об'єктом поклоніння. Див. : Там само.

Тотемізм (мова індіанців північноамериканського племені оджибве – «його рід») – комплекс обрядів і вірувань, пов'язаний з уявленнями про надприродний зв'язок людини й окремих соціальних колективів із тваринами й рослинами: Там само, С. 81.

⁹⁷ Антропоморфний – людиноподібний.

⁹⁸ Зооморфний – твариноподібний; заснований на стилізації фігури, частини фігур реальних або фантастичних тварин.

відтворення характерних особливостей домашніх тварин та диких звірів.

У XIX-XX століттях у творах пластичних мистецтв можна спостерігати романтичне захоплення силою та спритністю звіра, його яскраву пластичну характеристику. Прикладом такого втілення образів тварин є творчість скульптора Петра Клодта, художників Василя Ватагіна, Євгена Чарушина. В ілюстраціях до казок, байок художники цього часу часто «олюднюють» тварин (Віктор Васнецов).

В анімалістичному жанрі працювали видатні українські митці Леонід Позен, Микола Самокиш, Валентин Литвиненко.

Зібранням шедевральних анімалістичних скульптур є знаменитий Будинок з химерами в Києві, який приніс своєму творцю, архітектору Владиславу Городецькому, світову славу. Скульптурні прикраси для цієї дивовижної споруди виконав за власними ескізами італійський скульптор Еліо Саля, який працював у Києві. Ця будівля і стала популярною насамперед завдяки скульптурному оформленню фасадів та інтер'єрів істотами тваринного світу – слонами, носорогами, ящірками, антилопами, міфічними чудовиськами та й зовсім фантастичними істотами.

Ось як описував цей будинок видатний український історик, мистецтвознавець Сергій Гіляров: «З кутків даху спускають свої вусащупальця потворні дельфіни, їхні хвости, переплітаючись, чітко профілюють на тлі неба. На

спинах дельфінів сидять оголені жіночі фігури з тризубами в руках; уздовж карнизів розмістилися величезні жаби; стовбурами колон, обабіч парадного входу, вилазять бадьорі ящірки; в орнамент капітелей уплетені морди носорогів, а лиштви вікон зображають слонячі голови...»⁹⁹

Сучасний анімалістичний жанр охоплює найрізноманітніші твори: від гіперреалістичних до фантазійних і навіть абстрактних. Серед найвідоміших сучасних художників-анімалістів слід визначити Вадима Горбатова, Деббі Кук, Бральдта Бральдса, Мерилін Робертсон, Марину Єфремову.

До касти художників-анімалістів потрапив також і сучасний епатажний митець Демієн Херст зі своїми законсервованими у формаліні коровою, акулою та іншими тваринами.

4.1. Жанри в просторових мистецтвах Історичний жанр

➤ ***Історичний жанр*** у мистецтві висвітлює важливі для людства або окремого народу події минулого

⁹⁹ URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Будинок_із_химерами

Зазвичай у творах мистецтва історичного жанру подається не стільки документальне відтворення минулих подій, скільки їх переосмислення митцем з метою створення певного історичного міфу.

Традиційно історичний жанр поєднує також міфологічні, біблійні та євангельські сюжети.

Елементи історичного жанру можна виявити вже в мистецтві Давнього Єгипту. Урочисті події та військові перемоги фараонів втілювалися у символічних композиціях рельєфів та настінних розписах.

У античному мистецтві історичні події відтворюються в композиціях, що зображують подвиги славетних триумфаторів у так званих «оповідних фризах» (колона Траяна в Римі).

Заборона церкви на зображення будь-яких реалістичних явищ і людської постаті в епоху середньовіччя зумовила розквіт релігійних, біблійних сюжетів, які й трактувалися в ті часи як історичні.

Історичний жанр як цілком самостійний почав складатися в італійському мистецтві епохи Відродження, коли об'єктом уваги суспільства стала антична культура. Для митців цього часу антична спадщина була джерелом не тільки сюжетів, але й стилістичного оформлення об'єктів мистецтва та інтер'єрів. Майстри прагнули відтворити дух античного світу, де «людина – це міра всіх речей».

До найвидатніших творів історичного жанру цього періоду можна віднести фреску «Афінська школа», написану Рафаелем у приміщеннях Ватикану, яка відтворює бесіду давньогрецьких філософів Платона і Сократа; цикл із дев'яти картин італійського художника Андреа Мантені під назвою «Тріумф Цезаря», присвячений перемогам славетного полководця. Відомими історичними творами епохи Відродження є також роботи П'єро делла Франчески «Перемога

імператора Костянтина над Максенцієм»; триптих Паоло Уччелло «Битва при Сан-Романо».

Цей період є епохою, коли історичний жанр набуває статусу засобу пропаганди суспільних ідей, які втілюються в зображеннях урочистих подій тодішнього життя (художники Джентіле Белліні, Пінтуріккьо).

Із ХУІІІ століття картини історичного жанру набувають також виховних та політичних функцій – такі риси притаманні творам Жака Давида, Ежена Делакруа, Франсиско Гойі. Зазвичай періоди розквіту історичного жанру пов'язані з прагненням втілити в мистецтві ідеали, притаманні певному суспільству, із зростанням класової та національної самосвідомості.

Історичний жанр у мистецтві тісно пов'язаний з іншими жанрами – побутовим (історико-побутові зображення), портретом (зображення діячів минулого, групові портретно-історичні композиції), пейзажем (історичний пейзаж). Різновидом історичного жанру можна вважати *батальний жанр*.

➤ **Батальний жанр** – зображення у творах мистецтва сцен баталій, військових подій

Історія людства – це суцільна історія війн та завоювань, оскільки людській цивілізації притаманне постійне прагнення підкорювати інші народи. А отже батальний жанр є досить поширеним в мистецтві, яке є відтворенням суспільно-історичних процесів.

Зображення битв фараонів із внутрішніми та зовнішніми ворогами зустрічається вже в творах мистецтва Давнього Єгипту.

Для давньогрецької та давньоримської скульптури досить поширеним сюжетом є зображення військових подій тієї епохи.

У вітчизняному мистецтві видатними баталістами були Іван Нікітін, Василь Верещагін та Михайло Греков.

Як і інші митці, художники-баталісти у своїх творах завжди намагаються спиратися на «натуру». Так, загальновідомим є факт, що Василь Верещагін у пошуках нових сюжетів для своїх картин вирушив на російсько-японську війну і загинув, перебуваючи на броненосці «Петропавловськ», який було знищено японцями.

В українському мистецтві сцени визвольної боротьби народу змальовані в гравюрах Никодима Зубрицького. Найвідомішим його твором є шедевр історико-батального жанру «Облога Почаїва турками», виконаний у 1704 році для Почаївського монастиря.

4.1. Жанри в просторових мистецтвах Побутовий жанр

Цей жанр якнайкраще уособлює соціальну функцію мистецтва, оскільки в його творах відображується реальний для художника час та відповідна атрибутика.

➤ **Побутовий жанр** – це зображення побуту та сцен повсякденного життя

Відтворення побутових сцен мало місце ще в стародавньому мистецтві: розписи та рельєфи Давнього Сходу, давньогрецький вазопис, мозаїка, скульптура, середньовічні фрески та мініатюри. Але передумовами їх виділення в особливий жанр були закладені лише в мистецтві Відродження, коли художники почали насичувати свої твори побутовими деталями та виявляли неабияку майстерність у їх відтворенні. Такі риси притаманні композиціям Джотто, Яна ван Ейка, Мартіна Шонгауера.

Відомий мистецтвознавець Лев Любімов, описуючи один із найвідоміших творів Яна ван Ейка «Мадонна канцлера Ролена», не приховує свого захоплення досконалістю відтворення автором деталей: «Здається, що ви відчуваєте це золото і цю парчу, і сама картина постає перед вами то як ювелірний виріб, то як величний пам'ятник. Недарма при бургундському дворі подібні картини зберігалися у скарбницях поруч із золотими скриньками, часословами з блискучими мініатюрами та дорогоцінними реліквіями. Вдивіться у волосся мадонни – що в світі може бути м'якшим за нього? У корону, яку ангел тримає над нею, – як блищить вона!»¹⁰⁰

¹⁰⁰ URL: <http://skaz.pro/Полная-версия/Самин-Д-К/100-великих-художников>

Побутовий жанр остаточно сформувався в ХУІІ столітті. Картини повсякденності виражають найглибші світоглядні ідеї, подають приватний побут як значуще та найцінніше явище життя. В ці часи змінюються функції та спрямованість мистецтва, оскільки зменшується церковний вплив і спадає попит на релігійні твори. Мистецтво починає «помічати» повсякденне життя простих людей: картини являють собою реалістичне відтворення побуту маленьких містечок, життя селян.

Твори цього періоду досить тривіальні і зображують захарашені двори, домашні речі, свійську худобу, рибальські човни – об'єкти, які навряд чи можна назвати естетичними. Найвидатнішими художниками цього жанру є Франс Халс, Ян Вермеєр, Адріан ван Остаде.

ХУІІІ-ХІХ століття можна охарактеризувати як розквіт побутового жанру. Антуан Ватто, Франсуа Буше, Нікола Ланкре, Едуард Мане, Едгар Дега, Михайло Врубель, Ілля Рєпін, Валентин Серов – ось неповна низка найвідоміших митців образотворчого мистецтва, які оспівували красу повсякденності.

Побутовий жанр в українському мистецтві ХХ століття представлений творами всесвітньо відомої художниці Тетяни Яблонської. Центральною темою в її творчості завжди було життя звичайних людей: побутові сценки, портрети членів родини та автопортрети в домашній обстановці. Найвизначнішими творами побутового жанру Яблонської є «Хліб», «Ранок», «У парку», «Льон». Усі вони насичені почуттям захоплення красою навколишнього світу.

У 1997 році ЮНЕСКО назвало Тетяну Яблонську художником року, а Міжнародний біографічний центр у Кембриджі оголосив «Жінкою року 2000». В Україні Тетяну Яблонську визнали прижиттєвим класиком. У 1998 році вона була відзначена найвищою нагородою України – премією імені Тараса Шевченка за творчу діяльність. У 2001 році Яблонська одержала звання Героя України.

4.2`. Техніки в просторових мистецтвах Поняття техніки в просторових мистецтвах

Кожен із видів мистецтв має багато різновидів або *технік*, які різняться за матеріалом виконання.

➤ ***Техніка** в певному виді образотворчого мистецтва – це унікальна сукупність способів та прийомів, які застосовує автор для створення художнього образу*

У культурологічному словнику-довіднику З. Гіптерс¹⁰¹ подає таке визначення цього поняття: «Техніка (від грець. «*techne*» – мистецтво, майстерність) – сукупність створених людиною інструментальних засобів, артефактів і способів, механізмів здійснення будь-якої діяльності, що збагачують і удосконалюють зміст людського життя, що розширюють взаємовідношення людини з навколишнім середовищем.» Подібне за змістом визначення маємо також і в культурологічному довіднику Б. Кононенко, де техніка певного виду діяльності визначається як «система штучно створених засобів людської діяльності» або як «сукупність навичок і прийомів у будь-якому виді діяльності, майстерності, наприклад, техніка будівельна, техніка музична, техніка віршування, техніка спортивна».¹⁰²

За образним висловлюванням видатного художника-педагога П. Чистякова, техніка – це мова художника, не володіючи цією мовою, художник не зможе донести до глядача ідею свого твору.¹⁰³

У вузькому значенні це поняття може визначати сукупність матеріалів та інструментів, за допомогою котрих виконується художній твір. Авторська техніка митця називається *манерою*, яка є унікальною і притаманна роботам лише цього художника.

У кожному виді мистецтва існують певні специфічні техніки, які можна поділити на декілька груп: за використаним матеріалом, за застосовуваними інструментами, за способами обробки матеріалу.

¹⁰¹ Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. В. Гіптерс. – К. : ВД Професіонал, 2006. – С. 156.

¹⁰² Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко. – М. : Вече: АСТ, 2003. – С. 143.

¹⁰³ Див. : Гинзбург И. П. Чистяков П. П. и его педагогическая система. – Л.-М. : Искусство, 1940. – 203 с.

4.2. Техніки в просторових мистецтвах Техніки графіки

Як і будь-який вид мистецтва, графіка має низку найрізноманітніших технік. Академічною¹⁰⁴ технікою графіки є *олівець*.

Олівець у перекладі з тюркської означає «чорний камінь». Спочатку, з XIII століття, використовувались металеві олівці – невеликі шматочки свинцевого, срібного та навіть золотого дроту, прилаштовані на металевій основі, які на вигляд нагадували сучасний рейсфедер. Ці олівці були досить незручними і, незважаючи на це, дорого коштували. Вони вимагали від художника неабиякої майстерності, оскільки видалити вже намальовані лінії було неможливо. Такі олівці використовував для своєї роботи великий німецький художник доби Відродження Альбрехт Дюрер.

Наприкінці XVIII століття у Франції було винайдено сучасну конструкцію олівця. Графітні олівці, подібні сучасним, отримали розповсюдження з XIX століття.

Розрізняють олівці *прості та кольорові*. Простий олівець має графітовий грифель і залишає на основі відбиток сірого кольору з відтінками від світлого до майже чорного, що залежить від твердості графіту. Кольорові олівці мають стрижень, виготовлений із сухих фарб.

Фломастери можна вважати одночасно і інструментом, і матеріалом графіки. Це – сучасні графічні

¹⁰⁴ Академічний – той, що базується на традиціях і канонах (у науці, мистецтві).

інструменти, оскільки їх виробництво розпочалося відносно нещодавно. Фломастери бувають двох типів: з тонким стрижнем, або ж з фетровими фільтрами різної форми. Цим інструментом можна створювати лінії, плями, штриховку, заливку площини різних кольорів та інтенсивності.

Вугілля, як і олівці та фломастери, є технікою та інструментом графіки. Вугілля – це матеріал для малювання у вигляді тонких паличок, отриманих з гілочок дерев, очищених від кори і обпалених або сформованих з вугільного порошку.

Вугілля використовувалось для малювання ще з часів кам'яного віку, коли основним матеріалом були саме органічні природні барвники. В сучасній графіці вугілля найчастіше використовують для швидких начерків, ескізів при малюванні олійними фарбами, а також і як самостійну техніку.

Цю техніку використовували в своїй творчості такі відомі майстри образотворчого мистецтва, як Ганс Гольбейн, Жан Енр, Іван Шишкін, Валентин Серов, Ілля Рєпін.

Як матеріал у графіці використовують *туш*. Туш – це рідка чорна фарба хімічного походження. Японські художники виготовляють її в плитках способом змішування сажі з клеєм, водою та духмяними речовинами. Перед початком роботи, плитку розтирають на вологому склі й одержують фарбу.

При розведенні водою туш дає більш світлі відтінки. Ця техніка, як і живописна акварель, вимагає майстерності, бо нанесену на аркуш туш вже не можна стерти або змити.

Інструментом для нанесення туші на основу є перо. Раніше використовували гусячі, очеретяні або солом'яні пір'я. Серед сучасних художників поширені металеві пір'я різних розмірів і форм, в залежності від чого отримують відповідні лінії і штрихи.

Пастель – суха крейда, виготовлена з кольорових пігментів із додаванням клею та гіпсу. Пастельним малюнкам притаманна матова фактура, ніжність, бархатистість поверхні. Пастель отримала свою назву від слова «а пастеллю», яким іменували прийом малювання чорним італійським олівцем і червоною сангіною, з підфарбовуванням іншими кольоровими олівцями, що застосовувався італійськими художниками XVI століття, в тому числі й Леонардо да Вінчі. В XVIII столітті пастель стає самостійною технікою та набуває особливої популярності. Широко відомі твори Едуарда Мане, Едгара Дега, Ісаака Левітана, виконані у техніці пастелі.

Крім вищезгаданих існує дуже багато менш поширених графічних технік, які зазвичай використовують тільки професійні художники. До них можна віднести такі, як сангіна, сепія, соус та інші.

4.2. Техніки в просторових мистецтвах Техніки живопису

У залежності від виду використаних фарб живописні техніки поділяють на *акварель, олію, гуаш, темперу, емаль, акрил, пастель*. За способом та прийомами нанесення колірного шару розрізняють сграфіто, сфумато, фреску, імпасто, лісіровку, гризайль, відмивку та багато інших. Крім цього, твір живопису може бути виконаний на будь-якій основі: папері, штукатурці, шовку, металі, бетоні, склі, кераміці. Отже сучасні техніки живопису практично

невичерпні – все залежить від натхнення та креативності митця. Але класичною технікою живописного мистецтва є олійний живопис на холсті.

Найпоширенішими серед живописних технік є *акварель, олія, гуаш, темпера*.

Техніка *акварельного живопису* вимагає великої майстерності від митця, оскільки необхідна прозорість шару нанесених фарб не дозволяє переписувати зображення.

Основою для акварелі є, як правило, папір, який часто попередньо змочують водою для досягнення особливої розмитості фактури та форми мазка. Саме в такій розмитості, «м'якості» зображення і є специфіка акварельної техніки.

Сполучником акварельних фарб є рослинні прозорі клеї, які легко розчиняються водою, саме тому розчинником акварелі є вода.

Акварельні фарби, після винайдення в Китаї, першими почали використовувати у своїй творчості такі європейські художники, як Альбрехт Дюрер, Антоніс ван Дейк, Клод Лоррен. Однак, серед європейців акварель тривалий час була непоширеною технікою живопису, а навіть уважалася й непрофесійним художнім матеріалом. Французський художник та мистецтвознавець Пайо де Монтабер в «Повному трактаті про живопис», виданому в 1829 році, згадує про акварель як про мистецтво, що не заслуговує серйозної уваги. Й тільки з XVIII століття ця техніка стала набирати популярності. Вважається, що визнанню акварелі, як однієї з основних технік живопису, сприяла творчість таких художників як Пол Сендбі, Томас Гертін, Джозеф Тернер. У своїй творчості цей матеріал використовували Пауль Клее, Поль Сезанн, Василь Кандинський, Михайло Врубель, Карл Брюллов, Михайло

Клодт, Олександр Бенуа, Ілля Рєпін, Валентин Серов, Іван Білібін та багато інших.

Більшість живописців віддають перевагу олійним фарбам, які вважаються класикою живопису. *Олійний живопис* – різновид живописної техніки з використанням фарб, які досить повільно висихають та утворюють стійкі плівки на поверхні. Сполучником та розчинником цих фарб є різноманітні види олії (лляна, конопляна та інші), звідси походить їх назва.

Наукові дослідження довели, що олійний живопис «відкривали» в різних куточках світу неодноразово. Найдавніші згадки про застосування олійних фарб датуються III століттям до нашої ери.

Значного поширення в Європі олійний живопис набуває на початку XV століття завдяки мистецтву нідерландського художника Яна ван Ейка. Саме йому приписують відкриття олійного живопису в Європі, незважаючи на сучасні дискусії щодо цього.

Олійний живопис не отримав би такого поширення, аби не зручності його технології та переваги в порівнянні з іншими живописними техніками. Адже олійні фарби добре сохнуть і дозволяють робити, за необхідності, істотні зміни на полотні, додатки, дописи. Картини, виконані олійними фарбами відносно стійкі, яскраві, практично не змінюються з плином часу.

У Західній Європі тривалий час користувались *темперними фарбами* (або яєчними). Це фарби, до пігментів яких додавали розведений водою жовток курячого яйця або сік рослин. Темперні фарби довго висихають і не мають блиску на поверхні як олійні.

Значного поширення темперні фарби набули в епоху Середньовіччя, коли застосування воску для живопису зникає. Ікони, мініатюри, церковний стінопис цього

періоду виконувались саме в такій техніці, яка забезпечувала необхідну витривалість цим творам. Недоліком темперних фарб була їх особливість швидко втрачати колір і темніти, що вимагало частого відновлення зображення. В цій техніці були написані найвидатніші іконописні твори Андрія Рубльова, Феофана Грека та більшості візантійських іконописців.

Сучасні митці використовують для своїх доробків найрізноманітніші фарби та основи для їх нанесення. Дуже часто вони поєднують в одній роботі нетрадиційні фарби та матеріали, створюють «міксові¹⁰⁵ картини».

4.2. Техніки в просторових мистецтвах Техніки скульптури

Скульптуру як вид просторових мистецтв також розрізняють за техніками та матеріалами.

Скульптура може створюватися з найрізноманітніших матеріалів, які мають різні властивості та особливості обробки: глини, воску, пластиліна, каменю, дерева, гіпсу, бетону, пластмаси та інших. М'які матеріали обробляють способом ліплення, тверді речовини – шляхом висікання або різьблення, а речовини, які мають властивість переходити з рідкого стану в твердий служать для

¹⁰⁵ Мікс в образотворчому мистецтві – нетрадиційне поєднання різноманітних матеріалів в художньому творі.

відливання творів скульптури за допомогою спеціально виготовлених форм.

Для створення керамічної скульптури використовують особливі сорти глини, готові вироби з якої покриваються розписом або кольоровою глазур'ю і обпалюються в спеціальних печах.

Прадавні скульптори віддавали перевагу матеріалам натурального походження, які, крім того, є міцними і, незважаючи на час, не змінюються протягом століть. Такими матеріалами класичної скульптури є граніт, мрамур та інші.

Із розвитком технологій збільшилася палітра матеріалів, що застосовуються в творах мистецтва, змінюються способи їх обробки. В ХХІ столітті виникають нові можливості розвитку скульптури. Сучасні технології надали можливостей скульпторам використовувати як натуральні матеріали, так і штучно створені, які не поступаються властивостями і можливостями класичним. Так, в абстрактній скульптурі використовуються нетрадиційні методи та матеріали (сірники, цвяхи, дріт, надувні фігури, дзеркала та інше).

Так, відома скульптура «Звукова хвиля» створена корейським художником Джином Шином у 2007 році з розплавлених вінілових платівок. Автор цієї відомої роботи пояснює її як меседж, що показує, як хвилі технологічного прогресу на своєму шляху змивають застарілі технології, разом із тим приносячи кожному поколінню нові форми прогресу. Скульптура мексиканського творця Демієна Ортеги «Контролер Всесвіту» (2007) складається з безлічі підвішених у повітрі ручних інструментів, що нагадують осколки після

вибуху.¹⁰⁶ Австралійський художник Ніколас Джонс перетворює книги в дивовижні витвори мистецтва. Використовуючи старі викинуті книги, він вирізає та складає певним прийомом кожен сторінку книги. Результатом такої діяльності є справжні скульптурні шедеври, які не мають аналогій у класичній скульптурі. Найбільший резонанс серед робіт відомого італійського скульптора Даріо Тіроні отримали фігури людей і собак, зроблені зі сміття. Таким протиприродним матеріалом своїх творів художник намагається відповісти на «вічне питання»: наскільки світ споживання пов'язаний зі світом природи.

У сучасній скульптурі досить поширеною є також тенденція проголошувати буденні предмети та об'єкти творами скульптури. Так, іспанський художник і скульптор Ромуло Селдран створив серію робіт під назвою «Масго». Скульптури, з яких вона складається – це збільшені в кілька сотень разів моделі звичайних предметів побуту: спалені сірники та брудні гумові рукавички, кухонні губки та канцелярські кнопки, вичавлені тюбики та інший непотріб. А ось найвідомішим проектом сучасного французького скульптора Ліліана Бурго є скульптурна композиція під назвою «Обід Гулівера» (Le Diner de Gulliver). Це звичайний стіл зі стільцями, накритий скатертиною та заставлений посудом із різноманітними стравами, за тим лише винятком, що всі ці буденні предмети відтворені автором непропорційно великими, навіть гігантськими.¹⁰⁷

Такі скульптури в сучасній художній культурі досить часто залучаються для візуального вирішення міського середовища. Так, вхід в рекламне агентство «Chiat\Day» в

¹⁰⁶ URL: <http://www.kulturologia.ru/blogs/190309/10819/>

¹⁰⁷ URL: <http://www.kulturologia.ru/blogs/160213/17867/>

Лос-Анджелесі виконаний американським митцем Класом Олденбургом у вигляді гігантського чорного бінокля, а скульптура, яка відтворює закоханих, що розлучаються, надала жвавому і діловому простору лондонського вокзала Сент-Панкрас романтики. «Розставання з близькими завжди повно смутку», – так характеризує свою скульптуру британський митець Пол Дей.

Практичний блок

Завдання 1. Оберіть твір просторового мистецтва із запропонованих викладачем, зробіть його аналіз, на основі якого підготуйте презентацію.

Завдання 2. Зробіть порівняльний аналіз жанрового розподілу графічного мистецтва та живопису.

Завдання 3. Зробіть порівняльний аналіз жанрового розподілу живопису та скульптури.

Завдання 4. Зробіть порівняльний аналіз жанрового розподілу площинних та об'ємних просторових мистецтв.

Завдання 5. Зробіть порівняльний аналіз критеріїв, за якими визначається розподіл мистецтв на види, жанри, та техніки.

Завдання 6. Розробіть систему вправ для учнів початкової школи, спрямованих на оволодіння ними елементарними засобами компоновання простих форм на площині аркуша.

Завдання 7. Розробіть і виконайте наочність для оптимізації процесу оволодіння учнями початкової школи елементарними засобами компоновання простих форм на площині аркуша.

Завдання 8. Розкрийте символічну природу образної мови мистецтва та охарактеризуйте історичний процес її становлення.

Практична художня діяльність

Завдання 1. Виконання натюрморту в запропонованій викладачем декоративній техніці. Навчальні задачі: положення аркуша, композиція аркуша, масштаб зображення.

Завдання 2. Виконання портрета в живописній техніці. Навчальні задачі: прийоми змішування фарб, послідовність роботи над живописним зображенням, положення аркуша, композиція аркуша, масштаб зображення.

Завдання 3. Виконання пейзажа в запропонованій живописній техніці. Навчальні задачі: способи відтворення елементарних просторових відношень, послідовність роботи над пейзажем, прийоми змішування фарб, положення аркуша, композиція аркуша, масштаб зображення.

Блок самоконтролю

1. За якими критеріями визначається жанр просторових мистецтв?
2. У чому особливості техніки акварельного живопису?

3. Визначте особливості гуашевого живопису, його відмінності від акварелі.
4. Що називається декоративним живописом?
5. У чому полягає специфіка живопису як виду просторових мистецтв?
6. Які різновиди монументального живопису Ви знаєте?
7. До якого виду просторових мистецтв належить ікона?
8. Які різновиди скульптурного рельєфу Ви знаєте?
Дайте стисло характеристику кожного з них.
9. Що називається архітектурним стилем?
10. Поясніть термін «еклектика».
11. Які різновиди портрету Ви знаєте?
12. Що називається «мариною» в образотворчому мистецтві?
13. Яка етимологія слова «натюрморт»?
14. Які види декоративно-ужиткового мистецтва розповсюджені в Україні?
15. Що називається стилізацією?
16. На основі яких критеріїв здійснюється класифікація мистецтв на роди, види, жанри?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Історична еволюція матеріалів і технік скульптури.
2. Матеріали та техніки графіки.
3. Різноманіття технік і жанрів графіки.
4. Естетичні та функціональні витоки графіки.
5. Основні техніки станкового живопису.

6. Перехідні техніки мистецтва між живописом і графікою.

7. Монументальний декоративний живопис.

8. Значення матеріалу в архітектурі.

9. Конструктивні методи архітектури.

10. Стилi в архітектурі.

11. Життя людини у творчості Тетяни Яблонської.

12. Творчість саомбутньої української художниці Марії Примаченко.

13. Український декоративний живопис.

14. Специфіка Петриківського розпису.

15. Творчість Тетяни Пати.

16. Надія Білокінь – класик Петриківського розпису.

17. Українська народна писанка.

18. Символічність українського писанкарства.

19. Символіка та традиції української вишивки.

20. Українська вишиванка – сімейний оберіг.

Модульний контроль № 3-4

1. Графіка – це

- А. Вид пластичних мистецтв, основним зображальним засобом якого є лінія та пляма.
- Б. Один із видів часових мистецтв.
- В. Техніка створення чорно-білого зображення.

2. До видів графічного мистецтва належить група:

- А. Станкова, книжкова, прикладна, промислова.
- Б. Станкова, монументальна, декоративна, театральна-декоративна, мініатюрна.

3. До образотворчих мистецтв відносять:

- А. Мистецтва, твори яких із різною мірою реалістичності відтворюють об'єкти дійсності.
- Б. Мистецтва, художні образи яких не припускають аналогій із образами реальних предметів, явищ, дій і звернені до асоціативного сприйняття.

4. До необразотворчих просторових мистецтв відносять:

- А. Мистецтва, твори яких із різною мірою реалістичності відтворюють об'єкти дійсності.
- Б. Мистецтва, художні образи яких не припускають аналогій з образами реальних предметів, явищ, дій і звернені до асоціативного сприйняття.

5. До видів живопису належить група:

- А. Станковий, книжковий, прикладний, промисловий.
- Б. Станковий, монументальний, декоративний, театральна-декоративний, мініатюрний.

6. Станкова графіка – це:

- А. Самостійне зображення предметів та об'єктів, яке не має ніякого практичного або декоративного призначення.
- Б. Графічні твори, що мають застосування в побуті: етикетки, упаковки, обгортки, буклети, театральні програми, почесні грамоти, ресторанный меню та інше.

7. Прикладна графіка – це:

- А. Самостійне зображення предметів та об'єктів, яке не має ніякого практичного або декоративного призначення.
- Б. Графічні твори, що мають застосування в побуті: етикетки, упаковки, обгортки, буклети, театральні програми, почесні грамоти, ресторанный меню та інше.

8. Дизайн – це:

- А. Художньо-проектна діяльність, спрямована на естетичну організацію комфортного предметно-просторового середовища.
- Б. Естетична діяльність, яка має на меті організацію комфортного дозвілля людини.

9. До жанрів скульптури належить група:

- А. Пейзаж, портрет, натюрморт.
- Б. Портрет, історичний жанр, анімалістичний жанр.

10. Вітчизняним митцем ХХ століття в галузі

декоративного живопису є:

- А. Марія Примаченко.
- Б. Георгій Нарбут.
- В. Олексій Шовкуненко.

ДИТЯЧА ОБРАЗОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

Змістовий модуль 5

Дитяча образотворча діяльність як форма активного ставлення дитини до дійсності

План

5.1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження

Історія наукового осмислення дитячої образотворчої діяльності

Специфіка дитячої образотворчої діяльності

Роль дитячої образотворчої діяльності в загальному розвитку дитини

5.2. Функції дитячої образотворчої діяльності

Дидактична мета

Ознайомити студентів із специфікою дитячої образотворчої діяльності, умовами її становлення та розвитку.

Дати уявлення про роль та потенційні можливості образотворчої діяльності в загальному розвитку та становленні ціннісних орієнтацій молодшого школяра.

Дати уявлення про теоретичні основи дитячої художньої творчості та розвитку художньо-творчого потенціалу молодших школярів.

Студенти повинні знати:

- про цінність феномена дитячого малюнка;
- про особистісно орієнтовану та емоційну природу дитячої образотворчої діяльності;

➤ специфіку процесу дитячої образотворчої діяльності, його відмінності від процесу професійної творчості;

➤ особливості, форми та закономірності розвитку дитячої образотворчої діяльності;

➤ про можливості реалізації в процесі образотворчої діяльності низки психічних функцій, значущих для особистісного розвитку дитини.

Студенти повинні вміти:

➤ активізувати процес розвитку молодших школярів в образотворчій діяльності.

Ключові поняття:

дитяча образотворча діяльність, дитячий малюнок, дитяча творчість, художньо-творчий потенціал молодшого школяра.

Література

1. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М. : Новая Москва, 2005. – 240 с.
2. Бюлер К. Духовное развитие ребенка / К. Бюлер. – М. : Новая Москва, 1987. – 93 с.
3. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб. : СОЮЗ, 1997. – 96 с.
4. Генезис сенсорных способностей / Л. А. Венгер, К. В. Тарасова, В. Ф. Котляр [и др.], под ред. Л. А. Венгера. – М. : Педагогика, 1976. – 276 с.

5. Даниэль С. М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и воспитании зрителя / С. М. Даниэль. – М. : Искусство, 1990. – 223 с.
6. Джола Д. М. Теорія та методика естетичного виховання школярів / Д. М. Джола, А. Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 126 с.
7. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів / І. А. Зязюн, Н. Є Миропольська, Л. О. Хлебнікова. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.
8. Игнатьев Е. И. Психология изобразительной деятельности детей / Е. И. Игнатьев. – М. : Учпедгиз, 1961. – 223 с.
9. Кашуба Л. І. Образотворче мистецтво в початковій школі / Л. І. Кашуба, М. О. Таран. – Тернопіль: Мальва – ООО, 2001. – 55 с.
10. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах / В. С. Кузин. – М. : Просвещение, 1984. – 319 с.
11. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности / А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Наука, 1990. – 214 с.
12. Орієнтовний запитальник для актуалізації опорних знань учнів з образотворчого мистецтва, визначення рівня засвоєння базових теоретичних положень предмета /Л. М. Любарська, Л. П. Вовк // Початкова школа. – 2006. – № 12. – С. 43-46.
13. Полуянов Ю. А. Диагностика общего и художественного развития детей по их рисункам / Ю. А. Полуянов. – М. - Рига: Эксперимент, 2000. – 160 с.

Теоретичний блок

5.1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження Історія наукового осмислення дитячої образотворчої діяльності

Образотворча діяльність, відповідно до визначення діяльності в сучасній психологічній літературі, трактується як форма активного ставлення людини до дійсності, за допомогою якої встановлюється реальний зв'язок між нею та навколишнім світом¹⁰⁸. Образотворча діяльність, як взагалі будь-яка діяльність, визначається цілями суб'єкта та обумовлена суспільним досвідом дій для її досягнення.

Феномен дитячого малювання сучасна наука відносить до явищ суспільного життя за низкою притаманних йому ознак: довільність виникнення, спільність вікових меж (від дитинства до юнацтва), спільність візуальних властивостей (яскравість, наївність, щирість, виразність), спільність вікових особливостей малюнків дітей.¹⁰⁹

¹⁰⁸ Див.: Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів: близько 3000 слів / В. Б. Шапар, В. О. Олефир, А. С. Куфлієвський, Б. І. Фурманець, В. В. Рютін [під ред. В. Б. Шапара]. – Харків: Право, 2009. – 672 с.

¹⁰⁹ Див. : Некрасова-Каратеева О. Л. Художественная природа детского рисования. Детский рисунок как предмет искусствоведческого анализа / О. Л. Некрасова-Каратеева // Вопросы искусствознания и культурологи. – Вып. 2. – СПб: ГХПА, 2005. – С. 50-65.

Наприкінці ХІХ століття в психологічній науці з'явився новий напрямок – дитяча психологія, одним із аспектів дослідження якої стає дитяча образотворча діяльність. Малюнок дитини отримує «статус» об'єктивного матеріалу для вивчення її загальних та індивідуальних особливостей. Дитяча образотворча діяльність розглядається як форма активного відтворення знань та уявлень дитини про оточуючий світ, а також як засіб відтворення її власного внутрішнього світу.

Дитячий малюнок привернув до себе пильну увагу вчених найрізноманітніших сфер, не тільки психологів, а й педагогів, етнографів, мистецтвознавців, істориків.

Першим автором, що присвятив свої дослідження психологічному аналізу дитячих малюнків був італійський мистецтвознавець Коррадо Річчі.

У своїй книзі «Діти-художники», виданій у 1887 році він захоплено відгукується про феномен дитячої творчості та після вивчення великої кількості дитячих малюнків пропонує свою методику їх психологічного трактування. Але його робота та дослідження інших учених цього часу надто ідеалізували дитячі малюнки, оцінюючи їх як твори мистецтва, що мають більшу естетичну цінність, ніж роботи дорослих.

На початку ХХ століття з'являються дослідження вітчизняних учених, присвячені дитячому малюнку.

Особливого значення набула робота видатного вітчизняного психолога Володимира Бехтерева «Первісна еволюція дитячого малюнка в об'єктивному вивченні», написана в 1910 році. Після видання ця книга отримала широкого розповсюдження, вважалася прогресивною та оригінальною й не втратила своєї актуальності до теперішнього часу. Як відзначав Володимир Бехтерев: «...детское творчество дает возможность иметь

объективные данные для суждений взрослых о детском мире и в то же время поможет уразуметь, что такое дитя не с субъективной лишь точки зрения, как это обыкновенно делается, а на основании этого объективного материала»¹¹⁰.

Дещо пізніше набуває поширення теорія Георга Кершенштейнера, яка суттєво вплинула на подальший розвиток художньої педагогіки. Згідно з його «біогенетичною теорією», етапи розвитку дитячої образотворчої діяльності повторюють шлях розвитку людства. В процесі оволодіння образотворчою діяльністю дитина проходить певні фази розвитку, «проживання» яких зумовлене біологічними факторами й не залежить від впливу середовища. Таке трактування феномену дитячого малювання зумовило пріоритетну методичну вимогу невтручання дорослих у природний процес художнього розвитку дитини.

Ця ідея стає провідною в концепції «вільного виховання» вітчизняного педагога-художника Олександра Бакушинського. Провідна тема цієї концепції – право дитини на вільне вираження своїх почуттів і думок в образотворчій діяльності, а отже й відсторонення вчителя від керівництва цією діяльністю.

Наприкінці 20-х років ХХ століття подібні методи викладання мистецтва визнали недоцільними. Художню діяльність було визнано одним із найважливіших засобів пізнання дитиною навколишнього світу.

У 50-ті роки виникає ідея створення спеціальних підручників з образотворчої діяльності для загальноосвітніх шкіл, яких раніше не видавали. З 1957 по 1961 роки вийшли перші пробні підручники з образотворчого мистецтва для початкової школи, автором

¹¹⁰ Бехтерев В. М. Первоначальная эволюция детского рисунка в объективном изучении / В. М. Бехтерев. – СПб, 1910. – С. 43.

яких був Микола Ростовцев. У їх основу покладена система навчання образотворчої діяльності за допомогою малювання з натури.

Наприкінці ХХ століття під керівництвом відомого педагога Бориса Неменського було створено нову систему художньої освіти та естетичного виховання школярів. Були розроблені та протягом двох наступних десятиліть апробовані нові навчальні програми та підручники з образотворчої діяльності для 1-10-х класів загальноосвітніх шкіл, а також інноваційні методики викладання образотворчого мистецтва.

Зміст уроків та види художньо-естетичної діяльності учнів структурувалися за трьома напрямками: «зображення на площині», «зображення в об'ємі» та «естетичне сприймання мистецтва». Першочерговим завданням уроків образотворчого мистецтва, за цими методиками, було формування в учнів здатностей сприймати художній образ, а потім відтворювати у власних художніх доробках.

Новим методологічним орієнтиром у навчанні школярів мистецтву стала також і Концепція поліхудожнього розвитку Бориса Юсова, на основі якої були розроблені дослідні інтегровані програми нового покоління.

На початку ХХІ століття домінуючим у художньо-естетичних напрямках педагогіки стає культурологічний підхід, який визначає мистецьку освіту як аспект культури, результат культурно-історичного розвитку людства. Ця концепція є провідною в методиці вітчизняних педагогів-мистецтвознавців Оксани Рудницької, Наталії Миропольської, Ольги Щолокової.

У сучасній педагогіці мистецтва, як зазначає провідний вітчизняний фахівець з мистецької освіти Людмила Масол, «...сформувалися два основні напрями художньо-естетичного виховання: «освіта в мистецтві» та «освіта через мистецтво», які

здійснюються паралельно і стимулюють цілісний розвиток особистості. Обидва напрями були проголошені як пріоритетні на міжнародному форумі з мистецької освіти XXI століття у Лісабоні...»¹¹¹

5.1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження

Специфіка дитячої образотворчої діяльності

Образотворча діяльність являє собою один із перших і найбільш доступних засобів самовираження дитини і виявляє особливості її розвитку, мислення, уяви, емоційно-вольової сфери. Образотворча діяльність зароджується в ранньому віці й досягає найвищого розвитку в молодшому шкільному віці, а от в підлітковому спостерігається її природне згасання.

Продуктами образотворчої діяльності дитини називають все, що є результатом такої діяльності, – малюнки, аплікації, скульптури, паперопластика та інші вироби. Найінформативнішим показником психічного розвитку дитини є площинні графічні та живописні роботи, які узагальнено називають «дитячими малюнками». Характерні деталі дитячого малюнка чітко відтворюють

¹¹¹ Масол Л. М. Теоретико-методологічні засади загальної мистецької освіти та поліхудожнього виховання (культурно-антропологічний підхід) // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2009. – Вип. 30. – С. 180-188.

етапи розвитку зорово-просторово-рухового досвіду дитини, на який вона спирається в процесі малювання.

Специфіка дитячої образотворчої діяльності визначається низкою особливостей.

Визначальним є той факт, що цілі образотворчої діяльності дорослого та дитини дещо відрізняються. В дорослого ці дії спрямовані на задоволення певних естетичних потреб. Дитиною такі ж практичні дії здійснюються «заради самої діяльності»: для неї важлива сама діяльність, а не її практичний результат.

Ще одна специфічна особливість дитячого малювання полягає в тому, що *дитина*, на відміну від дорослого, *відтворює* не те, що бачить, а *те, що знає про об'єкт зображення*. Якщо доросла людина, зображуючи певний предмет, відтворює, перш за все, ті його властивості, які можна сприймати зором, то в дитячому малюнку синтезуються різноманітні результати почуттєвого досвіду: зорові образи, тактильні відчуття, емоційні переживання, досвід, отриманий в інших видах діяльності й спілкуванні з оточуючими. Прикладом такого синтезу є зображення трикутника, який діти досить часто відтворюють у вигляді овалу з лініями, якими намагаються передати гострокутну форму цієї фігури. Також існує поширений між дітей молодшого шкільного віку спосіб відтворення обох очей на профілі людини або зображення дому з двома чи навіть трьома сторонами на одній площині (див. мал. 1).

Таким чином, характер дитячих зображень визначається способом обстеження зображуваного предмета (розглядає, обмацує, активно діє з предметом) і тим, які властивості виділяє для себе дитина в процесі такого обстеження.

Малюнок 10. Поєднання трьох точок зору в одному зображенні (9 років)

Найбільше враження в дитини складається не від візуально сприйнятих якостей певного об'єкту, а переважно завдяки тактильно-моторним маніпулюванням з ним, а отже й найбільший вплив на формування образу об'єкта мають ті його якості, що сприймаються тактильно-моторним шляхом.

Ще однією особливістю процесу дитячої образотворчої діяльності є *мовний супровід* процесу малювання. Дитина не просто супроводжує розповіддю хід створення зображення, але й *доповнює* малюнок власними вербальними поясненнями. Звідси – поширений мотив дитячих малюнків – написи на них.

*Малюнок 11. Доповнення малюнків написами
(4 та 6 років)*

Специфічною рисою художнього відтворення навколишнього є змістовність форми. Тобто зміст будь-якого твору мистецтва обов'язково має виражатися системою образів, яка впливає на глядача – лише в цьому сенсі твір та його сприймання будуть художніми.

Зміст художнього образу в професійному мистецтві має таку властивість як суспільна значимість. На відміну від цього, *в творчості дитини таким внутрішнім змістом можна вважати емоційну оцінку автором відтворюваного персонажу або явища.*

Як стверджує відомий дослідник дитячої образотворчої діяльності Борис Неменський: «Наивный мир, выраженный наивными средствами, единство формы и содержания – и рождают подлинную художественность детских работ». Ця змістовність дитячих робіт виявляється в тому, що маленький автор в своєму малюнку може збільшити і наділити неіснуючими деталями те, що для

нього є значущим, а те, що несуттєве – зобразити узагальнено, навіть неохайно.

Дитина не переймається правдоподібністю відтворення форми, кольору, пропорцій предмета, намагаючись, перш за все, відтворити враження від нього та досягає художньої виразності власними способами – рахунок експресивності образів, характерності форм, емоційності кольору, смисловим змістом своїх творів. Саме ці сторони дитячих малюнків дивують і захоплюють глядачів.

5.1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження Роль дитячої образотворчої діяльності в загальному розвитку дитини

Рівень сформованості образотворчої діяльності обумовлений найважливішими психічними функціями – зоровим сприйняттям, моторною координацією, мовою та мисленням. Образотворча діяльність поєднує в собі особливості сприймання, пам'яті, мислення, досвід дій з предметами та надає можливостей для розвитку та корекції кожної з цих функцій, утворює зв'язки між ними, допомагаючи дитині систематизувати складні уявлення про навколишній світ.

У дошкільному віці, згідно з психологічним довідником, провідною діяльністю є сюжетно-рольова гра,

в якій дитина оволодіває елементами діяльності дорослих і міжособистісних відносин. Надалі формуються навчальна діяльність, у якій опрацьовуються складні за своєю структурою навички; продуктивна діяльність, яка є істотним фактором розвитку пізнавальних процесів; образотворча діяльність, у якій відбувається співвіднесення інтелектуального та афективного. Наявність емоційного компоненту, що є специфічною особливістю образотворчої діяльності, сприяє більш інтенсивному утворенню асоціацій, які характеризують зв'язок: дійсність – зоровий образ – образотворчі засоби.

Дослідники дитячої образотворчої діяльності трактують її як один із *видів аналітико-синтетичного мислення*. Для дитини процес малювання – це «формування уявлень про зображений об'єкт заново». Малюючи, дитина визначає закономірності предметного та соціального оточення, а потім оформлює накопичені знання за допомогою малюнка. Тобто, спочатку, при сприйманні, об'єкт та його властивості аналізуються, а потім, при його відтворенні, синтезуються в цілісний новий конструкт.

У психологічних дослідженнях є думка, що образотворча діяльність синтезує пізнавальні та виконавчі процеси. Її пізнавальна сторона являє собою сприймання людиною предмета, який зображується та його подальше осмислення, все інше – це безпосередньо процес зображення.¹¹²

Заслуговує на увагу той факт, що діти малюють не предмет, а своє *узагальнене уявлення* про нього, позначаючи його індивідуальні риси лише символічними ознаками. При цьому, з нагромадженням уявлень дитини про зображуване, ускладнюється його цілісний образ у

¹¹² Див.: Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб: СОЮЗ, 1997. – 96 с.

малюнках. Досить часто в методичній літературі цю опосередковану функцію вираження в дитячому малюнку позначають терміном «знакова функція».¹¹³

Однією з основних умов нормального фізичного та нервово-психічного розвитку дитини є своєчасне формування її рухових функцій. Як зазначають науковці, рухова недостатність, насамперед в розвитку рухів пальців рук, зумовлює мовні порушення. В дітей, діяльність яких характеризуються поганою координацією рухів, непевністю при виконанні дозованих рухів, порушенням послідовності елементів руху, втратою його складових частин, відзначають і недостатній розвиток мовлення та рефлексії. Образотворча діяльність визначається сучасними науковцями як ефективний засіб, що активізує процес розвитку таких рухів і сприяє розвитку дрібних м'язів, сили й довільності рухів пальців.

Ще більш складне новоутворення, яке формується в процесі образотворчої діяльності – це зорово-рухові координації, які можна описати як «око бачить – рука відтворює». Ці навички формуються також і в процесі письма, але ті, які утворюються в образотворчій діяльності, вважаються більш універсальними. Це пояснюється тим, що в процесі малювання невелика амплітуда рухів при роботі олівцем, пером, крейдою в графічних техніках комбінуються з широкими розмахами пензля в живописних малюнках. Окрім того, аркуш для малювання не має обмежувальних ліній, як в зошитах для письма, тому всі лінії, штрихи при створенні дитиною малюнка виконуються довільно, в різних напрямках.

На думку фахівців, образотворча діяльність для дитини має особливий біологічний зміст. Уперше вона, як

¹¹³ Див.: Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. – М. : Педагогика, 1981. – 238 с.

правило, з'являється на другому році життя й на початок молодшого шкільного віку складається в стійку, внутрішньо мотивовану образотворчу самодіяльність. Отже, малювання – це є природна діяльність для дитини, і в сучасній науці вона трактується як один із найефективніших для цього віку механізмів виконання програми вдосконалення організму та психіки.

Образотворча діяльність сприяє зняттю емоційної напруги та встановленню позитивного емоційного контакту дитини з дорослими. В малюнках діти позбуваються страхів, неприємних переживань, виявляють можливі шляхи розв'язання певних конфліктів. Відтворення того, що лякає дитину, як відзначають психологи, не призводить до фіксації й посилення страху, а, навпаки, знижує емоційну напругу. Тому є підстави припустити, що *образотворча діяльність задовольняє в дитинстві певну людську потребу та розвиває здатності, можливості формування яких обмежені в інших видах діяльності.*¹¹⁴

Слід зазначити, що позитивно впливати на розвиток дитини образотворча діяльність може лише за умов *грамотного художнього виховання*. В особистості фахівця, який керує образотворчою діяльністю дитини, мають поєднуватися не тільки якості педагога й художника, але й ґрунтовні знання психологічних та індивідуальних особливостей сприймання та відтворення навколишнього дитиною певного віку. Досить часто «примітивний», «невдалий» малюнок, з погляду дорослого, буває більш значущим для дитини, ніж акуратна, чисто виконана робота. Естетичні якості творчої роботи дитини не завжди мають бути визначальним критерієм її позитивної оцінки,

¹¹⁴ Див.: Полуянов Ю. А. Изобразительное искусство. Содержание, методика и организация занятий в начальной школе / Ю. А. Полуянов. – М. : Высшая школа, 1995. – 187с.

оскільки в ній дитина, перш за все, виражає свої почуття. Саме такий результат образотворчої діяльності набагато важливіший, ніж акуратність виконання малюнка. Як підкреслював Лев Виготський, цінність художнього виховання не в тому, що воно створює знання або формує певні навички, як інші науки, а в тому, що воно «...розширює, поглиблює та очищує емоційне життя дитини...».

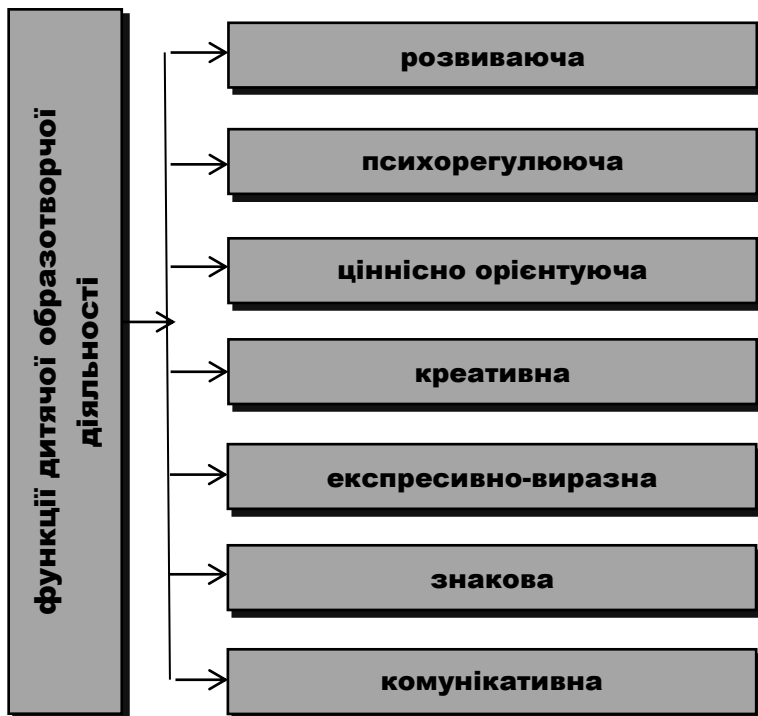
5.2. Функції дитячої образотворчої діяльності

Серед багатьох функцій дитячої образотворчої діяльності слід визначити низку найбільш значущих:

- розвиваюча функція – малюнок завжди відтворює рівень розвитку почуттів, уяви, інтелекту, уваги, пам'яті, креативності дитини;
- психорегулююча функція – малюнок є одним із способів звільнення дитини від надмірного емоційного напруження;
- ціннісно орієнтуюча функція – тематика дитячих малюнків і специфіка відтворення навколишнього в них виявляють рівень засвоєння дитиною певних культурних цінностей і суспільних норм;
- експресивно-виразна функція – малюнок дитини завжди відбиває її ставлення до навколишньої дійсності та оточуючих: у ньому завжди наявні і сюжетний, і емоційний компоненти;

- знакова функція – в малюнку дитина замінює реальні об'єкти та явища дійсності на опосередковані, ігрові;
- комунікативна функція – малюнок є засобом фіксації та передачі особистісно значимої для дитини інформації, засобом спілкування з іншими дітьми та дорослими.

Малюнок 12. Функції дитячої образотворчої діяльності

Дитячий малюнок, за визначенням Льва Виготського, є різновидом дитячої мови та підготовчою стадією до писемної мови: «малювання дитини ... є своєрідною графічною мовою, графічною розповіддю про будуще...»¹¹⁵. Опанування закономірностями навколишнього світу відбувається в дитини швидше, ніж накопичення слів і асоціацій, і образотворча діяльність є альтернативним, доступним у даному віці способом виразити в образній формі набуті знання про навколишній світ: нерозвиненість мовної сфери дитини компенсується графічними образами.

Реалізація цієї функції в образотворчій діяльності підтверджується також відомим психологом Євгеном Ігнат'євим: «Малювання – особливий вид промови, за допомогою якої дитина передає фрагменти відомого їй життя. Ця промова адресована іншим людям, найчастіше дорослим...»¹¹⁶

Сучасні дослідники дитячої образотворчої діяльності вважають, що малювання – це один із видів *аналітико-синтетичного мислення* дитини. Оскільки діти малюють не конкретний предмет, а узагальнене знання про нього, позначаючи індивідуальні риси лише символічними ознаками. Продукти образотворчої діяльності дитини – не просто символи, що позначають предмет, вони – моделі дійсності, які відокремлюють, абстрагують окремі ознаки реального предмета.

На думку відомого вітчизняного психолога Олександра Запорожця, позитивний вплив образотворчої діяльності на розвиток дитини полягає в тому, що вона *сприяє формуванню навичок створення внутрішнього*

¹¹⁵ Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – М. : Просвещение, 1967. – С. 21.

¹¹⁶ Игнат'ев Е. И. Психология изобразительной деятельности детей / Е. И. Игнат'ев. – М. : Наука, 1959. – С. 87.

ідеального плану будь-якої діяльності, – процесу, який ще не сформований у ранньому дитинстві. В цьому віці процес створення внутрішнього плану діяльності має спиратися на певні матеріальні структурні компоненти, і саме малюнок трактується науковцями як одна з таких можливих структурних «опор».

Серед основних *педагогічних функцій* дитячого малювання слід також визначити творчо-розвиваючу, практично-навчальну, культурно-освітню, морально-виховну.

Вищезазначені функції дитячого малюнка завжди обумовлюють його якість. Аналіз малюнка з позицій цих функцій сприяє розумінню феномена дитячого малювання та надає можливостей адекватної художньої оцінки творів дитини.

Практичний блок

Завдання 1. Подайте стислий аналіз найперших зарубіжних досліджень дитячої образотворчої діяльності.

Завдання 2. Подайте стислий аналіз вітчизняних досліджень дитячої образотворчої діяльності кінця XIX - початку XX століття.

Завдання 3. Подайте стислий аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень дитячої образотворчої діяльності XX століття.

Завдання 4. Зробіть стислий аналіз історичної динаміки вивчення феномена дитячого малювання.

Завдання 5. Подайте порівняльний аналіз критеріїв професійного та дитячого мистецтва.

Завдання 6. Подайте характеристику феномена, який

в сучасній психолого-педагогічній науці називають «дитячим малюванням».

Завдання 7. Проведіть діагностику естетичного сприйняття учнів однієї вікової групи (на вибір), використовуючи одну із запропонованих діагностичних методик. Аналіз результатів (кількісний і якісний) подайте в письмовому вигляді.

Завдання 8. Проаналізуйте діагностичні методики, що використовуються для моніторингу художньо-естетичного розвитку учнів. Запропонуйте свій варіант діагностики художньо-естетичного розвитку учнів (форма вільна: тести, картки, кросворди і т. ін.).

Блок самоконтролю

1. Які ознаки притаманні феномену дитячого малювання?
2. Які вікові межі феномена «дитяче малювання»?
3. Що називається «продуктами дитячої образотворчої діяльності»?
4. Проаналізуйте специфіку професійного та дитячого мистецтва. В чому їх відмінності та спільні риси?
5. Які візуальні властивості притаманні дитячим малюнкам?
6. Чому дитячий малюнок у сучасній мистецтвознавчій науці вважається об'єктом мистецтва?
7. У чому полягає художня значущість дитячого малюнка?
8. Чому дитячий малюнок називають символічним?
9. У чому відмінності символічного та знакового малюнків?

10. Які основні педагогічні функції реалізуються в дитячому малюванні?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження.
2. Феноменологія дитячого малювання.
3. Аксиологічний аспект дитячого малювання.
4. Психологічні аспекти вивчення дитячого малюнка.
5. Історія психологічних досліджень дитячого малювання.
6. Психологічні функції дитячої художньої діяльності.
7. «Особливі діти» та їх творчість.
8. Художня мова дитячого малюнка.
9. Дитячий малюнок в контексті образотворчого мистецтва.
10. Дитячий малюнок і твір мистецтва.
11. Сутнісні аспекти мистецтвознавчої інтерпретації дитячого малюнка.
12. Дитячий малюнок як феномен соціокультурної практики.
13. Образотворча діяльність дитини молодшого шкільного віку як соціально-педагогічна проблема.
14. Образотворча діяльність як форма розвитку художньої культури молодшого школяра.
15. Системний підхід до процесу розвитку образотворчої діяльності дітей молодшого шкільного віку.

16. Аналіз історичних тенденцій та досвіду залучення дітей до образотворчої діяльності.

17. Особистісно орієнтована спрямованість творчої діяльності дітей у соціумі.

18. Проблема розвитку дитячої творчості в дослідженнях зарубіжних педагогів і психологів.

19. Дитяча художня творчість.

20. Педагогічні умови розвитку дитячої образотворчої діяльності.

Змістовий модуль 6 ***Дитячий малюнок***

План

6.1. Художня специфіка дитячого малюнка

Періодизація дитячої образотворчої діяльності

Нормативний розвиток дитячого малюнка

6.2. Схема в дитячій образотворчій діяльності

Розвиток схеми зображення людини в малюнках дитини

Розвиток схеми зображення тварини в малюнках дитини

Розвиток схеми зображення дерева в малюнках дитини

Розвиток схеми зображення будинка в малюнках дитини

Специфіка відтворення навколишнього в молодшому шкільному віці

Дидактична мета

Дати уявлення про закономірності, що забезпечують основні образно-виразні характеристики дитячого малюнка як явища художньої творчості.

Розкрити залежність становлення та розвитку художньої творчості дитини від її індивідуальних та психологічних особливостей.

Дати уявлення про типові характеристики

різновікових дитячих малюнків.

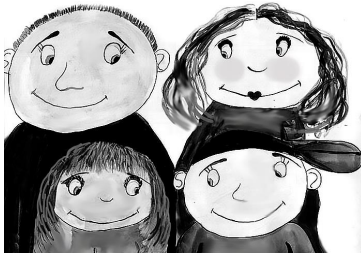
Ознайомити з критеріями різних інтерпретацій художньо-образного змісту дитячого малюнка.

Студенти повинні знати:

- закономірності, що забезпечують основні образно-виразні характеристики дитячого малюнка як твору дитячої художньої творчості;
- типові характеристики різновікових дитячих малюнків;
- аспекти інтерпретації дитячих малюнків.

Студенти повинні вміти:

- грамотно трактувати продукти дитячої творчості, визначати їхні художні якості та індивідуальні особливості дітей-художників.

Ключові поняття:
дитяча творчість, дитячий малюнок, дитяча образотворча дільність, шаблон в дитячому малюнку, схема, художня педагогіка.

Література

1. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство / А. Л. Венгер. – М. : Владос-Пресс, 2003. – 160 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с.
3. Джола Д. М. Теорія і методика естетичного виховання школярів / Д. М. Джола, А. Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 126 с.

4. Игнатьев Е. И. Психология изобразительной деятельности детей / Е. И. Игнатьев. – М. : Учпедгиз, 1961. – 223 с.

5. Котляр В. П. Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / В. П. Котляр. – К. : Кондор, 2009. – 198 с.

6. Мелик-Пашаев А. А. Психология искусства и творческие способности / А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Педагогика, 1981. – 264 с.

7. Піхманець Р. В. Психологія художньої творчості : Теоретичні та методичні аспекти / Р. В. Піхманець. – К. : Наукова думка, 1991. – 164 с.

8. Полуянов Ю. А. Диагностика общего и художественного развития детей по их рисункам / Ю. А. Полуянов. – М.-Рига : Эксперимент, 2000. – 298 с.

Теоретичний блок

6.1. Художня специфіка дитячого малюнка

Періодизація дитячої образотворчої діяльності

Для того, щоб правильно управляти дитячою образотворчою діяльністю, необхідно уявляти як формується малюнок дитини в онтогенезі та знати

специфіку відтворення навколишнього в творчості дітей певного віку. Без розуміння особливостей нормативного вікового розвитку дитячого малюнка неможливо його адекватно трактувати та грамотно оцінити.

Образотворча діяльність сприяє формуванню в дитини зорових образів, опануванню візуальними еталонами, координуванню перцептивних та моторних актів. Тому вікові особливості дитячого малюнка відтворюють етапи розвитку не тільки зорово-просторово-рухової взаємодії, але й рівень сформованості найважливіших психічних функцій та довільної регуляції будь-якої діяльності дитини.

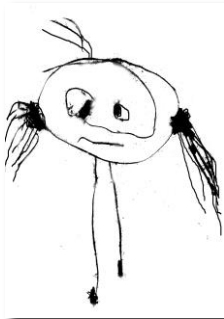
Ускладнення форми, конструкції, деталей, атрибутів об'єктів та персонажів у дитячих малюнках має певну поетапність, яка в психолого-педагогічній літературі визначається як *розвиток дитячої образотворчої діяльності*.

Один із найбільш поширених у психолого-педагогічній науці варіантів періодизації образотворчої діяльності дитини було запропоновано вітчизняним дослідником дитячої творчості Олександром Бакушинським ще у 20-х роках ХХ століття.

За його висновками дитина в період свого становлення проходить декілька етапів (стадій) образотворчості (див. мал. 13).

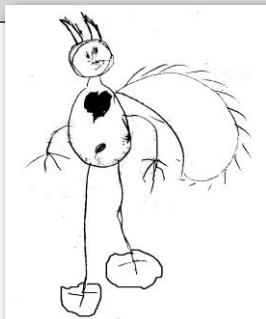
**1 етап
стадія «каракулів» (2-3 роки)**

дитячі малюнки складаються
з хаотично розміщених ліній та істот-
«головоногів»

**2 етап
етап створення перших конкретних
зображень (3-6 років)**

конкретні, так звані «рентгенівські» малюнки,
бо дитина малює не те, що бачить, а те, що знає

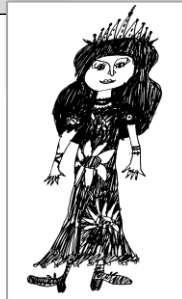
3 етап
стадія схематичних малюнків, що складаються з
форм та ліній (6-10 років)

зображення довільні, насичені подробицями,
які використовуються дітьми як текстові знаки

4 етап
етап аналітичних, «пунктуальних»
малюнків (11-12 років)

зникнення схематичності в малюнках;
правдоподібні, деталізовані зображення;
прагнення максимально точно відобразити
предмети за допомогою контурів або силуетів

**5 етап
період об'ємно-просторового
зображення предметів
(12-15 років)**

об'єктам, які відтворюються, надається вигляд,
який у дитини цього віку асоціюється
з творами професійного мистецтва

*Малюнок 13. Періодизація дитячої образотворчої
діяльності за О.Бакушинським*

Усі ці етапи трактуються як цілком природні та спонтанні. Вони є наявними та обов'язковими в процесі нормативного розвитку образотворчої діяльності кожної дитини.

Періодизація, запропонована Олександром Бакушинським, підтверджується дослідженнями інших науковців, а також використовується в сучасних дослідженнях дитячої образотворчої діяльності.

6.1. Художня специфіка дитячого малюнка

Нормативний розвиток дитячого малюнка

Для того, щоб ефективно управляти процесом розвитку дитячої образотворчої діяльності, педагогу

необхідно знати особливості відтворення дитиною образів навколишнього світу на кожному з етапів.

Передумови до оволодіння дитиною малюванням виникають у ранньому віці в процесі предметно-маніпулятивної діяльності. Маніпулюючи різноманітними предметами дитина починає усвідомлювати, що деякі з них можуть залишати сліди, відбитки – лінії від олівця та крейди, плями від пензля з фарбою. Ті дії, які спочатку були спонтанними, дитина намагається повторити вже усвідомлюючи, що можна отримати подібний відбиток. Таким чином, ці маніпуляції набувають іншого сенсу для дитини: її метою стає саме отримання «сліду». Таку діяльність ще не можна назвати малюванням або образотворчою діяльністю. Це, насамперед, ознайомлення дитини з властивостями певних предметів та елементарне опанування їх зображальними можливостями. А стихійні зображення, які виникають при цьому можна назвати «побічним ефектом» цієї діяльності.

Поступово ця діяльність ускладнюється. Дитина намагається не просто отримати сліди на папері, а відтворити конкретний предмет. При цьому отримані зображення не є відбиттям зорових образів предметів, – це, перш за все, рухові уявлення дитини про нього. Багаторазово повторювані маніпуляції сприяють диференціації слідів олівця та виникненню асоціацій. Ці зображення являють собою штрихи, плями, карлочки, досить часто випадкові.

У віці 1-1,5 років дитина опановує такі поняття як вертикаль і горизонталь, відходячи від хаотичного сприйняття простору. Розвиток зору та сенсомоторної координації в цей період набуває особливого значення, а найдоступнішим видом діяльності дитини, який сприяє формуванню зорових образів, опануванню форм,

координуванню перцептивних і моторних актів є образотворча діяльність.

Лев Виготський відзначає, що для початкової стадії малювання характерним є те, що дитиною створюється не зоровий образ, а зоровий знак – заміник слова або жеста. Саме тому в психолого-педагогічній літературі ця стадія образотворчої діяльності дитини називається «доестетичною» або етапом «каракулів» і характеризується як доестетична, оскільки ще відсутня естетична спрямованість такої діяльності.

У цьому етапі виділяють більш дрібні стадії: власне стадію «каракулів», стадію ритмічних «каракулів», асоціативну стадію. На першій такій «підстадії» графічні зображення виникають випадково і є, насамперед, результатом маніпуляцій дитини з папером і олівцем.

У літературі існує інше пояснення образотворчої діяльності дитини на цьому етапі: спостерігаючи дії старших, дитина намагається їх копіювати. З удосконаленням рухів у дитини з'являється можливість урізноманітити зображувані лінії. Вона багаторазово робить нові спроби, прагнучи повторити отримані лінії. Таке малювання сприяє підпорядкуванню рухів певному ритму. Виникає «підстадія» ритмічних «каракулів». Образи предметів на цій стадії мають характер символів. Так, складний зміст може бути відтворено й за допомогою незначущого для стороннього погляду штриха на аркуші папера.

Для переходу на наступну стадію необхідним є подальше нагромадження образотворчого досвіду дитини. Причиною нового якісного стрибка стає знаходження дитиною, крім технічного, також і візуально-комунікативного засобу вираження графічного образу. Дитина з задоволенням демонструє свої художні доробки

старшим та одноліткам, виявляє інтерес до художньої діяльності інших дітей.

Третя стадія етапу «каракулів» виникає тоді, коли спонтанний малюнок випадково «дає» образ певного предмета, який існує тільки в уяві дитини. Тобто, дитина спочатку малює, а потім «упізнає» в малюнку образ предмета. Такий малюнок мало чим відрізняється від ритмічних «каракулів» за якістю та характером зображення, новим є тільки відношення до нього самої дитини. На цій стадії виникають стандартні образотворчі шаблони, спостерігається довільний вибір дитиною засобів для їх зображення.

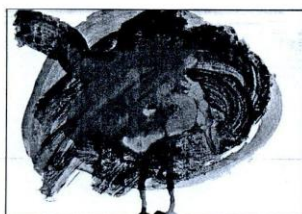
У 2-3 роки характер дій дитини обумовлюється початком цілеспрямованого навчання образотворчої діяльності в дитячому садку. Вона, як правило, обмежується повторенням зразка та втіленням замислу, який пропонує дорослий.

У цей період, згідно зі змістом навчання образотворчої діяльності в дошкільному закладі, дитина починає опановувати найпростіші форми та відтворювати об'єкти навколишньої дійсності, подібні до них. Показово, що різні об'єкти часто зображуються дитиною за допомогою однієї геометричної форми. Прикладом такого «одноподібного відтворення» є малюнки 3-річного хлопчика, наведені в книзі Людмили Мардер «Цветной мир» (див. мал. 14)

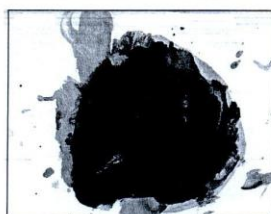
Різні за сутністю предмети та явища відтворюються дитиною за допомогою однієї форми – кола, але з додаванням тих або інших деталей, які, на думку дитини, характеризують конкретний об'єкт навколишнього.

У 3,5-4 роки образотворча діяльність дитини виходить на новий якісний рівень. Його початком можна вважати якісно новий вид діяльності, коли в дитини

спочатку виникає «задум», який вона намагається реалізувати в процесі малювання. Тобто така діяльність вже не є спонтанною, – дитина намагається передбачити її потенційні результати та відповідно спрямовує свої дії.

а) Февраль

б) Красота

в) Балаган

г) Яблоко

Малюнок 14. Приклад відтворення дитиною різних об'єктів за допомогою однієї геометричної форми (із книги Л. Мардер «Цветной мир»)

Специфічність дитячого малюнка на цьому етапі пояснюється в методичній літературі особливостями зорового сприймання дитини. В ранньому віці для опанування довкілля дитина активно використовувала дотик, що дозволяло їй пізнавати, насамперед, форму предметів і різноманітні фактури. На цьому етапі до дотику приєднується діяльність ока, що простежує контур предмета, створюючи його зоровий образ. Наслідком

такого синтезу є контурний характер дитячого малюнка та специфічні графічні форми вираження на цьому етапі.

Наступний етап розвитку образотворчої діяльності дитини є етапом схематичних малюнків, які складаються з простих форм та ліній. Зображення використовуються дітьми скоріше як графічні знаки, умовні символи для відтворення власних емоцій та уявлень про навколишній світ. Малюнки цього етапу насичені подробицями, які відбивають рівень знань дитини про зображуване.

У методичній літературі цей прийом зображення об'єктів дійсності дитиною отримав назву «схеми» або «шаблону». Так, усі найчастіше відтворювані об'єкти дійсності (людина, дерево, тварини, сонце, дім) зображуються за допомогою певних схем, які не є індивідуальними, а простежуються в діяльності абсолютно всіх дітей конкретного віку.

➤ **Схема в дитячому малюнку** – поширений серед дітей певного віку спосіб відтворення об'єкта навколишнього світу

Із віком схеми, за умов нагромадження образотворчого та пізнавального досвіду, розвиваються, вдосконалюються та згодом зникають, тобто вони не є статичними.

Специфічною особливістю цієї стадії є те, що діти відтворюють об'єкти реальності **по пам'яті**, а не з природи. Дитина малює те, що вона знає про об'єкт зображення, те, що їй здається найбільш значущим у зображуваному, а не те, що вона сприймає зором. Так, в зображенні вершника відтворюються обидві його ноги з одного боку коня; людина в профіль досить часто має на малюнку дитини два ока. Фігура людини теж зображується за певними правилами: спочатку

вона відтворюється схематично, без одягу, який потім «вдягається» на цю схему. Такі особливості процесу зображення психологи вважають дієвим способом опанування дитиною навколишньою дійсністю.

Іншим підтвердженням того, що на цьому етапі дитина малює по пам'яті, є певна неправдоподібність об'єкта в дитячому малюнку. Дитина, наприклад, може зовсім проігнорувати деякі частини тіла зображуваної людини: найчастіше це вуха, ніс, пальці, шия, руки. Психологи пояснюють це не стільки недосконалістю технічних навичок практичної художньої діяльності, а тим, що в процесі малювання діти найменше піклуються про повну та точну подібність зображення до натури, оскільки будь-яке дитяче зображення є, перш за все, символом об'єкта. Малюнок дитини на цій стадії є, перш за все, графічною розповіддю про зображуваний предмет, яка включає всі наявні знання дитини про нього.

На етапі «правдоподібних зображень» в образотворчій діяльності дитини відбувається поступова відмова від схем, витіснення елементів дитячого образотворчого фольклору та спостерігаються перші спроби відтворити реальний вид предметів, розширюється тематика малюнків. Спостерігається надмірна деталізація зображень та прагнення максимально точно відобразити предмети за допомогою контурів або силуетів – звідси контурні або силуетні зображення в малюнках дитини.

Різний ступінь досконалості малюнків дітей на цьому етапі залежить від індивідуальних художніх здатностей і не має в своїй основі певної закономірності. Зображення цього етапу значною мірою втрачають свою «дитячість» – ті специфічні особливості, які властиві саме дитячому малюнку.

У підлітковому віці малювання вичерпує свої психологічні функції оскільки пріоритетне на цьому

віковому етапі вербальне спілкування надає можливостей передавати складність подій і відносин простішими засобами ніж образотворча діяльність.

6.2. Схема в дитячій образотворчій діяльності

Розвиток схеми зображення людини в малюнках дитини

Найпростішою схемою в дитячому малюнку, спільною для відтворення і людини, і тварини, є «головоніг». При такому прийомі відтворювана фігура складається з двох частин – голови та ніг (звідки походить і назва цього шаблону). Малюнок може бути ускладнений іншими деталями – руками, волоссям, хвостом, які є значущими для дитини в цьому малюнку, або являють собою характеристики саме цього зображуваного персонажу.

Тобто, ті деталі зображуваного, які вже усвідомлені дитиною та сприймаються нею як невід’ємний атрибут певної людини, відтворюються в малюнку.

Малюнок 15. Найперша схема при зображенні людини – «головоніг» (2,5-3 роки)

Згодом при відтворенні фігури людини з'являються нові деталі, насамперед – тулуб, який може мати будь-яку форму – квадратну, овальну, або у вигляді подовженої смужки.

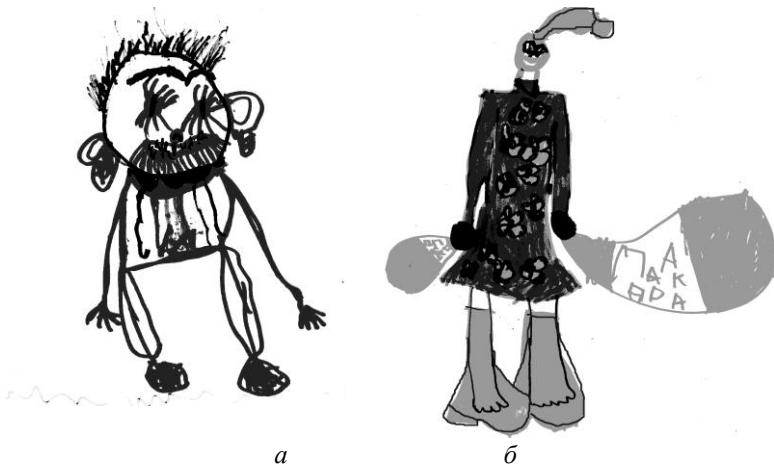

Малюнок 16. Ускладнення схеми зображення людини (3,5-4 роки)

Надалі відтворювана фігура набуває більш структурного оформлення та ускладнюється зображенням певних деталей. Дитина починає відтворювати такі деталі, як брови, вії, пальці.

Такі портрети, «примітивні» з точки зору дорослого, дитина, як правило, намагається прикрасити певними атрибутами, що відповідають статусу зображуваної людини. Це може бути капелюх для чоловіка, пишна зачіска з бантом, яскраві губи, прикраси – в жіночому портреті.

Одяг зображується прозорим, так, що простежується конструкція тіла людини – так званий «рентгенівський малюнок». Якщо спостерігати за процесом створення зображення, то складається враження, що дитина в малюнку виконує такі ж дії, що і в реальності: спочатку з'являється схематичне зображення чоловічка, а потім дитина його «вдягає». Поширеним є прийом позначення наявності одягу низкою гудзиків або орнаментом на ньому.

*Малюнок 17. Доповнення схеми людини відповідними атрибутами
(а – дама з сережками, б – Дід Мороз із подарунками)*

Малюнок 18. «Рентгенівський» прийом відтворення фігури людини в малюнку дитини (5 років)

Для шестирічного віку нормативним є деталізоване зображення, в якому наявні всі основні конструктивні деталі та більшість найважливіших другорядних, таких, як одяг, шия, волосся, вуха, брови, пальці, ніс). Базова схема відтворення фігури людини зберігається в цьому віці, а нагромаджені нові уявлення про її будову та конструктивні особливості нашаровуються на цю основу. (див. мал. 19)

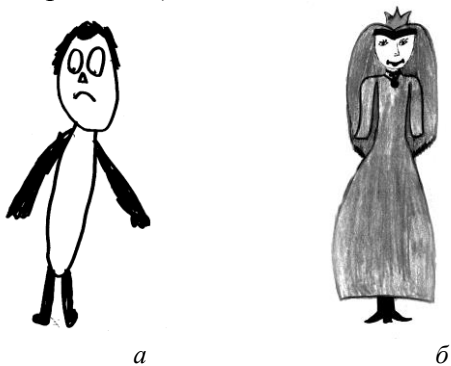
У віці 7-8 років фігура людини зображується дитиною більш пропорційно, ніж на попередніх етапах, у ній наявні всі деталі обличчя та тулуба. Їх відсутність (наприклад, відсутні вуха), або, навпаки, надмірна деталізація може свідчити про певні психологічні проблеми дитини.

Для дівчаток цього віку характерною є схема, в якій тулуб зображується як сукня певної форми.

Малюнок 19. Ускладнення базової схеми відтворення фігури людини в шестирічному віці

Дівчатка схильні більше деталізувати зображення людини, а також декорувати його та доповнювати різноманітними деталями: зачісками, бантами, коронами. Слід зазначити, що найчастіше дівчатка зображують жіночу постать (принцеси, дами і т. ін.), а хлопчики – чоловічу (лицарі, воїни).

Малюнок 20. Відмінності в зображенні фігури людини в малюнках хлопчика (а) та дівчинки (б)

Подальші зображення фігури людини протягом тривалого часу (до 9-10 років) являють собою людину анфас¹¹⁷, у статичному положенні. Лише поступово дитина опановує профільне зображення, а згодом і прийоми відтворення динамічної постаті. Таке зображення можна вважати більш високим шаблоном не тільки в художньому, але й у загальному розвитку дитини, оскільки, як було вказано вище, малюнок є показником динаміки цього процесу. Профільні зображення також мають свої особливості відтворення: в них наявні й ті частини тіла, які не можуть бути видимими в профіль.

Малюнок 21. Новий рівень відтворення дитиною фігури людини – зображення в профіль

Ускладнення зображення фігури людини в образотворчій діяльності дитини від 1,5 до 12 років можна представити низкою ілюстрацій (див. мал. 22).

¹¹⁷ Анфас (від фр. en face – в обличчя) обличчям до глядача.

За умов подальшого нагромадження образотворчого досвіду дитини елементи схематичного зображення зникають з її малюнків, і починається етап реалістичного відтворення.

Малюнок 22. Поетапність розвитку зображення фігури людини в образотворчій діяльності дитини від 1,5 до 12 років

6.2. Схема в дитячій образотворчій діяльності

Розвиток схеми зображення тварини в малюнках дитини

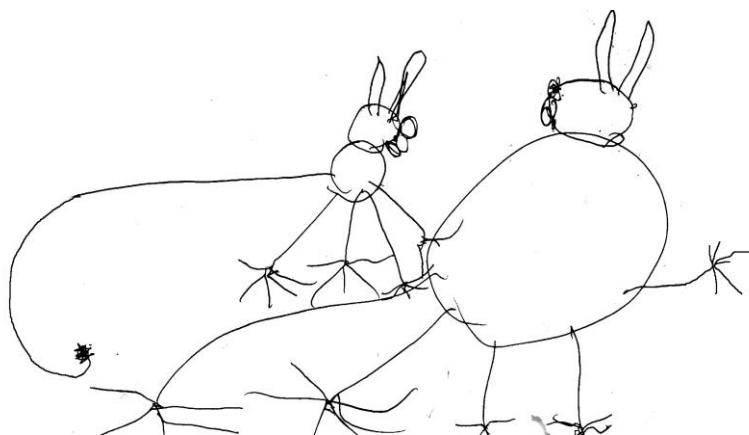

Перші прийоми зображення дитиною тварин у віці 2-3 роки аналогічні найпростішим схемам зображення людини. Це ті ж самі «головоноги», тільки доповнені відповідними деталями, наприклад, хвостом (див. мал. 23). Як і схема зображення людини, шаблони тварин поступово доповнюються новими деталями та атрибутами, ускладнюються з розвитком уявлень дитини про зображуване.

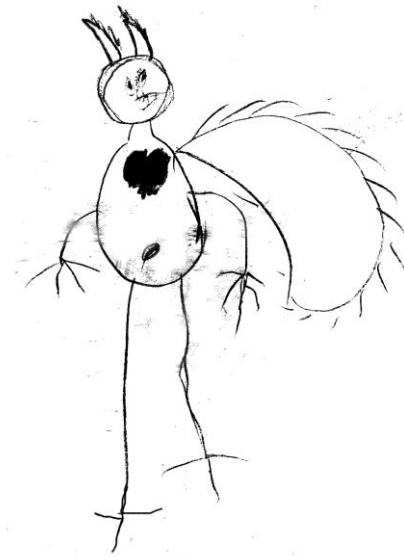
Малюнок 22. Найперша схема відтворення дитиною тварини

Другий етап ускладнення схеми тварини – поява в зображенні тулуба. Всі інші структурні компоненти фігури тварини залишаються незмінними, хоча можуть бути доповнені більш конкретизуючими деталями, або такими, що виражають емоційне ставлення дитини до зображуваного.

Малюнок 23. Ускладнення схеми тварини додаванням тулуба та конкретизуючих деталей (3 роки)

У цьому віці досить часто для зображення тварини використовуються «вертикальні» (як при малюванні людини) схеми.

*Малюнок 24. Вертикальна схема при зображенні тварини
(4 роки)*

У віці 4-5 років з'являється більш досконала, подібна до реальності, схема зображення тварини. Конструкція та взаєморозташування частин тіла в схемі тварини в малюнках дітей цього віку відповідають реальним, їх співвідношення більш пропорційні.

Характерною особливістю цієї стадії зображення є відтворення тулуба тварини в профіль, а голови – анфас. Риси голови тварини ідентичні рисам людського обличчя.

У зображенні з'являються ті деталі, які відрізняють один вид тварин від іншого, наприклад грива в коня чи лева, роги в корови. Слід зауважити при цьому, що базова схема залишається однаковою для відтворення будь-якої тварини, відрізняються тільки конкретизуючі деталі та атрибути (див. мал. 23).

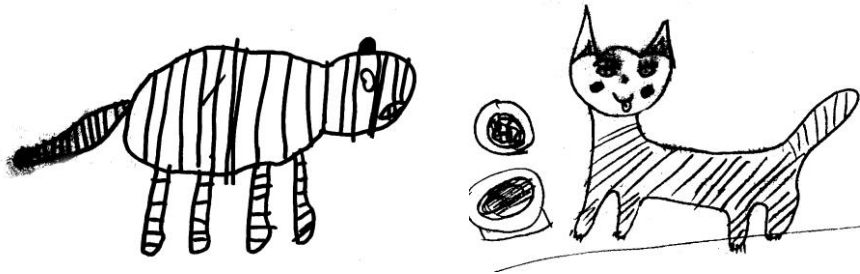
Малюнок 23. Схема при зображенні тварини дитиною 5 років.
Правильна конструкція тіла, пропорційність, намагання
відтворити різних тварин однаковою схемою за допомогою
конкретизуючих деталей

Більш складною є схема, де голова тварини зображується в профіль. Цей прийом відтворення з'являється в малюнках дітей 6-7 років.

Малюнок 24. Ускладнення схеми зображення тварини за рахунок
відтворення голови в профіль

У віці 7-8 років дитина досить часто застосовує для відтворення тварини лінійний безвідривний рисунок на відміну від конструктивної побудови схеми з окремих деталей (голова, тулуб, кінцівки). При цьому, в такій більш складній схемі можуть бути наявними деталі спрощеної схеми попередньої стадії, наприклад голова анфас з людськими рисами.

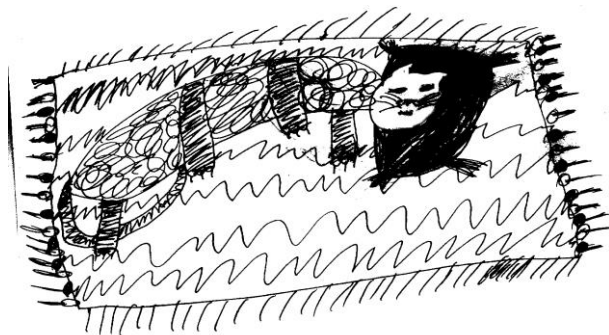
Малюнок 25. Використання лінійного безвідривного рисунка для відтворення схеми тварини (7-8 років)

Але, як і при зображенні людини, базова схема відтворення тварини зберігається тривалий час при поступовому нашаруванні деталей або використанні більш складного способу зображення невідривною лінією.

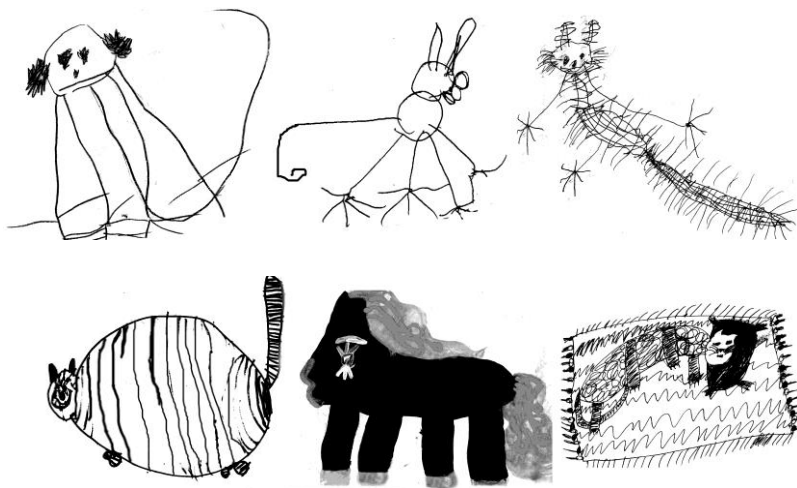
Ці схеми використовуються до 10-11 років, за умов нагромадження зорово-емоційного досвіду дитини доповнюються все більшою кількістю деталей, більш істотним змістом і поступово наближаються до реалістичного зображення (див. мал. 26).

Поступове ускладнення схеми зображення тварини, її зникнення, витіснення більш-менш реалістичним

зображенням проілюстровано низкою малюнків (див. мал. 27).

Малюнок 26. Наближення до реалістичного зображення при відтворенні тварини (10 років)

Малюнок 27. Ускладнення схеми відтворення тварини в образотворчій діяльності дитини від 2 до 10 років

6.2. Схеми в дитячій образотворчій діяльності

Розвиток схеми зображення дерева в малюнках дитини

При відтворенні такого поширеного в дитячих малюнках об'єкта як дерево також застосовуються певні шаблони.

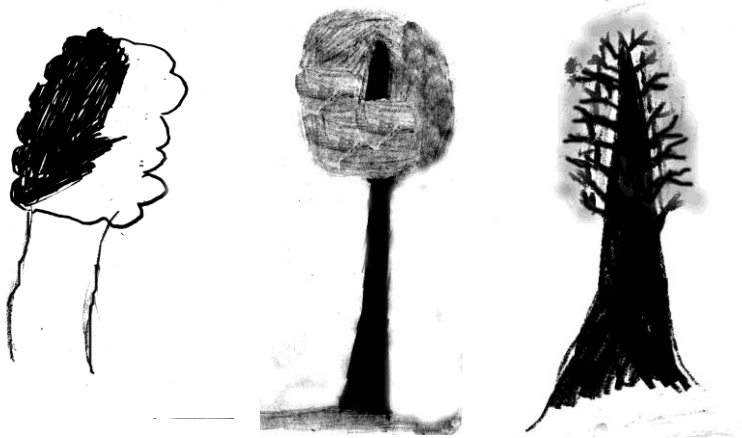
Найперші схематичні зображення дерева мають низку варіацій (див. мал. 28).

Малюнок 28. Варіанти схеми відтворення дерева (3-3,5 років).

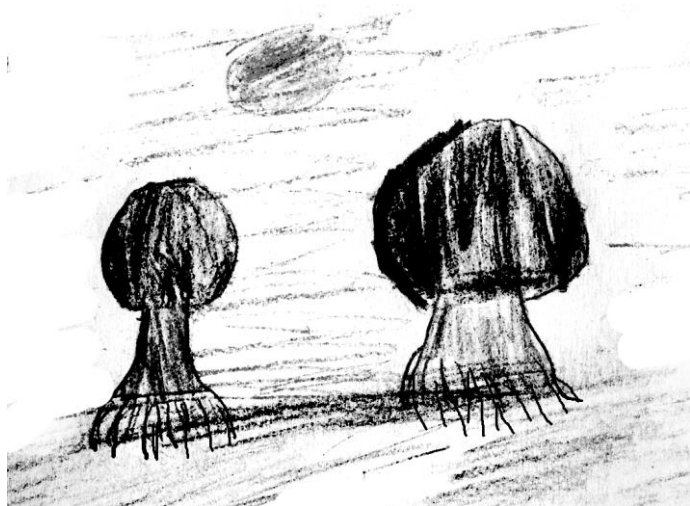
Подальше ускладнення схеми відтворення дерева в образотворчій діяльності дитини в процесі нагромадження

нею уявлень та знань про конструктивну будову дерева представлено малюнком 29.

Малюнок 29. Ускладнення схеми відтворення дерева дитиною (5, 6, 7 років)

У віці 7-9 років відтворення дитиною цього об'єкта наближається до реалістичного зображення. Схеми цього періоду «описують» наявні знання дитини про будову дерева. Досить часто такі малюнки відтворюють навіть ті структурні складові в будові дерева, які не можуть бути видимими для спостерігача, наприклад коріння (див. мал. 30).

Малюнок 30. Відтворення невидимих елементів зображуваного предмета

Характерними для молодшого шкільного віку схемами відтворення дерева є такі, що поєднують елементи попередніх, більш простих схем та елементи нових, ускладнених. На малюнку 31 подані приклади таких схем, де стовбур дерева ще відтворюються за допомогою елементу більш простої схеми, а відтворення будови крони є більш складним.

У цьому віці також спостерігаються намагання дитини відтворити характеристики певних видів дерев (мал. 32).

Малюнок 31. Ускладнення схеми зображення дерева в малюнках дітей 7 та 9 років

Малюнок 32. Відтворення дитиною різних видів дерев (8 років)

Ускладнення схеми дерева в малюнках дитини 3-10 років можна подати низкою ілюстрацій.

Малюнок 33. Поступове ускладнення схеми при відтворенні дитиною дерева (від 3 до 9 років).

У подальшому така схема при зображенні дерева майже не змінюється, а лише доповнюються декоративними елементами.

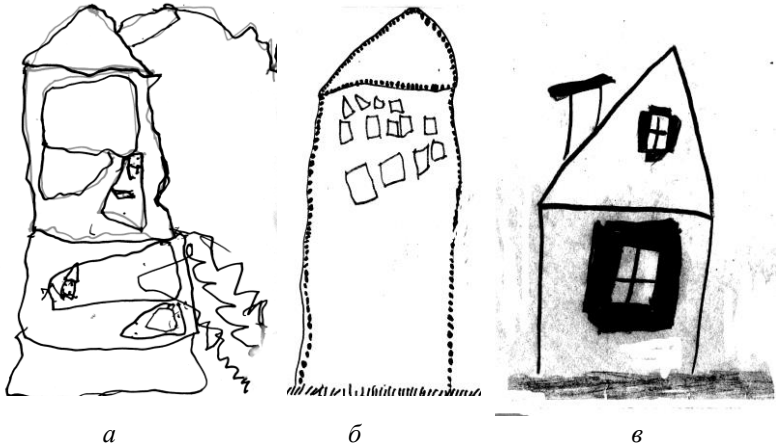
6.2. Схеми в дитячій образотворчій діяльності

Розвиток схеми зображення будинка в малюнках дитини

Схеми для відтворення будинка, які з'являються в образотворчій діяльності дитини в 3-4 роки, майже не змінюється протягом дошкільного та молодшого шкільного віку (див. мал. 38). Найперша примітивна схема з часом

доповнюється не новими конструктивними деталями, а суто декоративними. З розвитком образотворчої діяльності дитини схема змінюється лише за рахунок ускладнення незмінних елементів (вікон, дверей).

Малюнок 34. Ускладнення зображення будинка додаванням декоративних елементів у малюнках дитини в 3 (а) роки, 4 (б) та 6 (в) років

У віці 8-9 років досить часто зустрічається схема, яка поєднує в собі дві, а навіть і три точки зору на цей об'єкт. Це пояснюється першими спробами дитини передати об'ємність зображуваних об'єктів та простір.

Малюнок 35. Спроба відтворення дитиною об'ємності за допомогою поєднання двох точок зору на об'єкт (9 років)

6.2. Схеми в дитячій образотворчій діяльності

Специфіка відтворення навколишнього в молодшому шкільному віці

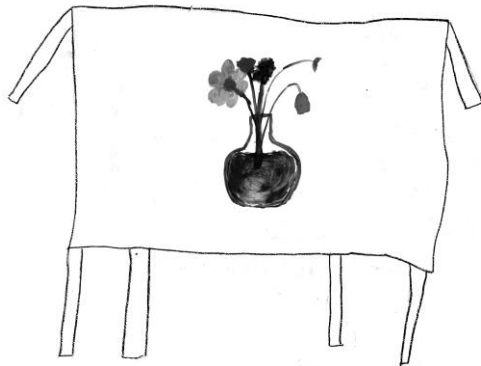
Згідно з сучасними дослідженнями, більшість дітей до моменту вступу до школи перебувають на стадії схематичних малюнків в образотворчій діяльності, що складаються з форм та ліній. У процесі навчання в початковій школі в дитини формуються нові рухові навички, розширюється лексичний діапазон, що сприяє активізації образотворчої діяльності та створює передумови для формування наступної образотворчої стадії.

В етапі «схеми» умовно можна виділити дві стадії. На першій стадії дитина через малюнок намагається виразити емоції та рухи, саме тому продукти образотворчої діяльності цієї стадії отримали в психолого-педагогічній науці назву «мімічні». Намагаючись відтворити об'єкт, дитина використовує сполучення ліній, яке асоціюється в неї з певним образом. Але перші спроби зображення певного предмета є лише його символом, знаком. Тому, зазвичай, відтворюються лише ті предмети, які мають подібність із уже засвоєними графічними образами. При цьому дитина продовжує шукати нові графічні образи та може категорично відмовлятися зображувати ті предмети, для яких у неї відсутні графічні шаблони.

На другій стадії етапу схематичних зображень дитячі малюнки стають ще більш умовними. Об'єкти, які зображуються, мають яскраво виражені характерні риси. Ця стадія малювання має низку специфічних особливостей зображення об'єктів.

1. Дитина малює схематичні зображення предмета по пам'яті, а не з натури, тобто вона завжди малює те, що знає про предмет. Із накопиченням уявлень та знань дитини про певний об'єкт схематичне зображення ускладнюється та доповнюється новими характерними деталями.

2. Малюючи, дитина уявляє себе серед зображуваних нею персонажів і предметів – так званий «ефект присутності». Звідси – наявність у дитячому малюнку декількох точок зору на зображуване та відсутність композиційних зв'язків між відтвореними об'єктами. Лише поступово, з розвитком образотворчої діяльності, дитина стає «стороннім глядачем», який перебуває поза малюнком і дивиться на відтворюване з однієї точки зору.

Малюнок 36. Декілька точок зору на зображуване (8 років)

3. Усі об'єкти малюнка зображуються дитиною силуетно, за принципом перерахування, без композиційних зв'язків, у фронтальному або профільному положеннях, які є найпростішими для процесу впізнавання та надають найбільш повну інформацію про відтворений предмет.

Малюнок 37. Зображення об'єктів за принципом перерахування, без композиційних зв'язків, у фронтальному положенні

4. Предмети в малюнку розташовуються дитиною на одній або двох-трьох лініях-фризах¹¹⁸. Така побудова зображення в мистецтві отримала назву «фризова побудова площини». Застосування дитиною двох і більше фризів є найпростішою спробою відтворення просторових відношень. Як фриз дитина досить часто використовує і нижній край аркуша.

Малюнок 38. Фризова побудова площини (8 років): використання двох фризів у зображенні

5. У малюнках цього періоду спостерігається відсутність «загорожуваності» предмета предметом, а також зображення відкритого простору без застосування

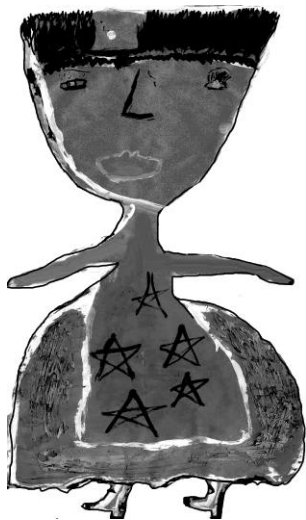
¹¹⁸ Фриз – лінія, на якій розташовуються всі елементи малюнка.

основних закономірностей лінійної перспективи (зокрема: «ближче – більше, далі – менше»).

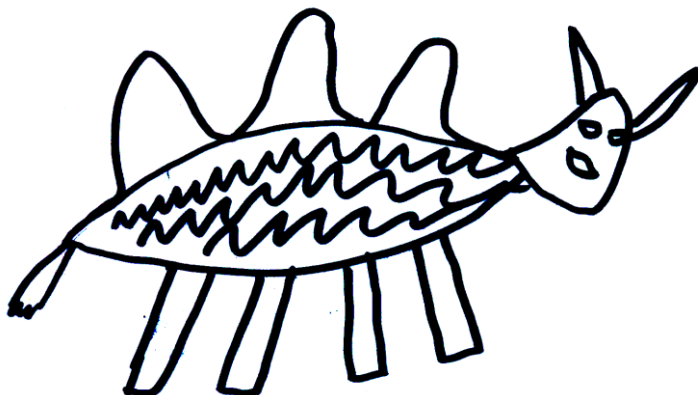

*Малюнок 39. Відсутність «загорожуваності»
та перспективних скорочень (7 років)*

6. Використання дитиною «шаблону» або «схеми» для відтворення найчастіше зображуваних об'єктів. Існують загальні для всіх дітей цього віку «шаблони» для зображення об'єктів, домінуючих в життєвому, а отже й образотворчому досвіді дитини. Шаблони в дитячих малюнках, згідно з сучасними психолого-педагогічними дослідженнями, є відтворенням зорово-рухово-дотикового досвіду дитини, особливостей сприймання нею навколишнього світу та рівня її особистісного розвитку.

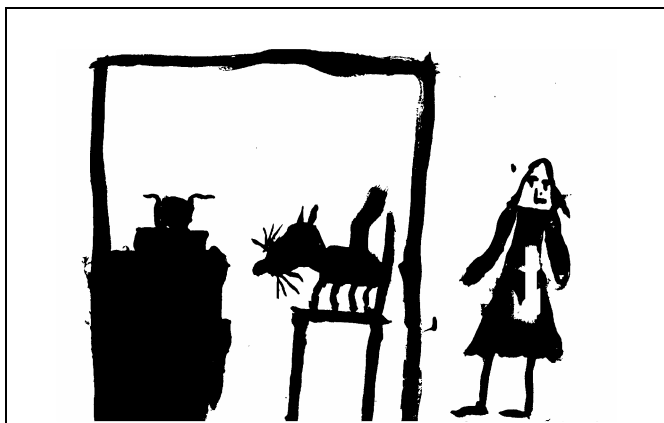
Малюнок 40. Шаблонне зображення людини дитиною 6,5 років

Малюнок 41. Шаблонне зображення тварини дитиною 7 років

Шаблони в творчості дитини не є статичними. З накопиченням уявлень учня про об'єкт зображення, вони ускладнюються та наближаються до реалістичного відтворення, а згодом і зовсім зникають за умов розвитку образотворчої діяльності.

7. Використання «ефекту прозорості» при відтворенні об'єктів, що мають внутрішнє заповнення.

Малюнок 42. Використання «ефекту прозорості» при зображенні будинка

8. Як виразні засоби дитиною цього віку використовуються такі прийоми зображення:

- виділення головного персонажа зображення розміром (те, що найголовніше – найбільше), або кольором (використання яскравих кольорів для виділення головного персонажа);

- ритмічне заповнення площини малюнка однорідними елементами;

- використання глухих, темних кольорів для зображення «поганих, злих» персонажів; яскравих, світлих – для зображення «добрих, хороших» персонажів.

Періодизація образотворчої діяльності являє собою єдине нормативне подання про розвиток дитячого малювання. Важливим доповненням до періодизації служать також дослідження, що дозволяють фіксувати типові варіанти розвитку образотворчої діяльності дитини.

За характером малюнка та особливостями процесу зображення дітей молодшого шкільного віку поділяють на «візуалізаторів» та «комунікаторів»¹¹⁹. Малюнки «візуалізаторів» відтворюють окремі об'єкти навколишнього, а «комунікатори» схильні до розгортання сюжету, розповіді в своєму творі. У «комунікаторів» процес зображення сюжету доповнюється мовним супроводом, іноді текстом та набуває ігрового характеру. Існує точка зору, що діти, схильні до сюжетно-ігрового типу малювання, відрізняються не тільки живою уявою, але й вербальною активністю. Малюнок для них є лише опорою для розгортання розповіді.

Діти-візуалізатори зосереджені, перш за все, на деталізації зображення. Вони не тільки намагаються якомога точніше передати характерні риси об'єктів, але й піклуються про якість створюваних ними малюнків, виявляють інтерес до декорування зображення, конструктивної правдоподібності.

Дослідники дитячої образотворчої діяльності виділяють два її «парадокси»:

1) «складне» малювання по пам'яті передре «простому» малюванню з натури;

¹¹⁹ Див.: Мухина В.С. Изобразительная деятельность ребёнка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. – М. : Педагогика, 1991. – 342 с.

2) більшість дітей не в змозі самостійно перейти від «складного» малювання до «простого», а потребують грамотного керівництва з боку педагога.

Перший парадокс, як вважає Олександр Бакушинський, пояснюється переходом у розвитку дитини від дотикового до зорового сприйняття навколишнього світу¹²⁰.

Експериментальні дослідження виявляють, що малювання за спостереженням є вищою та останньою стадією в розвитку дитячого малюнка, хоча більш логічним було б, якби малювання за спостереженням передувало малюванню по пам'яті. Це стадія, якої досягають тільки деякі учні за певних умов.

Дослідники дитячого малюнка спробували дати пояснення цьому феномену. Перший період у розвитку образотворчої діяльності дитини, відповідно до цього пояснення, характеризується рухово-дотиковою формою сприймання навколишнього. Для цього вікового періоду притаманним є такий же спосіб орієнтування в навколишньому світі, тобто дотиково-рухові враження є для дитини первинними в порівнянні з зоровими.

Дитина цього віку не спостерігає за об'єктами та явищами навколишнього світу, її цікавить, насамперед, дія, а не результат. Будь-які дії дитини характеризуються сильним емоційним забарвленням. Продукти її творчості відрізняються граничним схематизмом і представляють собою узагальнені схеми об'єктів: їх зміни не відтворюються в малюнках, – про них розповідається або показується в супроводжувальній грі.

¹²⁰ Див.: Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с.

Найголовніший напрямок еволюції образотворчої діяльності дитини полягає в тому, що зорове сприймання лише поступово стає домінуючим. Зменшення фізичної активності пояснюється переходом на новий етап, для якого характерним є домінування розумової діяльності. Підліток є глядачем і сприймає, перш за все, відношення між об'єктами навколишнього світу. В образотворчій діяльності він прагне до реалістичності, намагається відтворити так, «як насправді» .

Згасання інтересу дитини до художньої діяльності на стадії малювання з натури спричинено, по-перше, недостатнім обсягом суто технічних умінь та навичок образотворчої діяльності. Ті засоби вираження, які раніше використовувала дитина у власній образотворчій діяльності вже не задовольняють її естетичні потреби, а професійними засобами виразності вона не володіє. Крім того, в молодшому шкільному віці малювання було головним і чи не єдиним засобом самовираження дитини, який компенсував ще нерозвинені мовну та письмову сфери. В середньому шкільному віці, коли спостерігається вгасання інтересу до образотворчої діяльності, в дитини вже достатньо розвинуті альтернативні засоби вираження, такі, як мова та письмо. Можна говорити про зникнення стимула для подальшого вдосконалення власної образотворчої діяльності в дітей на цьому етапі.

Таким чином, образотворча діяльність дитини є фіксацією досвіду опанування навколишньої дійсності у формі образотворчої розповіді. Для переходу образотворчої діяльності схематичного періоду до стадії малювання з натури необхідним є подолання технічного розриву, формування мотивів творчого розвитку та нового змісту образотворчої діяльності більш високого рівня.

Знаючи всі ці особливості розвитку образотворчої діяльності в молодшому шкільному віці дорослий може цілеспрямовано керувати творчими проявами дітей.

Практичний блок

Завдання 1. Обгрунтуйте художню цінність дитячого малюнка як феномена специфічної творчої діяльності.

Завдання 2. Проаналізуйте запропоновані дитячі малюнки. Визначте типологічні засоби створення дитиною зображення.

Завдання 3. Дайте порівняльну характеристику критеріїв оцінювання професійного та дитячого мистецтва.

Завдання 4. Розкрийте художню основу дитячої образотворчої діяльності.

Завдання 5. Зробіть порівняльний аналіз існуючих варіантів періодизації етапів розвитку дитячої образотворчої діяльності.

Завдання 6. Визначте закономірності, що забезпечують основні образно-виразні характеристики дитячого малюнка як явища художньої творчості.

Завдання 7. Розкрийте взаємозалежність становлення і розвитку художньої творчості дітей від їх психологічних особливостей.

Завдання 8. Визначте типові характеристики різновікових дитячих малюнків.

Завдання 9. Проаналізуйте критерії різних інтерпретацій художньо-образного змісту дитячого малюнка.

Блок самоконтролю

1. За якими критеріями дитячу образотворчу діяльність відносять до сфери художньої творчості?
2. Які явища художньої дійсності відносять до «периферійних» або аутсайдерських мистецтв?
3. У чому полягає подібність дитячої образотворчої діяльності та професійного мистецтва?
4. У чому полягає художня специфіка дитячого малюнка?
5. Які графічні закономірності забезпечують основні образно-виразні характеристики дитячого малюнка?
6. У чому полягає метод порівняльного аналізу, який застосовується для інтерпретації дитячих малюнків?
7. Які психічні функції реалізуються в процесі дитячого малювання?
8. Які педагогічні функції дитячого малювання?
9. Які напрямки досліджень дитячих малюнків існують у сучасній психолого-педагогічній науці?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Дитячий малюнок як об'єкт наукового дослідження.
2. Історичні аспекти наукового осмислення дитячого малювання.
3. Феноменологія дитячого малювання.
4. Аксиологічний аспект дитячого малювання.

5. Психологічні аспекти вивчення дитячого малюнка.
6. Історія психологічних досліджень дитячого малювання.
7. Психологічні функції дитячого малювання.
8. «Особливі діти» та їх творчість.
9. Специфіка художньої мови дитячого малюнка.
10. Зародження та розвиток художньої образності дитячого малюнка.
11. Семантика дитячого малюнка.
12. Дитячий малюнок в контексті образотворчого мистецтва.
13. Дитячий малюнок і твір мистецтва.
14. Дитячий малюнок як феномен соціокультурної практики.
15. Образотворча діяльність як форма розвитку художньої культури молодшого школяра.
16. Аналіз історичних тенденцій та досвіду залучення дітей до образотворчої діяльності.
17. Особистісно орієнтована спрямованість творчої діяльності дітей у соціумі.
18. Значення малюнка в житті та творчості дитини.
19. Специфіка сприйняття та уяви в образотворчій діяльності дітей молодшого шкільного віку.
20. Проблема та шляхи формування художньої дитячої творчості в педагогіці та психології.
21. Художньо-творчі здібності молодших школярів.

Модульний контроль № 5-6

- 1. Шаблон у дитячому малюнку – це:**
 - А. Відтворення знайомих дитині об'єктів за допомогою певної схеми.
 - Б. Інструмент для створення певного зображення.
- 2. Процес образотворчої діяльності для дитини є засобом:**
 - А. Для відтворення навколишнього світу.
 - Б. Самовираження.
 - В. Втілення власних фантазій.
- 3. Образотворча діяльність дитини в молодшому шкільному віці є:**
 - А. Фіксацією досвіду опанування навколишньою дійсністю у формі образотворчої розповіді.
 - Б. Засобом створення дитиною картин.
- 4. Основним прийомом зображення людини в малюнках дитини 6-9 років є:**
 - А. Зображення в профіль.
 - Б. Зображення анфас.
 - В. Зображення зі спини.
- 5. У своєму малюнку дитина 6-9 років відтворює те, що:**
 - А. Знає.
 - Б. Спостерігає.
 - В. Вимагає вчитель.
- 6. Період образотворчої діяльності дитини 6-9 років в методичній літературі називається:**
 - А. Періодом каракулів.
 - Б. Періодом схеми.
 - В. Періодом реалістичного зображення.

7. Основним способом побудови простору в малюнках дітей молодшого шкільного віку є:

- А. Фризова побудова.
- Б. Перспективна побудова.
- В. Площинна побудова.

8. Обов'язковим компонентом уроку образотворчого мистецтва в початковій школі має бути:

- А. Емоційний.
- Б. Технічний.
- В. Практичний.

9. Прийомом виділення головного об'єкта зображення в образотворчій діяльності молодших школярів є:

- А. Виділення головного персонажа кольором.
- Б. Ритмічне заповнення площини малюнка однорідними елементами.
- В. Фризова побудова площини.

10. Найпростішим прийомом відтворення просторових відношень для молодшого школяра є:

- А. Застосування дитиною двох і більше фризів.
- Б. Розташування об'єктів зображення в один ряд на площині аркуша.
- В. Ритмічне заповнення площини малюнка однорідними елементами.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Змістовий модуль 7

Система художньої освіти в сучасній початковій школі

План

7.1. Художня освіта в початковій школі

Основні нормативні документи в галузі художньої освіти

Мета, завдання та принципи художньої освіти молодших школярів

7.2. Освітня галузь «Мистецтво» в початковій школі

Характеристика освітньої галузі «Мистецтво» в початковій школі

Предмет «Образотворче мистецтво» в початковій школі

Дидактична мета

Сприяти усвідомленню духовно-ціннісної природи мистецтва, педагогічного потенціалу естетичної та художньо-творчої діяльності.

Формувати компетенції та ціннісні орієнтації в галузі теорії художньої освіти.

Дати уявлення про систему, структуру та зміст художньої освіти, її сучасні тенденції та стан у початковій школі.

Дати уявлення про основний методологічний підхід у сучасній художній освіті – «освіта через мистецтво».

Студенти повинні знати:

- особливості розвитку сучасної художньої

освіти;

- теоретичні та методичні концепції, теорії художньої освіти;

- зміст основних педагогічних теорій сучасної художньої освіти

- зміст нормативних документів у галузі художньої освіти.

Студенти повинні вміти:

- використовувати потенційні можливості гармонійного розвитку молодших школярів засобами художньо-творчої діяльності;

- ефективно організовувати процес художнього виховання молодших школярів, спираючись на основний методологічний принцип художньої педагогіки «освіта через мистецтво»;

- активізувати процес розвитку молодших школярів у образотворчій діяльності, спираючись на сучасні тенденції художньої педагогіки.

Ключові поняття:

художня освіта, освітня галузь «Мистецтво», предмет «Образотворче мистецтво», готовність до образотворчої діяльності.

Література

1. Художественное образование в Украине: развитие творческого потенциала в XX веке: аналитический доклад: научное издание / Л. М. Масол,

А. В. Базелюк, О. А. Комаровская [и др.], под научн. ред. Л. М. Масол. – К.: Аура Букс, 2012. – 240 с.

2. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М. : Новая Москва, 2005. – 240 с.

3. Бюлер К. Духовное развитие ребенка / К. Бюлер. – М. : Новая Москва, 1987. – 93 с.

4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с.

5. Генезис сенсорных способностей / Л. А. Венгер, К. В. Тарасова, В. Ф. Котляр [и др.], под ред. Л. А. Венгера. – М. : Педагогика, 1976. – 276 с.

6. Дžoла Д. М. Теорія та методика естетичного виховання школярів / Д. М. Дžoла, А. Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 126 с.

7. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів / І. А. Зязюн, Н. Є Миропольська, Л. О. Хлебнікова. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.

8. Кашуба Л. І. Образотворче мистецтво в початковій школі / Л. І. Кашуба, М. О. Таран. – Тернопіль: Мальва – ООО, 2001. – 55 с.

9. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах / В. С. Кузин. – М. : Просвещение, 1984. – 319 с.

10. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности / А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Наука, 1990. – 214 с.

Теоретичний блок

7.1. Художня освіта в початковій школі

Основні нормативні документи в галузі художньої освіти

За висловленням відомого мистецтвознавця та культуролога Дмитра Лихачова: «Якщо природа необхідна людині для її біологічного життя, то культурне середовище настільки ж необхідне для її «духовної повноти», для її прихильності до рідних місць, для її моральної самодисципліни та соціальності».

Художня освіта виконує виняткову роль у збереженні та розвитку національних культурних традицій, у процесі етнічної ідентифікації та оволодіння особистістю духовною культурою, сприяє її гуманістичній спрямованості.

➤ **Художня освіта** – це процес оволодіння людиною світовою та національною художньою культурою, один із найважливіших засобів формування та розвитку особистості, її духовності, творчої індивідуальності

У загальноосвітній школі художня освіта зорієнтована, насамперед, на виховання духовного світу школярів, розвиток їхньої емоційно-почуттєвої сфери, образного мислення та здатності оцінювати навколишній світ за законами краси. Мистецтво, через проживання художнього образу, забезпечує розвиток творчої уяви особистості, здатність бачити прекрасне в повсякденному, розвиває вміння співпереживати.

Державна політика України в галузі художньої освіти регламентується законодавством, основу якого становлять Конституція України, Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту».

У відповідності до Постанови Президії Академії педагогічних наук України в 2004 році була розроблена та затверджена «Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах», у якій обґрунтовано цілісність системи художньо-естетичного виховання, сформульовані мета та завдання художньої освіти школярів, визначені принципи побудови її змісту та наукові підходи до оцінювання результатів навчальних досягнень учнів.

У цьому документі обґрунтовується духовно-світоглядна модель навчання, виховання та розвитку особистості учня засобами мистецтва, а також основні напрямки її практичної реалізації, визначено роль середовища в цьому процесі.

«Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах», Державний стандарт початкової загальної освіти визначають, що нагальною метою навчання мистецтва в загальноосвітній школі є, перш за все, формування в учнів особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності.

Формування знань, умінь і навичок з образотворчої діяльності, що створюють можливості для творчої діяльності школярів трактується як супровідна функція, що покликана забезпечити реалізацію вищезазначеної провідної.

Основні положення та інноваційні ідеї концепції конкретизовані в «Комплексній програмі художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах». Ці документи розроблені з урахуванням як національних традицій української школи, так і сучасних зарубіжних тенденцій у галузі педагогіки мистецтва.¹²¹

«Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах», автором якої є відома вітчизняна вчена Людмила Масол, висвітлює також особливості сучасної художньої освіти в різних країнах світу. За її свідченням, існують певні відмінності в підходах до визначення освітньо-виховного статусу мистецьких дисциплін.

У Німеччині згідно з навчальним планом початкової школи предмету «Художнє виховання, музика, праця» приділяється 3 години на тиждень у 1-му класі та по 4 години на тиждень у 2–4-х класах.

У Франції загальна мистецька освіта охоплює цикл предметів, серед яких пластичні мистецтва, музика, танець, театр, кіно. В початковій школі на опанування цього циклу навчальний планом передбачено від 6 до 8 навчальних годин на тиждень. У багатьох навчальних закладах поглиблено вивчаються музика, танець, образотворче мистецтво.

121 Див. : Художественное образование в Украине: развитие творческого потенциала в XX веке [Электронный ресурс]: аналитический доклад: научное издание / Л. М. Масол, А. В. Базелюк, О. А. Комаровская [и др.]: под научн. ред. Л. М. Масол. – К. : Аура Букс, 2012. – 240 с.
URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002187/218790M.pdf>

Навчальні плани Великобританії передбачають вивчення в початковій школі предметів «Мистецтво» і «Музика», які викладаються по 2 години на тиждень. У 4-5-х класах вивчаються «Музика» та «Історія мистецтв».

У початковій школі Бельгії цикл мистецьких предметів складається з чотирьох компонентів – музики, малювання, танцю, драми, які викладаються одним учителем. Учитель, з урахуванням інтересів, потреб і здібностей дітей, може створювати підгрупи для поглибленого вивчення окремих видів художньої діяльності.

У США базовими предметами художньої освіти для обов'язкового вивчення у всіх штатах є співи та мистецтво.

В Угорщині предмети мистецького циклу, який включає музику, візуальне, хореографічне, театральне, екранне мистецтва, охоплюють 16% загального обсягу навчання в загальноосвітній початковій школі.

У польській школі мистецькі дисципліни інтегруються з уроками польської мови (вивчення фольклору), фізичної культури (танцювальна діяльність), природознавства (вивчення пісень певної пори року). А предмет «Мистецтво», який поєднує музику та образотворче мистецтво, введено в навчальний план основної школи.

Згідно з освітньою реформою в прибалтійських державах мистецька освіта набула досить вагомого значення як фактор розвитку художньо-творчих потенцій та емоційної сфери особистості. Предмети «Музика» (поєднує такі види діяльності, як спів, гра на музичних інструментах, сприймання музики), «Візуальне мистецтво» (синтезує малювання та ліплення) і «Література» (який має елементи театру) складають єдиний цикл і викладаються протягом усього навчання в початковій та основній школі.

В Японії, де завжди приділялася значна увага естетичним чинникам освіти, кількість навчального часу на

художньо-естетичний компонент сягає 50%. Більшість цих годин відведено на вивчення національних культурних традицій в контексті світової художньої спадщини.

У поданому документі визначено низку висновків щодо провідних світових тенденцій у галузі мистецької освіти в початковій школі, серед яких:

- ✓ підвищення ролі та статусу мистецтва в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів;
- ✓ орієнтація на поліхудожню освіту та виховання, створення інтегративних курсів;
- ✓ пріоритетне значення початкової художньої освіти;
- ✓ поширення міждисциплінарних зв'язків між предметами художньо-естетичного та інших циклів навчального плану початкової школи;
- ✓ використання мистецтва і як засобу розвитку спеціальних художніх здібностей, і як універсального способу стимулювання творчого потенціалу молодшого школяра.¹²²

¹²² Див. : Масол Л. М. Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах // Наказ Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 25 лютого 2004 року № 151/11 «Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах» [Електронний ресурс]. – URL: <http://ukraine.uapravo.net/data/base32/ukr32498.htm>

7.1. Художня освіта в початковій школі

Мета, завдання та принципи художньої освіти в початковій школі

Мета художньо-естетичного виховання визначається в «Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» як формування в учнів особистісно-ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва в процесі сприймання, інтерпретації творів мистецтва та практичної художньо-творчої діяльності, розвиток естетичної свідомості, загальнокультурної та художньої компетентності, здатності до самореалізації, потреби в духовному самовдосконаленні.

Загальна мета реалізується в *основних завданнях художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах*:

- формувати в учнів індивідуально-ціннісне ставлення до мистецтва в процесі сприймання творів вітчизняного та зарубіжного мистецтва та практичної художньої діяльності;
- розвивати загальні та спеціальні здібності, художньо-образне мислення;
- стимулювати творчий потенціал особистості учня;
- виховувати потребу в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

Вирішенню цих завдань сприяє низка дидактичних принципів:

➤ **принцип безперервності** – передбачає необхідність оволодіння дитиною культурою та мистецтвом, художньо-естетичною діяльністю з дошкільного віку протягом усього навчання в загальноосвітній школі;

➤ **принцип наступності** різних рівнів художньої освіти передбачає послідовне оволодіння образотворчою діяльністю (наступність у творчості дошкільників, молодших школярів і учнів старших вікових груп);

➤ **принцип інтеграції** предметів мистецтва з іншими навчальними предметами дозволяє виявити єдність предметів мистецтва як художньо-образної форми естетичного опанування дійсності та відчутти практичну спрямованість уроків мистецтва;

➤ **принцип варіативності** передбачає можливість реалізації єдиного змісту на основі різних методичних підходів і культурних традицій;

➤ **принцип диференціації та індивідуалізації** дозволяє учням одержувати художню підготовку різного рівня відповідно до їх індивідуальних особливостей, здібностей та інтересів, рівня художнього та загального розвитку й передбачає впровадження особистісно орієнтованих методик художньо-освітньої діяльності.¹²³

¹²³ Наказ Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 25 лютого 2004 року № 151/11 «Про затвердження Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах» [Електронний ресурс]. – URL: <http://kadrovik01.com.ua/regulations/1521/8456/8457/469443/>

7.2. Освітня галузь «Мистецтво» в початковій школі

Характеристика освітньої галузі «Мистецтво» в початковій школі

Структурування змісту освіти в **Державному стандарті загальної середньої освіти** здійснюється за галузевим, а не предметним принципом, що дозволяє виокремити освітні галузі, зокрема освітню галузь «Мистецтво».

Освітня галузь «Мистецтво» розкриває розмаїття жанрів і стилів українського та світового мистецтва, своєрідність вітчизняної художньої культури як складової частини світових культуротворчих процесів, особливості культурних регіонів світу, основи естетичних знань.¹²⁴

На відміну від традиційного підходу до викладання предметів «Музика» та «Образотворче мистецтво» нарізно, освітня галузь «Мистецтво» синтезує різні види мистецтв та визначає художню культуру як систему скоординованих знань, умінь та уявлень, набуття яких є необхідним для формування в свідомості учнів полікультурного та поліхудожнього образу світу. Змістовими лініями освітньої галузі є музична та образотворча, їх взаємодія сприяє формуванню в школярів системи естетичних ідеалів і смаків.

Метою освітньої галузі «Мистецтво» є розвиток особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатність

¹²⁴ Державний стандарт початкової загальної освіти [Електронний ресурс] / URL: http://kts-osvita.org.ua/files/nakaz/drzh_standard_poch.doc

до сприймання, розуміння та створення художніх образів, художньо-творча самореалізація і духовне самовдосконалення, формування в учнів комплексу ключових художньо-естетичних компетентностей.¹²⁵

Зміст шкільної освіти через освітню галузь «Мистецтво» зорієнтований на цілісне сприймання світової культури та реалізується в конкретних навчальних предметах.

У сучасній освіті предмети художньо-естетичного циклу набувають особливої ролі, оскільки сприяють розвитку емоційно-моральної та сенсорної культури особистості, формуванню здатності естетично сприймати навколишнє та надають потенційних можливостей створювати нову дійсність за законами краси. Предмети художньо-естетичного циклу спрямовані на розвиток гармонійно розвиненої особистості, яка здатна до розуміння цілісної картини світу, опанування духовної спадщини минулого та пізнання сучасних культурних явищ.

Базовий навчальний план початкової школи є складовою частиною Державного стандарту початкової загальної освіти та складається з двох частин:

інваріантної частини, в якій мінімально необхідною кількістю навчальних годин для вивчення освітньої галузі «Мистецтво» визначено 2 години на тиждень;

варіативної частини, що складається з елективних предметів і курсів, які вводяться до робочих навчальних планів конкретного навчального закладу відповідно до можливостей і потреб учнів, батьків, педагогічного колективу.

¹²⁵ Там само

Державний стандарт початкової загальної освіти як складова Державного стандарту загальної середньої освіти передбачає опанування мистецтв, серед яких основними є музика та образотворче мистецтво. На основі Базового навчального плану Міністерством освіти і науки України розробляються **типові навчальні плани**, в яких зміст освітньої галузі «Мистецтво» реалізується через навчальні предмети «Музика» та «**Образотворче мистецтво**».

Поряд із цими традиційними предметами в навчально-виховному процесі загальноосвітніх установ України передбачається можливість вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво», в якому домінуючими залишаються музичне та образотворче мистецтва, в їхній зміст інтегруються елементи інших мистецтв (хореографічного, театрального, екранних тощо). В сукупності всі предмети та курси інваріантної та варіативної частини Базового навчального плану початкової школи забезпечують художньо-естетичне виховання учнів у загальноосвітніх закладах України.

На основі типових навчальних планів загальноосвітні навчальні заклади щороку складають **робочі навчальні плани**. В цих документах конкретизується варіативна складова частина початкової освіти з урахуванням особливостей організації навчального процесу в певному регіоні України та конкретному навчальному закладі.

7.2. Освітня галузь «Мистецтво» в початковій школі

Предмет «Образотворче мистецтво» в початковій школі

Образотворче мистецтво відіграє вагомую роль у процесі виховання та творчого розвитку особистості, формує як загальну, так і естетичну культуру, сприяє поглибленню знань про навколишню дійсність. Ця сфера людської діяльності є засобом залучення дитини до людських емоцій, стимулювання розвитку її творчого мислення, художньої уяви.

У початковій школі закладаються основи художньої освіченості особистості. В молодшому школьному віці художні поняття формуються, насамперед, на основі опанування естетикою навколишнього світу та яскравими художніми явищами. Це – початковий рівень становлення художніх знань і вмінь, де домінують елементи наочності.

У психолого-педагогічній науці основними **завданнями** художньо-естетичного розвитку молодших школярів засобами образотворчого мистецтва визначені:

- формування естетичної та духовної культури особистості учня;
- формування активного оцінного ставлення до естетичних явищ навколишньої дійсності та об'єктів культури;
- стимулювання творчого потенціалу особистості та набуття знань, практичних умінь та навичок у галузі художньо-естетичної діяльності;

➤ розвиток прагнення до творчої самореалізації в різних видах поліхудожньої діяльності.

Зазначені завдання структуруються за низкою визначених у художній педагогіці **напрямоків**.

Пізнавально-діяльнісний напрямок передбачає систематизацію та поглиблення знань теоретичних аспектів образотворчого мистецтва; формування та вдосконалення практичних умінь і навичок образотворчої діяльності; розвиток просторових уявлень, тактильних і кінестетичних відчуттів, спостережливості, зорової пам'яті, колірної зору, композиційних навичок.

Художньо-творчий напрямок окреслює аспекти формування творчих здатностей та прагнення до творчої активності.

Естетичне сприймання та оцінювання навколишньої дійсності та об'єктів художньої культури як напрямок сприяє розвитку образного мислення, естетичного ставлення до явищ мистецтва та навколишньої дійсності, емоційної чутливості.

Виходячи з цих домінантних напрямків художньої педагогіки **навчальний предмет «Образотворче мистецтво»** в початковій школі, який інтегрує всі види просторових мистецтв (живопис, графіку, скульптуру, архітектуру, дизайн, декоративно-прикладне мистецтво), має сприяти не стільки опануванню дитиною власне образотворчою діяльністю, скільки загальному розвитку школярів, і, насамперед, естетичному осмисленню об'єктів і явищ навколишньої дійсності та художньої культури суспільства.

Отже, опанування предмета «Образотворче мистецтво» в початковій школі спрямоване на досягнення низки цілей, які визначені провідними в Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах:

- ознайомити учнів з образотворчим мистецтвом як явищем духовної культури людства;
- розвивати художнє сприймання, здатність отримувати естетичну насолоду від творів мистецтва, краси навколишнього світу;
- формувати у школярів відчуття та розуміння художніх засобів виразності;
- ознайомити з художніми техніками та мистецькою термінологією;
- виховувати в учнів потреби у самовиявленні, відтворенні художніх образів у власних роботах з використанням різних художніх технік та матеріалів;
- сприяти творчій активності дітей.¹²⁶

Зміст предмета «Образотворче мистецтво» в початковій школі можна диференціювати за групами:

- уявлення про роль мистецтва та його зв'язок із життям суспільства;
- види та особливості просторових мистецтв;
- уявлення про зв'язок соціальних функцій просторових мистецтв з їх образними мовами;
- жанри просторових мистецтв;
- уявлення про національну художню культуру, її зумовленість та місце в світовій художній культурі;
- мистецтво та пам'ятки культури рідного краю.

Визначальним у здійсненні навчального процесу є рівень сформованості **психологічної готовності дитини** до художньої діяльності.

У молодшому шкільному віці відбуваються певні зміни в психіці дитини, які зумовлюють специфіку сприймання нею навколишнього, визначають характер

126 URL: http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/nmo_151_11_25022004.doc

стосунків з оточуючими. Формуються механізми регуляції та саморегуляції, які здійснюють та регламентують розвиток художньо-естетичної діяльності дитини. В цей період переважає емоційно-чуттєве сприйняття дійсності, що й надає широких потенційних можливостей для ефективного оволодіння образотворчою діяльністю.

Нестійка увага, швидка втомлюваність та висока збудливість як характерні вікові особливості молодших школярів зумовлюють специфічні ознаки процесу образотворчої діяльності, – такі, як непостійність задуму, невміння цілеспрямовано спостерігати та відтворювати побачене. Цим також пояснюється непривабливість для учнів молодшого шкільного віку формальних аспектів занять образотворчим мистецтвом. Їхню увагу більше привертає можливість ігрових дій з різними предметами, захоплюють казкові, нереалістичні явища. Той факт, що різноманіття художніх технік заслуговує особливої уваги молодших школярів пояснюється прагненням пізнавати можливості їх застосування, в тому числі й нетрадиційного. Саме тому, заняття мистецтвом в початковій школі має бути насиченим найрізноманітнішими видами художньої діяльності: малюванням, ліпленням, конструюванням, вирізуванням, що, в свою чергу, збагатить творчі можливості дітей.

Однак будь-які спонукання молодших школярів до творчих проявів мають базуватися на ґрунтовному навчанні образотворчої грамоти. Тому в початковій школі найбільш прийнятним є органічне поєднання творчого самовираження учнів із цілеспрямованим набуттям ними необхідного обсягу знань, умінь та навичок художньо-естетичної діяльності в процесі навчання мистецтву. Пріоритетною метою є заохочення дітей до *свідомого* опанування образотворчою діяльністю.

Активізації творчого потенціалу дитини сприятиме розширення різновидів уроків образотворчої діяльності. Найбільш доцільними в початковій школі можна вважати:

- уроки сприймання та оцінювання явищ мистецтва та навколишньої дійсності;
- уроки ознайомлення з різними видами та жанрами просторових мистецтв;
- уроки оволодіння образотворчою грамотою, спрямовані на ознайомлення з такими компонентами зображення, як форма, лінія, колір, композиція, об'єм, фактура;
- уроки оволодіння різними художніми техніками;
- уроки індивідуальної творчої діяльності;
- уроки колективної художньої діяльності;
- інтегровані уроки (на яких здійснюється синтез різних видів мистецтв на основі образотворчого мистецтва).

Практичний блок

Завдання 1. На основі аналізу «Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» визначте цілі, завдання та методологічні принципи сучасної художньої освіти.

Завдання 2. Проаналізуйте художньо-педагогічні системи ХХ століття.

Завдання 3. Визначте специфічні проблеми сучасного суспільства в сфері художньої культури.

Завдання 4. Подайте характеристику педагогічних принципів найвідоміших представників художньої освіти.

Завдання 5. Визначте основні напрямки викладання

образотворчого мистецтва в умовах модернізації освіти.

Завдання 6. Охарактеризуйте сучасну політику держави в галузі художньої освіти.

Завдання 7. Проаналізуйте сучасні засоби діагностики художніх здібностей дитини молодшого шкільного віку.

Завдання 8. Складіть синхроністичну таблицю розвитку художньої освіти (в конкретні історичні періоди).

Завдання 9. Складіть перелік основних художніх понять, що характеризують певну систему художньої освіти.

Завдання 10. Визначте роль мистецтва в процесах виховання та освіти в різні культурно-історичні епохи.

Блок самоконтролю

1. Подайте сучасне визначення художньої освіти.
2. Що є метою та завданнями сучасної художньої освіти?
3. Які принципи художньої освіти Ви знаєте?
4. Який принцип покладено в основу змісту освітньої галузі «Мистецтво»?
5. Охарактеризуйте змістові лінії освітньої галузі «Мистецтво».
6. Які цілі вивчення образотворчого мистецтва в початковій школі?
7. Як навчання мові образотворчого мистецтва, опанування засобів художньої виразності просторових мистецтв забезпечує розвиток творчої активності учнів?
8. Які компоненти є визначальними в структурі готовності молодшого школяра до художньої діяльності?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Специфіка художньої творчості, її значення в розвитку естетичного ставлення до дійсності.
2. Художня освіта та естетичне виховання як соціально значущі фактори сучасності.
3. Зміст поліхудожнього підходу в сучасній художній освіті.
4. Негативні тенденції художньої культури ХХІ століття та їх вплив на мистецьку освіту.
5. Сутність і функції мистецької освіти в сучасному суспільстві та системі освіти.
6. Проблема розвитку дитячої творчості в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях.
7. Педагогічні умови розвитку дитячої образотворчої діяльності.
8. Образотворча діяльність дитини молодшого шкільного віку як соціально-педагогічна проблема.
9. Образотворча діяльність як засіб розвитку художньої культури молодшого школяра.
10. Дидактичні принципи викладання образотворчого мистецтва.
11. Нові художньо-педагогічні системи: інформаційно-художня дидактика, арт терапевтична педагогіка, експериментальна художня педагогіка, креативно-мистецька педагогіка.
12. Науково-дослідні центри, періодичні видання в галузі художньої освіти.
13. Основні тенденції розвитку художньої освіти.

14. Системоутворюючі фактори в структурі художньої освіти.

15. Суб'єкт мистецької освіти: особистість, її індивідуальні, творчі, художні особливості.

16. Роль мистецтва в саморегулюванні та гармонізації особистості.

Змістовий модуль 8. Педагогічні умови навчання молодших школярів образотворчої діяльності

План

8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Зміст навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Форми організації образотворчої діяльності молодших школярів

Методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Прийоми активізації образотворчості в 1-4-х класах

Особливості організації естетичного сприймання в початковій школі

8.2. Оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчої діяльності

Структура готовності молодшого школяра до образотворчої діяльності

Критерії оцінювання дитячих робіт

8.3. Технології образотворчої діяльності в початковій школі

Матеріали та інструменти в образотворчій діяльності молодших школярів

Види образотворчої діяльності молодших школярів

Художні техніки, прийнятні в образотворчій діяльності молодших школярів

Дидактична мета:

Дати уявлення про художнє виховання як цілеспрямований, педагогічно організований вплив на систему почуттів дитини.

Дати уявлення про потенційні можливості образотворчої діяльності в загальному розвитку та становленні ціннісних орієнтацій молодшого школяра.

Підготувати студентів до педагогічної творчості в галузі художньої освіти.

Розвинути основні інформаційно-дослідницькі вміння, пов'язані з отриманням, переробкою та освоєнням художньо-педагогічної інформації.

Студенти повинні знати:

- про духовно-ціннісну природу художньої діяльності;
- специфіку системи, особливості структури та змісту художньої освіти в початковій школі;
- сучасні тенденції в художній освіті молодших школярів;
- психолого-педагогічні передумови художньої освіти молодших школярів;
- педагогічні умови організації художнього середовища для розвитку творчого потенціалу молодших школярів.

Студенти повинні вміти:

- використовувати потенційні можливості гармонійного розвитку молодших школярів засобами художньо-творчої діяльності;
- застосовувати сучасні комунікаційні технології в художньо-естетичному вихованні молодших школярів.
- активізувати процес розвитку молодших школярів у процесі художньої діяльності, спираючись на сучасні тенденції мистецької педагогіки.

Ключові поняття:
предмет «Образотворче мистецтво», *художньо-естетична діяльність, зміст, форми та методи навчання образотворчої діяльності, прийоми активізації творчості*

Література

1. Бюлер К. Духовное развитие ребенка / К. Бюлер. – М. : Новая Москва, 1987. – 93 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с.
3. Генезис сенсорных способностей / Л. А. Венгер, К. В. Тарасова, В. Ф. Котляр [и др.], под ред. Л. А. Венгера. – М. : Педагогика, 1976. – 276 с.
4. Даниэль С. М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и воспитании зрителя / С. М. Даниэль. – М. : Искусство, 1990. – 223 с.

5. Джола Д. М. Теорія та методика естетичного виховання школярів / Д. М. Джола, А. Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 126 с.

6. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.

7. Кузин В. С. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах / В. С. Кузин. – М. : Просвещение, 1984. – 319 с.

8. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности / А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Наука, 1990. – 214 с.

9. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребенка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. – М. : 1981. – 239 с.

10. Неменский Б. М. Мудрость красоты: кн. для учителя / Б. М. Неменский. – М. : Просвещение, 1987. – 255 с.

11. Орієнтовний запитальник для актуалізації опорних знань учнів з образотворчого мистецтва, визначення рівня засвоєння базових теоретичних положень предмета /Л. М. Любарська, Л. П. Вовк // Початкова школа. – 2006. – № 12. – С. 43-46.

12. Художественное образование в Украине: развитие творческого потенциала в XX веке: аналитический доклад: научное издание / Л. М. Масол, А. В. Базелюк, О. А. Комаровская [и др.]. под научн. ред. Л. М. Масол. – К. : Аура Букс, 2012. – 240 с.

8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Зміст навчання молодших школярів образотворчої діяльності

У сучасній художній педагогіці визначено, що зміст предметів художньо-естетичного циклу, відповідно до культурологічної концепції мистецької освіти, має висвітлювати педагогічно адаптований соціальний досвід людства, закріплений у мистецтві як формі культури. Існує декілька позицій щодо сутнісної основи, яка має складати зміст сучасної художньої освіти і на опанування якою має спрямовуватися навчальний процес:

- знання історії та теорії мистецтва;
- розуміння сутності творів професійного мистецтва;
- творче самовираження учнів;
- оволодіння спеціальними вміннями та навичками.

Такі неоднозначні позиції знаходять відображення в альтернативних сучасних концепціях художньої освіти.

«Концепція загальної графічної грамоти» Володимира Кузіна та Миколи Ростовцева акцентує увагу на аспектах навчання образотворчої грамоти та формуванні художньо-професійних навичок.

Основна ідея **«Концепції цілісного підходу до художнього виховання через категорію «художній**

образ», розробленої Борисом Юсовим, полягає в наданні дитині максимальних можливостей для створення власного художнього образу. Образотворчій грамоті Борис Юсов відводить роль лише засобу для творчих проявів.

Головною ідеєю **«Концепції залучення до світової художньої культури», розробленої колективом авторів під керівництвом Бориса Неменського є формування художньої культури учнів як компонента культури духовної та загальної. Ця концепція передбачає синтез теорії образотворчого мистецтва, практичної діяльності та творчого самовираження учнів. Образотворча грамота, як і художній образ, у цій концепції є засобами формування художньої культури учнів**

Борис Неменський пропонує компонувати задачі курсу «Образотворче мистецтво» в загальноосвітній школі за низкою напрямків.

1. *Мистецтво як культура ставлення до явищ навколишнього життя.* Цей напрямок фактично висвітлює зміст мистецтва, який виражається через моральні, етичні, емоційно-ціннісні аспекти суспільства та поєднує завдання виховання, сприйняття, оцінювання.

2. *Мистецтво як творчість* – напрямок, який передбачає розвиток асоціативно-образного мислення, здатності створювати художні образи на основі сприйняття навколишнього. Ця група поєднує завдання розвитку.

3. Напрямок *«мистецтво як мова»* ґрунтується на таких базових поняттях як композиція, лінія, колір, об'єм, простір. Він поєднує завдання оволодіння знаннями, вміннями та навичками.

Головною метою **«Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах», розробленою Людмилою Масол є формування в свідомості учнів художнього образу світу як основи світогляду дитини.**

«Загальна мета конкретизується в основних завданнях, що інтегрують навчальні, виховні й розвиваючі аспекти: збагачення емоційно-естетичного досвіду, формування культури почуттів, розвиток загальних та художніх здібностей, художньо-образного мислення, універсальних якостей творчої особистості; виховання в учнів естетичного ставлення до дійсності та мистецтва, світоглядних уявлень і ціннісних художніх орієнтацій, розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, життєдіяльністю людини, зокрема сучасною технікою, засобами масової інформації; виховання здатності сприймати та інтерпретувати художні твори, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки та оцінки; розширення і збагачення художньо-естетичного досвіду, опанування художніми вміннями та навичками в практичній діяльності, формування художньої компетентності – здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями, готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно-світоглядними позиціями; формування системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови мистецтв – музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного; виховання художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку, формування навичок художньої самоосвіти та самовиховання».¹²⁷

¹²⁷ URL: <http://www.uazakon.com/document/fpart77/idx77597.htm>

Незважаючи на наявні протиріччя в поданих підходах до змісту навчання молодших школярів образотворчої діяльності, загальним для всіх є низка аспектів щодо завдань художньої освіти в початковій школі:

➤ формування культурно-історичної компетентності, що передбачає вивчення теорії та історії образотворчого мистецтва та художньої культури різних епох і народів;

➤ формування художньо-практичної компетентності, що передбачає оволодіння засобами художньої виразності різних видів просторових мистецтв;

➤ формування художнього смаку та оцінних критеріїв у контексті духовно-моральних та естетичних ідеалів.

Провідним принципом побудови змісту художньої освіти визначається *пріоритет універсального загальнолюдського досвіду мистецтва над його художньо-професійними аспектами.*

В освітній галузі «Мистецтво», згідно з Державним стандартом початкової загальної освіти, домінуючими лініями є музична та візуальна. Для цих ліній виділені такі загальні компоненти змісту художньої освіти: сприймання, аналіз-інтерпретація та оцінювання творів мистецтва, практична діяльність, засвоєння основних мистецьких дефініцій.

Ці компоненти визначають зміст предмета «Образотворче мистецтво» в початковій школі. Він поєднує теоретичні аспекти багатьох наук: теорії мистецтва, історії образотворчого мистецтва, композиції, скульптури, колористики, перспективи, художнього конструювання. Зміст предмета «Образотворче мистецтво» систематично

впорядкований у відповідності до основних дидактичних принципів: науковості, доступності, систематичності та послідовності. Матеріал, який включено до змісту курсу відповідає суспільним вимогам та сучасним уявленням про художню творчість як явище культури.

Вікові особливості молодших школярів та рівень їх загального розвитку є вирішальними факторами при визначенні змісту предмета «Образотворче мистецтво» в початковій школі. Адже тільки те, що включає життєвий досвід дитини може адекватно сприйматися нею та емоційно відтворюватися у власній образотворчій діяльності.

Слід зазначити, що в сучасній художній педагогіці *основним критерієм* відбору матеріалу, який включено до змісту навчання образотворчого мистецтва, є його емоційність, оскільки специфіка образотворчого мистецтва передбачає саме художній, суб'єктивний спосіб пізнання навколишньої дійсності.

При визначенні змісту практичних завдань з образотворчої діяльності в початковій школі враховуються:

- пізнавальні, виховні та розвиваючі достоїнства включених у їх зміст об'єктів та явищ;
- рівень доступності сприйняттю та розумінню дитиною молодшого шкільного віку цих предметів і явищ;
- готовність дітей до їх відтворення, обумовлена рівнем сформованості уявлень про навколишнє, розвитку спеціальних здібностей, знань і вмінь до образотворчої діяльності.

Обов'язковою характеристикою об'єктів та явищ, рекомендованих для відтворення учнями молодшого шкільного віку, є їх естетична та емоційна змістовність.

Зважаючи на обов'язковість емоційного аспекта для ефективності процесу навчання мистецтва, головним завданням педагога на уроках образотворчої діяльності є ознайомлення учнів з виразними засобами, доступними дитині для використання у власній творчості. Такий зміст знаходить своє конкретне вираження в практичних завданнях, що рекомендують учням для виконання в чинних програмах з образотворчого мистецтва.

Предмет «Образотворче мистецтво» в початковій школі викладається згідно з робочими програмами, побудованими на основі типових програм із урахуванням регіонального та шкільного компонентів.

Типові програми визначають зразковий розподіл навчальних годин, конкретизують зміст предметних тем і послідовність їх вивчення з урахуванням міжпредметних зв'язків та вікових особливостей учнів.

Типова програма є також основою для складання авторських навчальних програм і підручників. При цьому авторські навчальні програми і підручники мають власну структуру навчального матеріалу, визначають логіку вивчення цього матеріалу. Тобто типова програма сприяє єдності освітнього простору та, водночас, надає широкі можливості для реалізації альтернативних підходів до побудови навчального курсу.

Поліпрограмність є характерною рисою сучасної мистецької освіти, що пояснюється прагненням сучасних педагогів до творчої варіативності.

Вивчення образотворчого мистецтва в сучасній початковій школі здійснюється за навчальними програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України:

➤ *«Образотворче мистецтво» (автори Шмагало Р. Т., Марчук Ж. С., Вачкова І. Б., Чорний О. В.,*

Гнатюк М. В.);

*➤ «Мистецтво» (автори Масол Л. М.,
Гайдамака О. В., Очеретяна Н. В., Дмитренко О. М.).*

Програми розміщені на веб-сайті Міністерства освіти і науки України (mon.gov.ua) та у фаховому науково-методичному журналі «Мистецтво та освіта» (№№ 1-4 за 2012 рік).

Програма **«Образотворче мистецтво»** (автори **Шмагало Р. Т., Марчук Ж. С., Вачкова І. Б., Чорний О. В., Гнатюк М. В.**) спрямована на формування в учнів розуміння єдиної природи мистецтв і органічного зв'язку видів мистецтва, розуміння специфіки виразних засобів кожного з мистецтв.

У програмі виділено низку основних напрямків розвитку учнів на різних вікових щаблях: зорово-зовнішні спостереження й розвиток детального диференційованого зору; перенос сприйнятого в пластичну форму; власна творчість учнів – самостійне створення творчого продукту; зорово-зовнішні розходження понять: природне, предметне й штучне середовище; матеріал, техніка, інструменти.

Структура програми базується на засадах особистісно орієнтованого навчання та побудована за концентричним принципом вивчення навчального матеріалу, який допускає повторне вивчення окремих тем і понять змістової лінії в кожному наступному році навчання з розширенням змісту й поглибленням рівня його викладу.

Програма передбачає такі види художньої діяльності учнів, як естетичне сприймання дійсності та мистецтва, практична художня діяльність.

Матеріал програми згруповано в блоки-теми і вчитель на свій вибір може визначати послідовність виконання репродуктивних, практичних, творчих завдань і

вправ, самостійно обирати орієнтовні тематичні завдання та художні техніки і матеріали із запропонованих програмою.¹²⁸

Програма «Мистецтво» для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автори Масол Л. М., Гайдамака О. В., Очеретяна Н. В., Дмитренко О. М.) спрямована на формування в учнів основ цілісної художньої картини світу. Вона побудована на засадах інтеграції та втілює основний зміст предметів «Музика» та «Образотворче мистецтво».

У програмі реалізується один із сучасних підходів до художньо-естетичної освіти школярів, що впроваджує поліцентричну інтеграцію знань у сфері мистецтва. Кожна з тем програми «Мистецтво» трактується в контексті художньо-образних мов різних мистецтв – звуко-інтонаційного, візуального, рухового та подібних.

Провідними навчальними лініями програми є візуальна та музична, тому її зміст структурується на основі інтеграції саме цих видів мистецтва при домінуванні образотворчого мистецтва. Зміст програми збагачений елементами синтетичних мистецтв – хореографії та театра. Спільними для всіх вищезазначених видів мистецтва є відображення закономірностей людського буття в художніх образах, а це зумовлює логічну структуру програми.

Характерною рисою програми є виділення загальних для всіх видів поданих мистецтв засобів виразності, доступних, на думку авторів, оволодінню молодшими школярами: ритм, контраст, композиція.

Зміст програми «Мистецтво» включає такі компоненти:

- ✓ сприймання, аналіз-інтерпретація та естетична оцінка творів мистецтва;

¹²⁸ Див.: URL: <http://shevchenkiv-soh.ucoz.ru/Failu/Programu/18.doc>

- ✓ практична художньо-творча діяльність учнів, самореалізація в творчій роботі;
- ✓ засвоєння мистецтвознавчих понять і термінів.

Серед інноваційних рис програми слід акцентувати увагу на науково обґрунтованій доцільності поліцентричної інтеграції, світоглядно-виховній спрямованості її змісту.¹²⁹

Міністерством освіти та науки України припускається можливість використання авторських програм та авторського планування з урахуванням типу освітньої установи (гімназії, школи з поглибленим вивченням предметів художньо-естетичного циклу). Серед авторських програм слід визначити програми Лорини Любарської, Бориса Юсова, Бориса Неменського, Володимира Кузіна.¹³⁰

Програма «Образотворче мистецтво» для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автори Любарська Л. М., Резніченко М. М., Протопопова О. В.).

Навчання молодших школярів образотворчої діяльності автори програми пропонують здійснювати в трьох аспектах художньо-творчого розвитку: реальному, декоративному, виражальному. Вони передбачають посилене створення учнями художнього образу на основі відтворення різноманітних якостей і властивостей форми, кольору, простору та композиції.

Програма передбачає низку видів художньої діяльності молодших школярів: зображення на площині та в об'ємі, декоративна та конструктивна діяльність, сприймання явищ навколишньої дійсності та творів

¹²⁹ Див.: URL:

http://old.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/10_mustectv_2.pdf

¹³⁰ Махмутова А. С. Викладання предметів художньо-естетичного циклу у 2013/2014 н. р. / А. С. Махмутова // Майбуття [Електронне видання] – 2013. – №№ 13-16 (470-473). – URL: http://volrmk.at.ua/offdocs/recom2013/xyd_est.pdf

мистецтва, вивчення культурної спадщини України.

Відповідно до методичних принципів, мети і завдань програма складається з двох головних розділів:

- художнє сприймання об'єктів мистецтва та явищ навколишньої дійсності;
- практична творча художня діяльність.

Практична робота учнів спрямована на опанування чотирьох навчальних проблем: форми, простору, композиції, кольору.

Основним методом виконання колірних завдань програми є метод «від плями», що, на думку авторів, сприяє жвавості та безпосередності зображення, розвитку дрібної моторики руки, почуття форми, цілісності композиції, а це, в свою чергу, допомагає подоланню властивої дитячому малюнку статичності.

Інтегративна програма «Образотворче мистецтво та середовище», складена в рамках концепції «Поліхудожнього розвитку школярів» (природа, простір, архітектура) для 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автор: Б. П. Юсов).

Відповідно до концепції «Поліхудожнього розвитку школярів», головною метою організації художньої діяльності є розвиток їх фантазії та уяви.

Предмет «Образотворче мистецтво» в початковій школі, згідно з авторською концепцією, виступає як фактор цілісного виховання і трактується як організований взаємовплив декількох видів мистецтв. Ця концепція ґрунтується на пріоритетності освоєння певних видів мистецтв у різні вікові періоди. На думку авторів найперше ознайомлення дитини з мистецтвом має починатися з оволодіння словом, зі сприймання його звучання та образу, яке буде сприяти засвоєнню невербальних сенсорних

компонентів: жестів, міміки, руху, візуальних якостей форми та кольору.

Згідно з авторською методикою навчально-виховний процес має об'єднувати і оволодіння синтезом декількох мистецтв, і навчання мономистецтвам.

Програма «Образотворче мистецтво та художня праця» для 1-7 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автори Неменський Б. М., Горяєв В. Г., Горяєва Н. А., Гуров Г. Е., Кобозєв О. О., Ломоносова М. Т., Неменська Л. О., Пітерських О. С.).

Однією з провідних цілей викладання мистецтва в початковій школі, за цією програмою, є розвиток у дитини інтересу до внутрішнього світу людини, здатності «занурення в себе», усвідомлення своїх внутрішніх переживань. Крім того, зміст програми спрямований на формування в учнів культурних емоцій, що відтворюють духовний досвід людства, введення дитини в різноманіття зв'язків мистецтва з навколишнім світом.

Виходячи з цього, авторами виділені дві основні лінії завдань програми:

- творча, спрямована на формування художнього образу;
- змістовна, що має виражати ставлення дітей до оточуючих та об'єктів і явищ навколишнього світу.

У програмі виділено три основні види художньої діяльності молодших школярів у процесі оволодіння мистецтвом: конструктивний, образотворчий, декоративний.

Передбачається широке залучення життєвого досвіду дітей, реальних прикладів з навколишньої дійсності. На думку авторів робота на основі спостереження та естетичного переживання реальності є важливою умовою освоєння дітьми програмного матеріалу, а прагнення до

вираження свого ставлення до сприйнятого має бути джерелом розвитку образного мислення.

Художня діяльність школярів передбачає різноманітні форми вираження: сприйняття явищ дійсності та творів мистецтва; зображення на площині з натури, по пам'яті та за уявленням; декоративна та конструктивна робота; обговорення робіт однокласників, результатів колективної творчості та індивідуальної роботи на уроках; вивчення світової та національної художньої спадщини; прослуховування музичних і літературних творів (народних, класичних, сучасних).

Для змісту програми характерним є блоково-тематична побудова – «від рідного порога – в світ загальнолюдської культури»; використання «принципу повтору та повернення в процесі занурення в мистецтво»; застосування методу «захопленості мистецтвом»; синтез мистецтв.¹³¹

Програма «Образотворче мистецтво» для 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автор В. С. Кузін).

Завданням курсу, згідно з програмою, є розвиток у дітей образотворчих здатностей, художнього смаку, творчої уяви, просторового мислення, виховання інтересу до мистецтва. Програмою передбачена низка видів занять: малювання з натури, декоративна робота, робота в обсязі, бесіди про образотворче мистецтво та красу навколишньої дійсності.

Основними завданнями предмета «Образотворче мистецтво» в початковій школі, окресленими в програмі є:

- пізнання дітьми навколишньої дійсності через надбання ними графічних і живописних умінь і навичок;

¹³¹ Див.: URL: <http://nsc.1september.ru/article.php?ID=200203006>

- оволодіння елементарних основ реалістичного малюнка;
- розвиток у дітей образотворчих здібностей, художнього смаку;
- формування в школярів навичок малювання з натури, по пам'яті, за уявою.

У програмі основна увага зосереджена на завданнях, що спрямовуються на відтворення форми, просторового положення та пропорцій предметів.

На думку автора, обов'язковим компонентом змісту навчання образотворчої діяльності в початковій школі має бути вивчення закономірностей перспективи, конструкції, світлотіні.

Загальними завданнями викладання образотворчого мистецтва для всіх програм в початковій школі можна визначити:

- виховання інтересу та розуміння значення мистецтва в житті суспільства та людини;
- формування емоційно-почуттєвого ставлення учнів до предметів і явищ дійсності та мистецтва;
- розвиток художньо-образного мислення учнів;
- розвиток зорового сприймання, чуття кольору, композиційної культури, просторового мислення молодших школярів;
- вивчення учнями основ образотворчої грамоти;
- формування практичних художніх навичок;
- залучення учнів до культурної спадщини вітчизняного та світового мистецтва.

Усі ці завдання передбачено вирішувати комплексно, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, рівня їх загального розвитку.

Загальними для всіх програм вимогами до рівня обізнаності молодших школярів з художньої діяльності є:

- розрізняти твори різних видів просторових мистецтв та розуміти їх роль у житті людини;
- знати певні особливості світової та української національної художньої культури;
- мати початкові уявлення про виразні можливості художніх матеріалів, інструментів, елементарні техніки та вміння застосовувати їх у власній образотворчій діяльності.

Відповідно до нових вітчизняних навчальних програм поетапно видаються **підручники з образотворчого мистецтва** для початкової школи:

- *«Мистецтво» автори Масол Л. М., Гайдамака О. В., Очеретяна Н. В. видавництво «Генеза»;*
- *«Образотворче мистецтво» автори Калініченко О. В., Сергієнко В. В., видавництво ВД «Освіта»;*
- *«Образотворче мистецтво» автори Трач С. К., Резніченко М. І., видавництво «Навчальна книга - Богдан».*

У рекомендованих підручниках вміщено основний навчальний матеріал, який відповідає типовим навчальним програмам і доповнений ілюстраціями та репродукціями.

Виклад навчального матеріалу в підручниках подається у діалоговій формі, яка спонукає дітей до обговорення та роздумів. У деяких підручниках наявні фантастичні персонажі, які відповідають інтересу молодших школярів до казкових сюжетів та сприяють виникненню позитивної мотивації: королева Композиція, принц Декор та пан Колорит, чарівниця Гармонія в підручниках Калініченко О. В. і Сергієнко В. В., Барвик і

Лясолька в інтегрованому курсі «Мистецтво». Кожен із підручників має свої особливості, які розглянуті нижче.

Зміст **підручників інтегрованого курсу «Мистецтво»** структуровано відповідно до визначених авторами домінантних ліній і впроваджує основні види художньої діяльності учнів: сприймання мистецтва та художньо-практичну діяльність.

Для мотивації творчості та пізнавальної активності учнів використовуються віршики, загадки, типові завдання «допоможи Барвику/Лясольці..», «розкажи своїм друзям, рідним..» тощо. Підручники доповнено мистецькою абеткою, а також нотами та текстами пісень для вчителя.

Зміст **підручників «Образотворче мистецтво» авторів Калініченко О. В., Сергієнко В. В.** побудовано за наскрізним тематичним принципом. Реалізації особистісно орієнтованої парадигми сучасної освіти сприяє принцип варіативності художньо-практичних завдань, які учень самостійно вибирає з кількох запропонованих авторами підручників варіантів.

Доцільним, лаконічним та якісним є художнє оформлення цих підручників. Репродукції художніх творів вітчизняних і зарубіжних митців доповнюють тексти. Ілюстрації та художнє оформлення заставок, колонтитулів та колонцифр виконують не тільки декоративну функцію, а й спрямовані на більш ефективно засвоєння навчального матеріалу завдяки візуалізації текстового матеріалу.

Навчальний матеріал у **підручниках «Образотворче мистецтво» Грач С. К., Резніченка М. І.** спрямований на вивчення традицій українського національного мистецтва в контексті світової культури і тісно пов'язаний із суб'єктивним досвідом дітей молодшого шкільного віку. Казкові образи, використані в цих підручниках, сприяють виникненню позитивних емоцій та сприяють розвитку

уяви учнів. Позитивним у їх змісті є включення уроків колективної творчості на основі інтегрування різних видів мистецтв, а також творчо-ігрової та оцінної діяльності у вербальних та невербальних варіантах.¹³²

8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Форми організації образотворчої діяльності молодших школярів

Ефективність процесу художньо-естетичної діяльності молодших школярів значною мірою залежить від форми та особливостей його організації. Обов'язковою рисою цього процесу в початковій школі має бути емоційне забарвлення.

Організація процесу художньо-естетичної діяльності молодших школярів передбачає використання різноманітних форм навчально-виховної роботи. Їхній вибір зумовлений навчальними завданнями, способами їх вирішення, метою та умовами викладання навчального предмета.

Згідно до загальноприйнятої класифікації, форми організації навчально-виховного процесу поділяються на шкільні та позашкільні. Шкільні, у свою чергу, поділяються на урочні та позаурочні.

¹³² Див.: URL: <http://da.coolreferat.com.ua/nuda/metodichni-rekomendaciyi-shodovivchennya-disciplin-hudojneoe/main.html>

Основною *формою організації* навчально-виховного процесу з образотворчої діяльності в початковій школі є урок із сформованою структурою та регламентом. Урок як основна форма навчання – це цілісна система, в якій взаємозалежні всі компоненти: мета, навчальні завдання, зміст, методи, що використовуються, структурна побудова. Однак, залежно від особливостей запланованих завдань, уроки можуть мати характерні відмінності. Крім традиційних уроків, побудованих за усталеною схемою, в навчально-виховному процесі початкової школи можуть застосовуватися нетрадиційні уроки. Так, при навчанні образотворчої діяльності в початковій школі можуть впроваджуватися урок-бесіда, комбінований урок, урок творчого малювання, урок колективної творчості, театралізований урок, урок-екскурсія тощо.

Урок-бесіда передбачає ознайомлення учнів із творами мистецтва або з об'єктами та явищами дійсності. Він може бути проведений у формі екскурсії до музею образотворчого мистецтва, в природу.

В інших випадках подібні уроки доцільно проводити безпосередньо в класі, оскільки вони потребують спеціальної тематичної добірки творів, чого не в змозі забезпечити музей.

Сучасною формою такого уроку є поєднання естетичного сприймання творів образотворчого мистецтва та практичної роботи дітей. Така методика пропонується Олександром Мелік-Пашаєвим, Володимиром Кардашовим та іншими сучасними педагогами. Твори образотворчого мистецтва можуть виконувати на такому уроці роль об'єктів для аналізу та обговорення засобів виразності, використаних художником для створення певного художнього образу, або ж пропонуються дітям для відтворення настрою картини по пам'яті.

Комбінований урок включає два-три види образотворчої діяльності: зображення на площині – аплікація; ліплення – зображення на площині; сприймання творів мистецтва – ліплення – зображення на площині. Різноманітні види діяльності пов'язані за змістом і сюжетом, мають логічний взаємозв'язок при вирішенні навчальних і виховних завдань. Тому добір художніх творів, заплановані образотворчі завдання мають бути поєднані загальною темою.

Урок творчого малювання використовується в педагогічній практиці не тільки як форма організації творчого процесу, хоча в цьому його головне призначення. Він, крім того, є своєрідною формою підведення підсумків навчального циклу. Тому всі інші види уроків, що передують уроку творчого малювання пов'язані з ним спільністю розв'язуваних у них образотворчих завдань.

Урок колективної творчості є сучасною формою організації навчально-виховного процесу та вирішує завдання індивідуально-групового підходу до дітей на заняттях образотворчою діяльністю. Такий вид занять надає педагогу можливостей формувати в дітей здатності працювати в колективі, враховувати думку іншого, відстоювати власні позиції. На такому уроці кожен виконує власну самостійну роботу, яка потім оформлюється самими ж учнями в колективне панно. Цікаві теми уроків колективної творчості запропоновані Романом Шмагалю в авторській програмі «Образотворче мистецтво» для 1-4 класів: «Вулиця казкового міста», «Весна прийшла!», «Панно з квітами», «Загадкова країна», «Новорічне панно».

Структуру уроку образотворчого мистецтва в початковій школі складають такі базові компоненти:

3-5 хвилин уроку відводиться на естетичне сприймання відповідно до теми урока;

7-10 хвилин – виконання вправ, спрямованих на оволодіння основним навчальним матеріалом урока;

25-35 хвилин – основна частина урока: практична робота учнів за темою урока;

3-5 хвилин – позитивний аналіз робіт, виконаних учнями.

Відповідно до типу уроку така структура може варіюватися. Так, наприклад, вправи доцільно вводити на уроці образотворчої діяльності в тому випадку, якщо метою уроку є ознайомлення учнів з новою для них художньою технікою.

Етап естетичного сприймання об'єктів навколишнього світу або творів образотворчого мистецтва може бути відсутнім на уроці в тому випадку, якщо це урок творчого малювання, або підсумковий урок будь-якої теми. Цей етап може займати на уроці більше часу в залежності від цілей та спрямованості уроку.

Існують додаткові організаційні форми навчання образотворчої діяльності: позаурочні заняття, які відбуваються в межах школи після уроків та позашкільна робота.

До позаурочних форм організації навчально-виховного процесу з образотворчої діяльності можна віднести художні студії, екскурсії, конкурси, мистецькі гуртки, театралізовані свята тощо. Екскурсії спрямовані на ознайомлення дітей з об'єктами та явищами довкілля, а також оригінальними творами образотворчого мистецтва на виставках і в музеях.

Позаурочні заняття як форма організації навчання образотворчої діяльності є обов'язковими для всіх учнів, але проводяться за індивідуальними або груповими завданнями.

Серед організаційних форм навчання образотворчої діяльності особливе місце посідає позашкільна робота. Вона є неов'язковою для всіх учнів – до неї залучаються ті з них, хто бажає брати участь у різноманітних заходах, спрямованих на поглиблене вивчення цього предмета. Одним із видів цієї форми організації навчального процесу є оформлення виставок дитячої творчості. Виставки дитячих робіт можуть бути тематичними, або ж поурочними. На поурочних виставках обов'язково передбачений позитивний аналіз виконаних учнями робіт, як метод стимулювання інтересу до предмета. Слід зазначити, що аналізуються тільки вдалі за композиційним та емоційним вирішенням роботи – аналіз невдалих робіт проводити недоцільно, оскільки це може визвати негативні емоції дитини щодо власних творчих потенцій.

Позашкільна робота з образотворчої діяльності включає індивідуальні, групові та масові види занять. Вони побудовані на основі навчального матеріалу, але за вільною тематикою та з урахуванням інтересів дітей. Зміст позашкільних занять з образотворчої діяльності має бути спрямований на поглиблення програмових знань учнів, розширення їх кругозору в сфері художньої культури.

Усі організаційні форми навчання образотворчої діяльності взаємопов'язані між собою. На уроках учні отримують завдання для екскурсій, позаурочних занять. Матеріал, який вивчається на уроках, доповнюються, узагальнюється на екскурсіях, позаурочних заняттях та в позашкільній роботі. Водночас, враження, отримані під час екскурсій можуть використовуватись на уроках з відповідною тематикою.

8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності Методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності

Методи навчання як способи організації спільної діяльності, спрямованої на формування психічних процесів і утворень, що забезпечують готовність дитини до діяльності, мають конкретне призначення. За своїми функціями вони розподіляються на мотиваційні, навчальні, розвивальні, виховні та організаційні. Для більшості шкільних навчальних предметів найбільш прийнятним є одночасне використання різних за функціями методів навчання, що робить перебіг навчально-виховного процесу найбільш оптимальним.

Викладання образотворчого мистецтва в початковій школі вимагає специфічних методів художньо-естетичного виховання.

Викладання образотворчого мистецтва в початкових класах передбачає використання низки вербальних, практичних та наочних методів навчання, а також їх синтезу.

До *вербальних методів* навчання образотворчого мистецтва відносять розповідь, пояснення, коментар, доповнення, бесіда, колективне обговорення. Серед *практичних* слід визначити навчальний рисунок, інструктаж, ігрові вправи, демонстрування послідовності виконання практичних завдань та прийомів володіння різними художніми техніками. *Наочними методами*

навчання образотворчої діяльності є аудіовізуальні, зображувальні, ілюстративні, репродуктивні.

У залежності від типу, цілей та завдань кожного урока визначається відповідний набір методів та методичних прийомів, що будуть необхідними та доцільними під час його проведення. Наприклад, для уроків образотворчого мистецтва, що передбачають виконання молодшими школярами навчальних та творчих робіт, найбільш прийнятні такі методи: розповідь учителя, інструктаж, навчальні вправи, індивідуальні та колективні консультації, навчальний рисунок, демонстрування прийомів роботи в певній художній техніці, стимулювання творчої діяльності учнів тощо. Дещо інший набір методів та прийомів буде ефективним на уроках сприймання та оцінювання мистецьких творів. Це, насамперед, розповідь, установка на сприймання, організація споглядання, коментар під час демонстрування за допомогою ТЗН наочного матеріалу, актуалізація набутих знань учнів, порівняльний аналіз, стимулювання оцінної діяльності дітей, колективне обговорення, активізація творчого самовиявлення.

Поряд із цим специфіка викладання образотворчого мистецтва в сучасних умовах вимагає від учителя ще й широкого впровадження певних нетрадиційних методів, прийомів та засобів навчання.

Серед нетрадиційних слід акцентувати увагу на *методі художнього уподібнення*, який є найбільш доцільним в початковій школі, передбачає емоційне злиття глядача з почуттями та позицією автора твору та вимагає використання принципів театральної драматургії.

Метод поетапних відкриттів передбачає поступовість вживання в тему, розкриття через переживання її різних сторін.

Метод єдності сприйняття й творчості можна пояснити як естетичне переживання художнього твору та вираження враження про нього у власній творчій діяльності.

Метод широких асоціацій спрямований на власну інтерпретацію змісту художнього твору. Подібним до нього є *метод актуалізації особистого досвіду* дитини.

Активізувати діяльність дитини, підвищити її мотивацію до спілкування з мистецтвом допоможе *метод індивідуальної й колективної роботи*.

Для активізації мислення використовується *метод порівнянь*, коли дитина самостійно визначає спосіб розв'язання проблеми з низки можливих.

Крім того, на уроках образотворчої діяльності доцільними будуть і загальнодидактичні методи. Так, метод засвоєння слів-понять, у яких зафіксовані ознаки предметів і явищ, спрямований на оволодіння системами сенсорних еталонів.

Дослідницький метод і метод спостереження спрямовані на розвиток у школярів здібностей зорової оцінки зовнішніх ознак об'єктів і явищ. Дослідницький метод найчастіше використовується в образотворчій практиці в тих випадках, коли об'єкт майбутнього зображення статичний, знаходиться в незмінному просторовому положенні. В основі цього методу – завдання, спрямовані не тільки на орієнтування дитини в зовнішніх ознаках об'єкта, але й на логічну послідовність його обстеження. Метод спостереження застосовується в тих випадках, коли виникає необхідність визначення характерних рис, властивих певному виду предметів і явищ, що перебувають у динамічному стані.

Метод демонстрації раціональних способів виконання поставленого завдання спрямований на формування спеціальних знань. При використанні цього методу педагог демонструє учням способи та поетапність виконання завдання, послідовність відтворення деталей об'єкта, визначає найдоцільніші матеріали та технічні

прийоми, окреслює виразні засоби для створення художнього образу.

Призначення усної інструкції як методу спрямоване на осмислене сприймання дитиною об'єкта або явища, усвідомлення нею способів виконання практичного завдання.

Вправа як метод, спрямована на формування в учнів умінь і навичок. У практичній діяльності учнів молодшого шкільного віку вправа являє собою складову частину запропонованого образотворчого завдання або може бути самостійним практичним завданням (на яке виділяється 5-7 хвилин уроку).

Крім перелічених методів, у педагогічній практиці активно застосовуються бесіда та розповідь, що супроводжуються відповідною наочністю або практичними діями.

Прийоми навчання є складовою частиною методів навчання. Вони сприяють активізації уваги учнів на об'єкті або темі майбутнього зображення, впливають на їх почуття.

Аналіз творів образотворчого мистецтва учнями використовується як прийом, що сприяє усвідомленню учнями нерозривності змісту та виражальних засобів у творі мистецтва.

Аналіз виконаних учнями робіт як прийом навчання застосовується не тільки для оцінки вчителем результатів діяльності учня, але й для їх обговорення самими учнями та спрямований на стимулювання активності учнів в образотворчій діяльності.

8.1. Зміст, форми та методи навчання молодших школярів образотворчої діяльності Прийоми активізації образотворчості в 1-4-х класах

Визначення закономірностей, що спонукають дитину до творчого освоєння навколишнього світу та до самовираження, є об'єктом дослідження спеціалістів різних галузей наук, що досліджують проблеми формування креативності.

Основними ознаками творчої особистості визначають такі, як сприйнятливість до нового, фантазія, уява, образне та асоціативне мислення, прагнення до творчої самореалізації.

У сучасній художній педагогіці слушною є популярна в ХХ столітті гіпотеза про те, що набутий засобами мистецтва творчий потенціал особистості, може бути успішно впроваджений в інші види життєдіяльності людини. Спеціальні дослідження виявляють, що творчо розвинуті учні помітно відрізняються від інших глибиною почуттів, багатством емоцій та великим особистісним потенціалом.

Відомо, що творча діяльність залежить від багатства та різноманітності життєвого досвіду людини, оскільки він є матеріалом, на основі якого формується фантазія. Отже різноманітні знання про навколишній світ є необхідною основою творчого самовираження дитини.

Мотиваційна основа дитячої творчості відрізняється від тих спонукань, якими керуються в своїй творчості

дорослі. Їй притаманні прагнення до самоствердження, самовираження, і, перш за все, особлива емоційна насиченість. Для дитини в образотворчій діяльності більш важливий не практичний результат, який є вирішальним для образотворчості дорослого, а сам процес творіння.

У сучасній мистецькій педагогіці визначено два методи художнього розвитку дитини:

- ✓ *апологетичний;*
- ✓ *генетичний.*

Сутністю апологетичного методу є підхід «від мистецтва – до його викладання» та «від законів професійної художньої діяльності – до дитини».

Сутність генетичного методу – «від дитини – до мистецтва» та «від дитячої художньої творчості – до розвинутих форм художньої культури». З погляду сучасних підходів до художньої педагогіки саме цей метод є дійсно ефективним для витіснення *формальної* взаємодії дитини та мистецтва. Його значущість в тому, що художній розвиток стає необхідною умовою розкриття особистісних якостей та здібностей кожної дитини.

Значущості набула також сучасна вітчизняна педагогічна концепція про взаємодію та інтеграцію мистецтв у поліхудожньому розвитку школярів, що стала результатом наукової співпраці Галини Шевченко та Бориса Юсова. Домінантою цієї концепції є визначення *інтеграції* як найбільш результативного механізму активізації дитячої творчості. Під інтеграцією автори цієї концепції розуміють синтез різних видів мистецтва на базі одного освітнього компонента.

Однією з популярних закордонних теорій є концепція відомого німецького педагога Рудольфа Штейнера, за якою активізація дитячої образотворчої діяльності має посідати одне з провідних місць у процесі навчання мистецтва та має

задовольняти, перш за все, інтереси дитини. Основним завданням вчителя при такому підході є сприяння розвитку дитини таким чином, щоб проявам її індивідуальності не перешкоджали ніякі фактори, в тому числі й настанови педагога.

У сучасній вітчизняній школі на достатньому рівні апробованими є низка форм організації роботи з активізації дитячої образотворчості: тематичні конкурси, виставки, олімпіади та інтегративні (з іншими видами мистецтв) свята й фестивалі.

Серед основних умов підходу до активізації творчої діяльності молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва можна визначити такі, як: урахування вікової сензитивності та особливостей художньої діяльності; визначення необхідного обсягу знань, умінь та уявлень у відповідному курсі; організація певної емоційної налаштованості на творче самовиявлення учнів. Забезпечення їх єдності та застосування різноманітних варіантів ігрових форм і методів на уроках мистецького циклу в початковій школі вважається в художній педагогіці основою для продуктивної художньо-творчої діяльності школярів.

Гра є провідним видом діяльності дитини з раннього віку та до етапу навчання в школі, де вона поступово замінюється іншою – навчальною. Ігри та ігрові ситуації не тільки значно активізують життєвий досвід та уяву, але й розвивають асоціативно-образне мислення, формують естетичні почуття, потреби, створюють умови для більш повної актуалізації творчого потенціалу кожного учня.

Усі ігри, в залежності від характеру, місця та форми проведення умовно розподіляють на дві основні групи: *творчі ігри* (сюжетно-рольові, драматичні, імпровізовані) та *ігри за правилами* (дидактичні, пізнавальні, спортивні). Різні казково-ігрові моменти уроку «обігруються» як самим вчителем, так і його своєрідними помічниками-ляльками (гномами,

мультиплікаційними героями чи персонажами відомих казок). Такі ляльки можуть зробити атмосферу кожного уроку дійсно творчою, сприяти подоланню можливих психологічних бар'єрів у дитини, які дуже часто зумовлюються незвичними завданнями, оточенням або новими суб'єктами спілкування.

Художнє оформлення таких «помічників учителя» має бути естетичним та педагогічно обґрунтованим. Ляльки можуть використовуватися як в окремих епізодах уроку, так і протягом тривалого часу (семестра, навчального року, кількох років).

Емоційно-доцільними та продуктивними на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі є й колективні ігри, в яких учні творчо змагаються між собою або створюють колективну творчу роботу. Оскільки кожен учень може водночас працювати і самостійно, і в колективі, він відчуватиме як свою індивідуальність, так і вплив групи.

За свідченням сучасних методистів колективна творчість може позбавляти дитину від замкненості, невпевненості, негативних переживань щодо результатів своєї роботи, а отже й виникненню віри у власні сили.

Доцільними для впровадження на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі є такі колективно-творчі завдання.

Для 1-го класу:

✓ - створення колективних панно із застосуванням різних живописних технік та художніх матеріалів;

✓ - колективне виготовлення традиційних предметів та прикрас до новорічно-різдвяних свят («дідух», «голубці») з соломи та різних художніх і природних матеріалів;

✓ - створення колективних робіт із застосуванням об'ємних предметів (творче переосмислення та конструювання різних споруд, моделей транспортних засобів).

Для 2-го класу:

✓ - створення колективних панно способом колажу з площинних напівоб'ємних аплікативних зображень відомих квітів;

✓ - колективне виготовлення різдвяної зірки, ліхтаря або дзвоників шляхом конструювання з різних художніх матеріалів;

✓ - колективне створення комплексу з об'ємно-просторових форм на будь-яку тему в техніці ліплення та моделювання з пластиліну, глини або інших художніх матеріалів.

Для 3-го класу:

✓ - колективне створення композицій (напівоб'ємне просторове зображення вулиці, майдану, подвір'я тощо);

✓ - колективне виготовлення масок та елементів стилізованих костюмів для різдвяної вистави;

✓ - колективне створення декорацій та персонажів до вистави театру за народною казкою.

Для 4-го класу:

✓ колективне створення багатофігурних композицій з вибором конкретної святкової події (зображення групи людей, об'єднаних певною діяльністю, передавання святкового настрою кольором);

✓ колективне виготовлення та художнє оздоблення основних складових вертепу в різних художніх техніках та з різноманітних природних матеріалів;

✓ колективне виготовлення макетів архітектурних комплексів.

**8.1. Зміст, форми та методи
навчання молодших школярів
образотворчої діяльності**
*Особливості організації
естетичного сприймання в початковій
школі*

Борисом Неменським були сформульовані принципи відбору творів, які сприяють вирішенню завдань художньо-естетичного розвитку молодших школярів:

- відбір творів мистецтва високого художнього рівня;
- звернення до анімалістики, яка має особливий потенціал для розвитку емпатії дитини;
- відповідність (за форматом та розміром) оригіналів з можливостями первинного візуального сприйняття дітей;
- співвіднесеність поданих тем і ситуацій з малим життєвим досвідом дитини, можливість актуалізувати цей досвід при сприйнятті образу;
- наявність в оригіналі найвищого ступеня певної характеристики художнього образу;
- підбір візуального ряду за принципами контрастності та зіставлення;
- присутність в структурі художнього образу деталей, що полегшують психологічний відгук дитини: тварини, птахи, квіти, одяг, прикраси.

Для сучасної художньої педагогіки актуальними є дослідження аспектів сприймання творів мистецтва дітьми різних вікових груп. Основні висновки цих праць полягають в тому, що шляхом естетичного сприймання та оцінювання мистецьких творів, явищ природи та суспільного життя можна ефективно здійснювати художньо-естетичний розвиток дитини. Процес естетичного сприймання уможливує вироблення певних прямих та опосередкованих висновків, оскільки мистецтво є ефективним засобом пізнання навколишнього. Заслуговує на увагу і той факт, що через процес сприймання твору мистецтва людина прилучається до такого досвіду пізнання дійсності, якого вона не може набути в інших сферах людської діяльності. Такі висновки підтверджуються дослідженнями багатьох сучасних вчених. Наприклад, Рудольф Арнхейм, відомий американський мистецтвознавець та психолог, вважав естетичне сприймання не пасивним спостереженням, а активним динамічним процесом, який здійснюється у відповідності до органічних законів сприймання, головним з яких є збереження балансу загального та елементів (наприклад у вигляді певної композиції)¹³³.

Хибною є ситуація, коли сприймання творів мистецтва на уроці є пасивним процесом у формі подання учням певного обсягу теоретично-історичної інформації щодо твору, або обговорення з учнями його суто сюжетних аспектів. Такі найважливіші процеси естетичного сприймання, як співпереживання та естетичне опанування художнім образом мистецького твору в цих випадках взагалі не передбачаються. Написання письмових відгуків або творів за картинами в початковій школі малоефективне, адже учні ще недосконало володіють

¹³³ Див.: Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – М. : Прогресс, 1974. – 392 с.

письмовою мовою, в них досить обмежений лексичний запас в сфері мистецтва. Якщо спиратися на розроблену Борисом Юсовим трикомпонентну модель сприймання мистецтва дітьми (ерудиція, чутливість, співпереживання), можна зробити висновки, що усна, вербальна перевірка знань є найбільш об'єктивною формою контролю ерудиції школярів, практична образотворча діяльність – своєрідним показником емоційної реакції дітей на сприйняті мистецькі твори, а особливості сприйняття та власна образотворчість демонструють як чутливість, так і співпереживання стосовно певних творів образотворчого мистецтва.¹³⁴

Естетичне сприймання має бути спрямоване, передусім, на пізнання твору образотворчого мистецтва як картини цілісності та гармонії оточуючого світу, відчуття його образної природи в єдності змісту та форми; орієнтування щодо його естетичної цінності. Для процесу сприймання саме такої спрямованості необхідним є наявність у суб'єкта асоціативного та образного мислення, уяви певного рівня, а об'єкт сприймання був насправді естетично цінним. Значення також має організація спеціальних умов, що сприяють повноцінному сприйняттю мистецького твору.

Дотримання умов оптимальної організації процесу сприймання творів образотворчого мистецтва сприяє не тільки усвідомленню художнього образу як однієї з основних естетичних цінностей твору, але й удосконаленню оцінної діяльності молодших школярів. Крім цього, емоційні переживання від сприйнятих мистецьких творів мають для багатьох дітей цілком конкретну особистісну цінність.

При доборі творів мистецтва для сприймання в початковій школі слід враховувати вікові особливості учнів,

134 Див.: Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество. Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей / Б. П. Юсов. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 283 с.

оскільки різний життєвий досвід впливає на результати процесу сприймання. Твір мистецтва має бути доступним для розуміння дитиною, а його сюжет містити тільки ті явища навколишньої дійсності, які входять в сферу її життєвого досвіду.

Залучення учнів початкової школи до естетичного сприймання та оцінювання мистецьких творів утруднюються з огляду на певні вікові особливості, а саме: підвищену емоційність, рухливість, прагнення до частої зміни видів діяльності, нестійку увагу та недосконалі або зовсім відсутні навички сприймання та оцінювання. Це має компенсуватися правильною методикою організації цього процесу.

Одним із найефективніших та універсальних методів організації процесу естетичного сприймання слід вважати метод *ігрових форм* спілкування. Ігрові ситуації дають змогу створювати на уроці відповідний психологічний настрій для сприймання певного мистецького твору. Будь-який процес сприймання художнього твору доцільно доповнювати прослуховуванням поетичних текстів, казок, музичних творів. Завдяки використанню такого комплексу методичних прийомів та засобів навчання процес сприймання стає більш усвідомленим і повноцінним для молодших школярів.

Для молодших школярів характерною є активна рухова реакція в процесі сприймання мистецьких творів, тому доцільним методом сприймання мистецтва в початковій школі є також *метод «занурення в ситуацію»*. Моделювання вчителем таких ігрових ситуацій, в яких учні можуть діяти в уявних умовах зображеної в творі події та уподібнюватися персонажам картини є досить ефективною методикою. Діти із задоволенням зображують дерева, що схиляються під вітром, сніг та листя, птахів, що відлітають, море, що хвилюється. Такі ігрові імпровізації доцільно

супроводжувати музикою, оформленням, що емоційно насичують процес сприймання.

Досить ефективним в організації процесу сприймання мистецьких творів у початковій школі є *метод порівняння*. Цей метод передбачає порівняння мистецьких творів із музичними або літературними аналогами. Досить ефективними є такі прийоми, як вибір дітьми після споглядання твору образотворчого мистецтва відповідних за емоційним настроєм пісень або віршів, різних кольоросполучень; створення дітьми власних образотворчих інтерпретацій твору.

Метод порівняння є найдоцільнішим тоді, коли учням важко визначити своє ставлення до об'єкта сприймання. Мистецькі твори можуть викликати асоціативні образи, певні емоційні реакції, а отже різнопланові порівняння конкретизують ці почуття та допомагають учням сформувати власну естетичну оцінку. Цей метод може застосовуватися й для стимулювання естетичного сприймання дітей у процесі багаторазового демонстрування одного художнього твору на різних уроках, але кожного разу з іншою метою.

Найбільш оптимальним засобом реалізації методу порівня при сприйманні творів мистецтва в початковій школі є послідовне сприймання та практична образотворча діяльність дітей. Такий вид робіт сприяє розвитку образного мислення, уяви, зорової пам'яті та є більш результативним, ніж вербальні відгуки дітей про переглянуті твори.

Сутність цього прийому не передбачає копіювання оригіналу, який сприймали учні: найголовнішим у цьому процесі є активізація образних уявлень учнів про твір. Основним завданням власної інтерпретації сприйманого є відтворення дитиною насамперед настрою мистецького

твору, його колориту, використаних художником засобів виразності для створення певного стану тощо.

Опанування мистецькою термінологією має бути одним із завдань процесу художнього сприймання, оскільки нагромадження лексичного запасу учнів сприяє більш адекватному відтворенню вражень від сприйнятого. Художні терміни та поняття легше запам'ятовуються, якщо вчитель візуалізує їх та водночас ілюструє відповідними художніми творами або дитячими малюнками.

Один із ефективних методів опанування мистецькою термінологією давно затвердився в шкільній практиці. Це виготовлення словничків образотворчого мистецтва, в яких учні можуть не тільки записувати художні терміни, але й візуалізувати їх для себе, додаючи репродукції вподобаних мистецьких творів, власні замальовки та письмові враження від екскурсій, художніх музеїв та виставок. Сторінки таких словничків можуть створюватися в будь-якій техніці: живописне або графічне вирішення, аплікація, папіропластика, скрапбукінг тощо.

8.2. Оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчої діяльності

Структура готовності молодшого школяра до образотворчої діяльності

Готовність до діяльності визначається в психолого-педагогічній літературі як складне,

багатокомпонентне утворення, що надає індивіду можливості успішно вирішувати завдання, які висуваються перед ним цією діяльністю. Якісна характеристика готовності людини до тієї або іншої діяльності обумовлена віковими та індивідуальними особливостями її загального психічного розвитку й рівнем розвитку спеціальних психічних утворень (здатностей, знань, умінь і навичок), які забезпечують успішність здійснення даної діяльності. Психологічна готовність до образотворчої діяльності включає такі структурні компоненти.

Якості особистості – оцінне ставлення до предметів і явищ, які сприймаються та пізнаються з позиції сформованих моральних і естетичних критеріїв, емоційна чуйність на дійсність, яка сприймається, активна життєва позиція. Ці якості є обов'язковою передумовою до продуктивної творчості дитини. Вони виявляються не тільки в кінцевих продуктах дитячої творчості, але й у висловлюваннях дітей у процесі образотворчої діяльності, в ході сприймання ними явищ дійсності та творів мистецтва.

Здібності – сприймання форми предмета, чуття кольору, світлотіньових градацій, ритму, рівноваги, простору, пропорційних співвідношень, аналітико-синтетичне сприймання, тобто зорова оцінка зовнішніх ознак об'єктів і явищ, що є основою для відтворення їх образу в певному виді образотворчої діяльності (графіці, живописі, аплікації, ліпленні).

Знання – засвоєння мови пластичних мистецтв; поінформованість про матеріали, використовувані в тому або іншому виді образотворчого мистецтва, їх зображувально-виражальні можливості, технічні прийоми роботи з кожним із них; засвоєння раціональної організації та поетапності здійснення образотворчого процесу.

Уміння й навички – координація дій ока та руки, що забезпечує адекватність сприймання зовнішніх ознак предмета; розвиненість руки, що дозволяє здійснювати образотворчі дії відповідної складності; володіння прийомами роботи в певних видах образотворчої техніки, що забезпечують практичне втілення образотворчих завдань.

Формування здібностей, знань, умінь і навичок до образотворчої діяльності в дитини відбувається не тільки в процесі її власної практичної діяльності, але й на підготовчому етапі, пов'язаному зі сприйманням навколишньої дійсності, творів мистецтва, в ході обговорення дитячих робіт. Отже, формування готовності молодших школярів до образотворчої діяльності можливе лише за умови роботи в різних сферах художньої діяльності (власна практична діяльність, естетичне сприймання об'єктів та явищ навколишньої дійсності, творів мистецтва, дитячих робіт) та застосування в навчальному процесі різноманітних видів художньої творчості.

8.2. Оцінювання навчальних досягнень молодших школярів з образотворчої діяльності

Критерії оцінювання дитячих робіт

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки від 21.08.2013 № 1222 «Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових

дисциплін у системі загальної середньої освіти» оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюється вербально: у 1 класі з усіх предметів інваріантної складової; у 2-4 класах з предметів інваріантної складової: «Сходинки до інформатики», «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Основи здоров'я», «Фізична культура».

Відмова від використання балів у процесі навчання учнів 2-4 класів з окремих навчальних предметів обумовлена необхідністю формування внутрішньої мотивації в навчанні, збереження психофізичного здоров'я учнів, формування адекватної самооцінки учнів, розвитку творчих здібностей учнів, формування умінь самостійно оцінювати результати власної навчальної діяльності, розвитком навчальної самостійності учнів у здійсненні контрольної-оцінної діяльності. Окрім того, доцільність безбального навчання обумовлена такими чинниками:

- ✓ специфікою навчального предмета «Образотворче мистецтво»;
- ✓ значними відмінностями в рівнях розвитку індивідуальних здібностей і творчих обдарувань учнів;
- ✓ множинністю видів діяльності на уроках з предмета «Образотворче мистецтво»;
- ✓ включенням учителя у творчий процес.¹³⁵

У процесі контрольної-оцінної діяльності при безбальному оцінюванні використовуються як усні, так і письмові оцінні судження вчителя, які відображають кількісний і якісний результати процесу навчання.

Серед доцільних форм та прийомів оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи з предмета «Образотворче мистецтво» визначені такі:

- ✓ різні форми схвалення, підбадьорювання;

¹³⁵ URL: <http://mon.gov.ua/content/Нормативно-правова%20база/1-9-74.pdf>

✓ розгорнуте словесне оцінювання (вчитель аналізує хід роботи, її результат, коментує спосіб виконання, показує, що саме варте уваги, стимулює учнів наслідувати зразок, показує раціональніші способи виконання роботи);

✓ динамічна виставка дитячих робіт;

✓ ігрова оцінка – нагородження найкращих різними ігровими атрибутами.¹³⁶

Об'єктами оцінювання у процесі вивчення мистецьких дисциплін учнями мають стати:

➤ здатність учнів сприймати та розуміти твори мистецтва, висловлювати власне естетичне ставлення до зображеного;

➤ рівень сформованості вмій та навичок практичної художньої діяльності, досвід самостійної творчої діяльності;

➤ елементарна обізнаність у сфері мистецтва: знання та уявлення про мистецтво, його основні види та жанри, розуміння та усвідомлене користування відповідною мистецькою термінологією, уявлення про творчість відомих вітчизняних і зарубіжних митців.

При оцінюванні практичних робіт доцільною є комплексна оцінка, яка містить такі критерії за якістю:

➤ розкриття теми;

➤ наявність образу;

➤ якість композиції, відповідно до вивчених правил та закономірностей;

➤ рівень володіння засобами та техніками образотворчого мистецтва, на засвоєння яких було спрямоване оволодіння навчальним матеріалом.

¹³⁶ URL: <http://mon.gov.ua/content/Нормативно-правова%20база/1-9-74.pdf>

Визначаючи методи оцінювання творчих доробків молодших школярів, дослідники дитячої образотворчої діяльності виділяють три основні загальні критерії:

- ✓ зацікавленість;
- ✓ образність;
- ✓ способи творчих дій.

Перший критерій відбиває ступінь захопленості та прагнення дитини виразити своє власне ставлення до зображуваного. Це виражається в емоційному забарвленні виконаної роботи.

Другий критерій спрямований на оцінювання особливостей художньої уяви та творчого мислення дитини. Він передбачає наявність низки компонентів: відповідність роботи запропонованій темі, здатність виділити головне за допомогою відповідних виражальних засобів, передати образ, безпосередність у реалізації задуму; індивідуальний характер його відтворення.

Третій критерій спрямований на визначення рівня сформованості в молодшого школяра художніх здібностей, здатності використовувати відповідні засоби зображення й вираження при відтворенні художнього образу.

Зазначені критерії містять низку компонентів, як є провідними при оцінюванні дитячих доробок:

- ✓ емоційне виконання задуму;
- ✓ складність задуму, що передбачає наявність певної кількості об'єктів у дитячій роботі та відтворення дитиною їх логічного взаємозв'язку;
 - композиційне вирішення задуму, що передбачає передачу пропорційних співвідношень об'єктів, величин, гармонійну компоновку роботи;
- ✓ вміння вибрати формат роботи;

✓ рівень складності застосовуваних технік і прийомів, що передбачають особливості використання образотворчих засобів: лінії, мазка, штриха тощо.

✓ дитина не наслідує мультфільм або інший стиль, нав'язаний дорослими;

➤ наявні самобутність, своєрідність автора.

Специфіка мистецтва полягає в тому, що воно відтворює світ не тільки таким, яким він існує в реальності, але й таким, яким уявляє його людина, тобто, мистецтво відтворює ідеальне людське світовідчуття. З позицій професійної образотворчої грамоти в дитячих малюнках наявні «помилки» і, в той же час, вони характеризуються надзвичайною щирістю та виразністю, які не завжди можна виявити в дорослому мистецтві. В основі цієї виразності, як і «помилки», лежать такі якості, як емоційність сприймання – ідеалізоване бачення навколишнього, яке є результатом того, що вразило дитину, не залишило її байдужою. Якість дитячого творчого малюнка необхідно оцінювати не стільки за «правильністю», реалістичністю зображення, а, насамперед, за виразністю створеного художнього образу. Чим більше індивідуального, своєрідного у творчих доробках дитини, тим вище якість її образотворчої діяльності. *Тому, такий критерій, як акуратність виконання малюнка дитиною, який є домінуючим для багатьох вчителів, не повинен і не може бути головним при оцінюванні дитячої образотворчої діяльності.*

Доцільним прийомом оцінювання дитячих доробок, а також і ефективним засобом стимулювання образотворчої діяльності дитини є виставки дитячої творчості. Вони можуть бути динамічними, тобто «швидкими» – після кожного уроку. На таких виставках учитель має дати

позитивний аналіз (*тільки позитивний*) найкращих учнівських робіт.

Доцільними будуть також виставки художніх доробок дітей, які виконувалися протягом певного часу (семестру, року), як візуалізація досягнень учнів за цей період навчання. Організація таких виставок має враховувати низку принципів:

- не можна допускати демонстрації так званих «кітч-робіт»;
- можливе формування виставок за темами;
- роботи мають підписуватися автором за всіма правилами виставочної діяльності майбутнього художника (автор, рік народження, рік виконання роботи, назва, розмір, техніка виконання).

8.3. Технології образотворчої діяльності в початковій школі ***Матеріали та інструменти в образотворчій діяльності молодших школярів***

У процесі організації навчання молодших школярів образотворчої діяльності значне місце посідає вибір художніх матеріалів для практичної роботи учнів. Серед безлічі різноманітних художніх матеріалів для молодших школярів доцільно добирати ті з них, які відповідають

низці критеріїв:

- ✓ безпечність у застосуванні;
- ✓ доступність для використання;
- ✓ естетична привабливість для дітей.

Серед *живописних матеріалів* у початковій школі прийнятними є гуаш, акварель, пастель.

Найбільш доцільним в молодших класах є застосування гуаші, оскільки вона має низку переваг для молодших школярів перед іншими живописними матеріалами: яскравість, непрозорість, щільність. Така особливість гуашевих фарб як яскравість має емоційну привабливість для учнів, оскільки дітям цього віку притаманне прагнення до використання яскравих насичених кольорів. Непрозорість гуаші дозволяє робити в малюнках необхідні з точки зору дитини виправлення, що відповідає такій психологічній особливості молодших школярів як динамічність, непостійність творчого задуму. І, нарешті, щільність гуашевих фарб дозволяє використовувати їх у таких суто «дитячих живописних техніках» як малювання без застосування пензлів – за допомогою пальців та долоней.

Акварель доцільніше застосовувати як матеріал для виконання робіт в інших живописних техніках, таких як, акватипія, робота на вологому папері, різноманітні види печатання. Як самостійна техніка акварель є досить складною для учнів молодшого шкільного віку, оскільки не має властивостей перекривати один шар фарби іншим, а отже й не допускає виправлень. Крім того, в акварелі немає білої фарби (її роль виконує білий фон аркуша), яка активно використовується дітьми в живописних роботах.

Цікавою та привабливою для молодших школярів є пастельна техніка завдяки своїй яскравості, динамічності та простоті застосування. Традиційна пастель має такий недолік,

як наявність кольорового пілу, який може забруднювати одяг та шкільне обладнання. Тому більш доцільною для застосування буде інший вид пастелі – воскова пастель.

Інші живописні матеріали, такі, як темпера, олійні, акрилові фарби не є прийнятними в початковій школі, оскільки вимагають спеціальних знань та навичок роботи з ними, а також додаткових матеріалів та устаткування (палітри, розчини та інше).

Серед *графічних матеріалів*, які доцільно застосовувати на уроках образотворчого мистецтва в початковій школі можна виділити такі як олівці (простий та кольорові), фломастери, туш, суха та воскова крейда. Вони можуть застосовуватися як самостійні матеріали, а також як допоміжні в різних графічних та живописних техніках (акватуш, видування, воскографія, графографія та інші).

Для *об'ємних робіт* в початковій школі можна застосовувати будь-які матеріали: папір (білий та кольоровий), картон, фольгу, газети, дріт, нитки, пластилін, солоне тісто, глину. Всі ці, як традиційно художні, так і нехудожні матеріали дають низку різноманітних технік, дозволяють варіювати їх у різних сполученнях, застосовувати як допоміжні в інших техніках.

8.3. Технології образотворчої діяльності в початковій школі

Види образотворчої діяльності молодших школярів

Спільним для всіх сучасних існуючих методик є види діяльності, які пропонуються для опанування молодшими школярами на уроках образотворчого мистецтва: *естетичне сприймання, зображення на площині та зображення в об'ємі.*

Естетичне сприймання як вид образотворчої діяльності молодших школярів передбачає художнє опанування учнями навколишньої дійсності та творів образотворчого мистецтва. Воно спрямоване на розвиток в учнів естетичного бачення світу, художнього смаку та формування їх уявлень про світову та вітчизняну художню культуру.

При доборі творів мистецтва для сприймання молодшими школярами додержуються низки критеріїв:

- ✓ доступність для розуміння молодшими школярами тих об'єктів та явищ навколишньої дійсності і творів мистецтва, які пропонуються учням для сприймання;

- ✓ доступність для розуміння учнями виразних засобів, що застосовані автором для створення художнього образу;

- ✓ яскравість художнього образу в творі мистецтва та емоційність художнього твору.

Сюжетами творів для сприймання молодшими школярами мають бути такі, які входять до сфери

життєвого досвіду дитини цього віку, а отже й будуть зрозумілими нею (природа, тварини, людина).

У початкових класах доцільною формою організації практичної діяльності учнів є поєднання естетичного сприймання з іншими видами образотворчості. Наприклад, естетичне сприймання передує зображенню на площині, або ж відтворення художнього образу в об'ємі після його естетичного сприймання. Така методика проведення уроків образотворчого мистецтва як найбільш ефективна форма навчання образотворчої діяльності молодших школярів пропонується низкою сучасних педагогів. Зокрема, Олександр Мелік-Пашаєв вважає доцільним сприймання твору мистецтва та його подальше відтворення учнями за власним враженням. Борисом Неменським запропоновано поєднання ліплення об'єктів навколишньої дійсності з їх подальшим зображенням на площині для більш повного усвідомлення їх форми, пропорцій.

Зображення на площині та зображення в об'ємі передбачає розв'язання низки навчальних проблем, таких як форма, колір, композиція предмета, пропорційні співвідношення, а також доступні прийоми відтворення простору.

У практичній художній діяльності опанування навчальною проблемою «форма» відбувається за такими напрямками: оволодіння знаннями про закономірності будови форми, реальної конструкції предметів та об'єктів із посиленням відтворенням її індивідуальних особливостей; розвиток емоційно-естетичного сприймання та відтворення форми.

Колір в образотворчому мистецтві є засобом для відтворення об'єктів реальності та вираження певного настрою, станів. Усвідомлення виражальних можливостей кольору надає учням можливостей використовувати його для втілення власних емоцій в живописних роботах. Слід зазначити, що більшість учнів молодшого шкільного віку дуже добре

відчують емоційний характер кожного кольору та досить успішно використовують їх виражальні можливості навіть без керівництва з боку дорослого. Крім емоційних аспектів кольору, учні початкової школи також мають оволодіти низкою технічних прийомів роботи з фарбами: технологіями їх змішування та отримання різноманітних відтінків, способами затемнення та забілювання кольору тощо.

Навчальна проблема «композиція» в початковій школі передбачає опанування молодшими школярами таких композиційних властивостей і засобів: єдність, динамічність і статичність, ритм, симетрія та асиметрія, контраст.

Навчальна проблема «простір» спрямована на вивчення елементарних перспективних методів побудови простору на аркуші (ближче – нижче, далі – вище; ближче – більше, далі – менше).

Щоб активізувати художню творчість дітей, учитель має з'ясувати ті труднощі, які виникають в кожного з них при використанні того або іншого матеріалу, їх художньо-технічні вподобання та чим вони зумовлені. Наприклад, багато учнів зазнають труднощів при роботі з фарбами, тому вони уникають живописних технік і не виявляють бажання працювати з ними. Виявивши це, педагог може поступово, починаючи з використання фарб як допоміжних технік (монотипія, акватипія, печатання), зняти можливі психологічні блоки.

8.3. Технології образотворчої діяльності в початковій школі

Художні техніки, прийнятні в образотворчій діяльності молодших школярів

Серед живописних технік, які будуть цікавими та доступними для молодших школярів слід визначити: монотипію, акватипію, диатипію, акватуш, воскографію.

Однією з найпростіших живописних технік є **монотипія**, основною технічною вимогою до якої є щільність основи, на якій виконується робота: вона повинна не пропускати воду (скло, пластикова дошка, товстий гладкий папір). По цій поверхні швидко (оскільки, якщо шар фарби встигне висохнути, відбитка не буде) гуашевими фарбами виконується малюнок. Зверху на ще вологий малюнок накладається чистий аркуш паперу, на якому і відбивається зображення. Відбиток з певного малюнка можна отримати тільки один, звідси походить назва техніки – монотипія (від грецького «monos» – «один, єдиний» та «typos» – «відбиток»).

Від щільності паперу залежить характер отриманого відбитку – більш щільний папір – рельєфніше зображення, а м'який малюнок можна отримати на пористій основі. Найефектніші відбитки утворюються на фотопапері. Різноманітну фактуру також можна отримати різною кількістю води у фарбі, або додаванням звичайного мила.

Урізноманітнити цю техніку можна, якщо виконати малюнок не на гладкій поверхні, а на структурованому папері.

Для дітей молодшого шкільного віку на основі цієї техніки можна запропонувати багато цікавих ігор.

Гра «Метелики». Спочатку аркуш папера згинається навпіл для отримання осі симетрії. На половині аркуша зображується метелик зі складеними крильцями. Половинки аркуша щільно пригортаються одна до одної: малюнок симетрично віддрукується на обох половинках – «метелик полетить». Умова виконання цього завдання – швидкість.

Гра «Кольорові плями». На аркуші паперу залишити краплі фарби. Чим щільніша фарба, тим фактурніший буде відбиток. Зігнути аркуш навпіл і щільно стиснути. Розгорнувши отримаємо незвичайні, вигадливі візерунки.

Гра «Додумай картинку». На відбитку абстрактних кольорових плям, отриманому на щільному папері, учням пропонується «додумати» картинку та домалювати деталі, які додадуть їй схожості з певним об'єктом.

Схожа за виконанням техніка, в якій замість гуаші застосовується акварель називається *«акватунія»* (від гр. «аqua» – вода та «typos» – відбиток). Вона має свою специфіку – це більш живописне, м'яке, менш фактурне зображення, оскільки акварель не є щільною фарбою.

Техніка *«диатунія»* (від грецького «dia» – крізь, через) вважається різновидом монотипії, але вона має свою специфіку. Спеціальним роликком або тампоном легкий шар фарби наноситься на гладку поверхню. Зверху накладається аркуш паперу, який виконує роль основи для малюнка. Зображення виконують олівцем, і на тій стороні, що притиснута до поверхні, відтворюється малюнок із цікавою фактурою та кольоровим тлом. Для ускладнення техніки можна працювати декількома фарбами або ж застосовувати кольоровий папір.

Зовсім інша за технічними прийомами роботи техніка **акватуші**. Спочатку на аркуш гуашшю наноситься малюнок. Коли фарба висохне, весь аркуш покривається шаром чорної туші. Потім малюнок розташовується у ванночці з водою. Оскільки гуаш добре змивається з паперу, а туш лише частково, то результатом є цікавий малюнок на чорному тлі з розмитими контурами.

Незвичайна живописна техніка – **«водяна печатка»**. Густа фарба наливається на воду, зверху прикладається аркуш паперу. Звідси й назва «водяна печатка», тому що відтворення відбитку відбувається прямо з водяної поверхні.

Воскографія. Попередній невидимий малюнок, що наноситься на аркуш паперу восковою свічкою, покривається зверху шаром негустої фарби. Малюнок, що був нанесений воском, залишиться білим на кольоровому тлі. Основною вимогою до цієї техніки є застосування негустої фарби, найкраще, якщо це буде акварель, інакше восковий малюнок не «проявиться» під щільним шаром.

Серед **графічних технік**, які прийнятні на уроках образотворчої діяльності в початковій школі слід визначити графографію, кольорову графографію, печатку-кліше, видування.

Графографія (від фр. «gratter» – «скребти, дряпати»). Це спосіб отримання малюнка способом продряпування. Щільний папір покривають товстим шаром воску або парафіну, широким пензлем або губкою наносять на поверхню шар туші. Для запобігання згортання туші можна додавати мильний розчин, але в цьому разі колір туші буде більш світлим, а не насичено чорним. Коли туш висохне, гострим предметом (олівцем, ножем, голкою) продряпують задуманий малюнок. Виходить біле контурне зображення на чорному тлі.

Кольорова графографія є одним із різновидів графографії. Специфіка цієї техніки в тому, що під шар воску попередньо наноситься кольоровий малюнок гуашшю або аквареллю. При продряпуванні отримують не біле зображення, а кольорове на чорному тлі. Цікавою технологією кольорової графографії є неоднорідне нанесення воску на аркуш. При такій технології шар туші знімається повністю і зображення являє собою хаотичне чергування чорних плям (місць, де не було воску) та кольорових.

Печатка-кліше. Як вихідний матеріал зазвичай використовують товстий дерев'яний брусок, такий, щоб його зручно було тримати в руці. З однієї сторони бруска, рівної й гладкої, наклеюють картон, а на картон – візерунки з фактурного матеріалу, наприклад з товстої мотузки. Фарба нашаровується на візерунки дерев'яного бруска, які й залишаються на папері в процесі штампування. Більш спрощеною ця техніка буде при застосуванні для кліше ластіка, картоплі або інших предметів, на одному боці яких вирізується візерунок. Для молодших школярів в цій техніці можна запропонувати виконати закладку для книги, серветку.

Одним із різновидів цієї техніки є використання як кліше сухих квітів, травинок, листків. Рослину покривають товстим шаром гуаші, а потім пофарбованою стороною донизу вкладають на підготовлений для листівки або панно аркуш і притискають чистим папером. Папір, а разом з ним і рослина обережно знімається, а її фактурний відбиток залишається на нижньому аркуші.

Видування. На нижній край невеликого за форматом аркуша паперу наливається шар туші (чорної або кольорової), яка потім обережно роздувається дитиною по аркушу в різних напрямках. Роздувати туш більш акуратно та цілеспрямовано вдається за допомогою коктейльної

соломинки. Якщо нанести один за другим декілька шарів туші, розведеної в різних пропорціях водою, можна отримати зображення з тоновими ефектами.

Цю техніку слід застосовувати в молодших класах дуже обережно, щоб уникати забруднення навколишніх предметів. Але в той же час вона є досить привабливою для дітей тим, що дає безліч цікавих непередбачуваних ефектів.

Ліплення та паперопластика на уроках образотворчої діяльності в початковій школі є ефективними засобами пізнання учнями об'ємно-просторових властивостей об'єктів дійсності та опанування дитиною таких навчальних задач, як «об'єм» та «простір». Трьохвимірне відтворення об'ємних предметів сприяє кращому розумінню учнем їх конструкції та форми, а отже полегшує їх подальше зображення на площині аркуша. Ці техніки сприяють формуванню спеціальної художньої здібності координації дій ока та руки дитини.

Зміст практичної діяльності учнів у цих техніках спрямоване на вирішення таких навчальних проблем: «форма (конструкція, пропорції)» та «об'єм».

Для ліплення в початковій школі доцільно застосовувати такі матеріали, як пластилін, солоне тісто, глину, кожен з яких має свої специфічні та технологічні особливості. У паперопластиці також можливе використання різних за властивостями матеріалів: м'який папір, газетний папір, картон, фольга та інші види паперу. Використання різноманітних матеріалів сприяє розширенню уявлень учнів про їх властивості та оволодінню ними різними художніми технічними навичками.

Об'ємні техніки ліплення та паперопластики можна поєднувати з роботою на площині. До таких «синтетичних» технік належать техніки створення картин із пластиліну, солоного тіста та об'ємних елементів з різноманітних матеріалів.

«Пластиліновий живопис». Технологія виконання картин з пластиліну аналогічна роботі гуашевими фарбами, але замість пензля в якості інструмента застосовуються пальці.

Пластилін розминається до такого стану, щоб він легко розмазувався. В такому вигляді він намазується на картон. Картину можна створювати із шматка пластиліну одного кольору, або ж різнокольорових шматочків, що надає зображенню живописності. Спочатку створюється фон картини, а потім по фоні «налепами» виконуються всі потрібні деталі задуманого малюнка. Невдалі місця легко виправляються стекою. Також, як і при роботі з фарбами, можна розширити кольорову гаму картини, поєднуючи між собою різні кольори пластиліну.

Техніка солоного тіста. Солоне тісто дуже зручний матеріал для ліплення, оскільки воно м'яке, не розмазується і не липне до рук, а також є цілком небезпечним для дитини. Рецепт солоного тіста дуже простий, його інгредієнтами є:

- 2 склянки борошна;
- 1 склянка солі «Екстра»;
- $\frac{3}{4}$ стакана води;
- кілька крапель рослинної олії для пластичності.

Після повного висихання така маса набуває статичності. Оскільки цей матеріал не є таким м'яким, як пластилін, то є можливість створювати картини-барельєфи та картини-горельєфи. Виліплені заздалегідь деталі картини наклеюються на підготовлений фон. Кольорове вирішення такої картини створюється за допомогою додавання фарб до тіста, або розпису вже готового виробу гуашевими фарбами.

Динамічна аплікація. Ця техніка подібна до техніки створення картин з солоного тіста тим, що всі її деталі створюються заздалегідь, а потім наклеюються на аркуш картону. При створенні необхідних деталей застосовується багато прийомів роботи з папером (згинання, прорізування,

вигинання, скручування, витинання), а також художніх ефектів (зім'ятий папір). Ця техніка передбачає використання елементів як обрізної, так і обривної аплікації.

Газетна пластика. Це техніка, подібна до паперопластики, але композиції в ній виконуються з газетного паперу без клею, за допомогою канцелярського скотчу. Характерним для неї є також те, що конструкції виготовляються не з окремих деталей, а одним нероздільним фрагментом. Після надання газеті об'єму, конструкцію можна вкрити аерозольною фарбою, прикрасити декоративними елементами.

До **декоративних технік**, прийнятних в початкових класах слід віднести такі, як мозаїка, колаж, площинні та об'ємні роботи з природними матеріалами (сухе листя, квіти, шишки, жолуді, гілочки, ракушки, камінці), роботи з використанням шматочків тканини, ниток та гудзиків, а також інших будь-яких об'єктів.

Для розвитку дрібної моторики руки, м'язів пальців дитини в початковій школі доцільними будуть техніки:

- нетрадиційні роботи з пластиліном і газетним папером: пластиліновий живопис, обривна аплікація, «динамічна» аплікація, «газетна пластика»;
- пальчикові ігри. Вони можуть проводитися як вправи перед виконанням певного образотворчого завдання.

Усі види художньо-естетичної діяльності організуються в початковій школі з урахуванням індивідуальних особливостей та вікових можливостей дітей молодшого шкільного віку.

Практичний блок

Завдання 1. Визначте загальні та відмінні навчальні проблеми сучасних методик навчання молодших школярів образотворчої діяльності.

Завдання 2. Зробіть порівняльний аналіз варіантів діагностики художньо-творчих здібностей молодших школярів:

- за методикою О. Мелік-Пашаєва;
- за методикою О.Торшилової та Т. Морозової.

Завдання 3. Проведіть у студентській групі моніторинг художньо-творчого розвитку студентів за методикою «5 малюнків». Результати оформіть у вигляді доповіді.

Завдання 4. Розробіть власний варіант діагностики знань або вмінь молодших школярів з образотворчої діяльності за однією з досліджуваних тем. Форма – вільна: тести, картки, кросворди тощо. Художнє оформлення матеріалу є обов'язковим.

Завдання 5. Розробіть авторський урок образотворчого мистецтва з урахуванням сучасних методичних та дидактичних вимог.

Завдання 6. Проаналізуйте засоби діагностики художніх здібностей дитини.

Завдання 7. Розробіть та виконайте в матеріалі ілюстрований календарний план з образотворчої діяльності в початковій школі.

Завдання 8. Розробіть та виконайте в матеріалі технологічну карту до уроку паперопластики в початковій школі.

Завдання 9. Розробіть та виконайте в матеріалі технологічну карту до уроку кольорознавства в початковій школі.

Завдання 10. Проведіть діагностику естетичного сприйняття учнів однієї вікової групи, використовуючи одну із запропонованих діагностичних методик. Аналіз результатів (кількісний і якісний) подайте в письмовому вигляді.

Завдання 11. Складіть стислий план-конспект уроку образотворчого мистецтва на запропоновану тему. Розробіть наочність для проведення даного уроку.

Блок самоконтролю

1. За якими критеріями визначається вид та техніка образотворчої діяльності в початковій школі?
2. Дайте порівняльний аналіз сучасних програм з образотворчого мистецтва для початкової школи.
3. Визначте загальні вимоги чинних програм з образотворчого мистецтва до рівня підготовки молодших школярів у процесі оволодіння образотворчою діяльністю.
4. Який критерій Ви вважаєте визначальним при оцінюванні продуктів образотворчої діяльності молодшого школяра? Обґрунтуйте свій вибір.
5. Яке значення мають для дитини аналіз та оцінка вчителем її роботи?
6. Чим обумовлений вибір методів навчання образотворчого мистецтва в початковій школі?
7. Визначте критерії оцінювання продуктів образотворчої діяльності молодшого школяра.
8. Які вимоги до виготовлення наочності для уроків образотворчої діяльності в початковій школі?
9. Які сучасні форми організації образотворчої діяльності молодших школярів Ви знаєте?

Теми рефератів та наукових повідомлень

1. Загальноосвітні, виховні та розвиваючі завдання навчання образотворчого мистецтва в початковій школі.
2. Принципи науковості, системності та послідовності в процесі навчання молодших школярів образотворчої діяльності.
3. Принципи активності та свідомості в процесі навчання молодших школярів образотворчої діяльності.
4. Роль логічних та емоційних чинників у творчому процесі молодших школярів.
5. Принцип наочності в навчанні молодших школярів образотворчої діяльності.
6. Малювання з природи та за уявленням. Провідна роль уроків малювання за уявленням в початковій школі.
7. Методика організації уроків малювання з природи. Навчально-методичне обґрунтування вибору об'єктів для натурних постановок.
8. Педагогічний малюнок як особливий тип наочності.
9. Сучасна концепція художньої освіти «Залучення до світової художньої культури як частини духовної культури» Бориса Неменського.
10. Сучасна концепція художньої освіти «Цілісний підхід до художнього виховання людини через категорію «художній образ» Бориса Юсова.
11. Сучасна концепція поліхудожнього виховання.
12. Шляхи формування творчих здібностей молодших школярів на заняттях образотворчим мистецтвом.

13. Структура здібностей молодших школярів до образотворчого мистецтва.

14. Основи реалістичного малюнка в системі навчання молодших школярів образотворчої діяльності.

15. Звернення до традицій народної творчості на уроках декоративного малювання в початковій школі.

16. Розвиток особистості молодшого школяра засобами образотворчого мистецтва.

17. Гуманістична спрямованість художньої освіти та її вплив на духовний розвиток особистості молодшого школяра.

18. Технології розвитку особистості молодшого школяра на заняттях образотворчим мистецтвом.

19. Навчання молодших школярів образотворчого мистецтва з позицій особистісно орієнтованої освіти.

20. Активізація розвитку творчих здібностей молодших школярів на уроках образотворчого мистецтва.

21. Естетичне виховання молодших школярів засобами образотворчого мистецтва.

Модульний контроль 7-8

1. Основними проблемами уроків «Зображення об'ємі» в початковій школі є:

- А. Масштаб зображення, композиція, сюжет.
- Б. Форма об'єкта, співвідношення мас.
- В. Форма, масштаб зображення, співвідношення мас в об'єкті.

2. До живописних технік, доцільних до застосування на уроках образотворчої діяльності в початковій школі, можна віднести такі:

- А. Акватипія, монотипія, графографія.
- Б. Паперопластика, монотипія, акватипія.
- В. Видування, акватипія, акватуш.

3. Сучасним вітчизняним дослідником дитячої образотворчої діяльності є:

- А. Б. П. Юсов.
- Б. Л. М. Любарська.
- В. Т. А. Пата.

4. Періодизацію дитячої образотворчої діяльності вперше запропонував:

- А. Г. Кершенштейнер.
- Б. В. С. Мухіна.
- В. К. Річчі.
- Г. Б. М. Неменський.

5. Хто з видатних педагогів трактував дитячу образотворчу діяльність як різновид дитячої мови:

- А. Є. І. Ігнат'єв.
- Б. В. С. Мухіна.
- В. Л. С. Виготський.
- Г. Б. М. Неменський.

6. Провідною ключовою компетентністю для освітньої галузі «Мистецтво» є:

- А. Громадянська.
- Б. Загальнокультурна.
- В. Соціальна.
- Г. Освітня.

7. Найбільш доцільною живописною технікою в початковій школі є:

- А. Акварель.
- Б. Гуаш.
- В. Олівці.

8. Основними проблемами уроків «Зображення на площині» на уроках образотворчої діяльності в початковій школі є:

Г. Масштаб зображення, композиція, сюжет.
Д. Масштаб зображення, положення аркуша, розташування зображення на аркуші.

Е. Масштаб зображення, пропорційні співвідношення об'єктів зображення, положення аркуша.

9. Основним критерієм оцінювання дитячих робіт на уроках образотворчої діяльності в початковій школі є:

А. Адекватне відтворення учнем форми та кольору зображуваних об'єктів.

- Б. Акуратність виконання роботи учнем.
- В. Емоційність виконання роботи учнем.

10. Автором поліхудожньої концепції в мистецькій освіті є:

- А. О. О. Мелік-Пашаєв.
- Б. Л. М. Масол.
- В. Б. М. Неменський.
- Г. Б. П. Юсов.

СЛОВНИК ХУДОЖНІХ ТЕРМІНІВ

Абстракціонізм (лат. «abstractus» – відокремлений, відірваний) – напрям у модерністському мистецтві ХХ століття, що цілком відмовляється від реалістичного зображення предметів і явищ.

Авангардизм (фр. «avante-garde» – передовий загін) – узагальнюючий термін для позначення новаторських напрямів у художній культурі ХХ століття, для яких характерний пошук нових, нетрадиційних засобів вираження.

Алегорія (гр. «іносказання») – поетичний вислів з переносним значенням, у якому абстрактне поняття або судження передається через конкретний художній образ.

Амфітеатр – 1) у давньогрецькому театрі місця, розташовані півколом на схилах пагорбів; 2) давньоримська будівля для видовищ еліптичної форми з ареною посередині, навколо якої уступами вгору розміщені місця для глядачів.

Ансамбль (франц. «ensemble» – разом) – в архітектурі та містобудуванні – гармонійна єдність споруд, творів монументально-декоративного мистецтва, зелених насаджень; цілісність просторової композиції, пропорційність співвідношень частин і цілого; силует, пластика, колір.

Античне мистецтво (від лат. «antiquus» – давній) – назва давньогрецького та давньоримського мистецтва. Виникла в епоху Відродження.

Анфілада – ряд прямолінійно розташованих суміжних кімнат, з'єднаних дверима або відкритими арками.

Арка – криволінійне перекриття прорізів у стіні (вікон, дверей, воріт) або прольотів між опорами – стовпами, колонами, пілонами.

Аркада (лат. «arcus» – арка) – ряд однакових за формою і розмірами арок, що спираються на стовпи або колони. Застосовують переважно при спорудженні відкритих галерей.

Архітектура – 1) будівельне мистецтво, проектування й будівництво споруд; 2) мистецький характер споруди.

Архітектурні ордери – система архітектурних засобів і прийомів композиції, що виражається певною структурою й художньо-образним виявом складових частин стояково-балкової конструкції будівлі. Основні типи – доричний, іонічний, корінфський. Ордери складаються з трьох основних частин: колони, її підніжжя – стилобата й антаблемента, що спирається на колону. Колона (крім доричної) має базу і завершується капітеллю. Антаблемент складається з архітрава, фриза й карниза.

Базиліка (гр. – «царський дім, палац») – витягнута прямокутна в плані споруда, розділена вдовж колонами на 3-5 частин – нефів. Середній неф вищий за бокові. У формі базиліки будували християнські храми.

Барельєф – вид скульптури, в якій випукла частина зображення виступає над площиною фону не більше, ніж на половину свого об'єму.

Бароко (від італ. «вагоссо» – вигадливий, химерний) – один із провідних художніх стилів кінця XVI – середини XVIII століття. Виник в Італії, поступово поширився в інших країнах Європи та Латинській Америці. Мистецтву

бароко властиві грандіозність, пишність, динаміка, патетична піднесеність, інтенсивність почуттів, пристрась до ефективних видовищ, поєднання ілюзорного та реального, сильні контрасти масштабів і ритмів, світла та тіні.

Боді-арт (англ. «body art» – мистецтво тіла) – один із модерністських напрямів, представники якого розглядають власне тіло як матеріал і об'єкт художньої творчості, розмальовують його, роблять надрізи, вдаються до демонстрації різних поз.

Бюст – погрудне, переважно портретне зображення людини в круглій скульптурі.

Вертеп – назва старовинного українського мандрівного лялькового театру, де поруч з різдвяною містерією виставляли й сценки з народного життя.

Витраж (фр. «vitrage» – віконне скло) – твір монументально-декоративного мистецтва з кольорового чи безбарвного скла, на яке наноситься малюнок спеціальними фарбами, гравіруванням або витравлюванням. Шматочки монтуються за допомогою двотаврових балок, що спаюються оловом в єдину сюжетну композицію.

Галерея – 1) довге крите приміщення, одну з поздовжніх стін якого замінюють колони, стовпи або балюстрада; 2) видовжена зала з суцільним рядом великих вікон в одній із поздовжніх стін.

Гармонія – струнка узгодженість частин і цілого.

Гіперреалізм (від гіпер – «підвищення, надмірність і реалізм») – течія в образотворчому мистецтві США і Європи, представники якої намагаються ретельно копіювати фотографію за допомогою живописних і графічних засобів.

Горельєф – вид скульптури, високий рельєф, де зображення виступає над площиною фону більше як на половину свого об'єму.

Готика (від італ. «gotico» букв. – готський, від назви германського племені готів); готичний стиль – художній стиль, що став завершальним етапом розвитку середньовічного мистецтва країн Західної та частково Східної Європи (між серединою XII й XV-XVI століть). Зародився в Північній Франції. Готичне мистецтво переважно культове за призначенням і релігійне за тематикою. Особливе місце в мистецтві готики посідає собор – високий зразок синтезу архітектури, скульптури та живопису.

Готичний собор – це, як правило, 3-5-нефна базиліка з поперечним нефом-трансептом. Основним видом образотворчого мистецтва готики є скульптура, яка набула глибокого ідейно-художнього змісту та розвинених пластичних форм. Різноманітна тематика вітражів, що декорували віконні прорізи готичних храмів. У пізній готичці набули поширення скульптурні вівтарі в інтер'єрах, де об'єднані дерев'яна розфарбована й позолочена скульптура і темперний живопис на дерев'яних дошках. В епоху готики досягли розквіту книжкова мініатюра й декоративне мистецтво, пов'язані з високим рівнем цехового ремесла.

Гравюра (від фр. «gravure»; «graver»– вирізати). У графічному мистецтві окремий вид творчості. Гравюрою називають відбиток на папері з дошки, на якій був вирізаний (награвірований) малюнок. Гравюра є оригінальна і репродукційна. Оригінальною є гравюра, виконана в цілому художником від початку й до кінця, включаючи обробку дошки. Репродукційна гравюра (з'явилася в Європі наприкінці XV століття) відтворює оригінали живопису тощо. Поділяється

на станкову, розраховану на самостійне існування, та книжково-журнальну як ілюстраційну. Існує багато різновидів гравюрної техніки: різцева гравюра, офорт, суха голка, меццо-тінто, м'який лак, акватинта, манера олівця, резерваж, лавіс, ксилографія, ліногравюра, гравюра на камені. Основні матеріали для гравюри на метали – сталь, мідь, цинк, для гравюри на дереві – самшит, пальма, граб, груша.

Графіка – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого є малюнок, виконаний на папері, тканині тощо олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відбитий на папері зі спеціально підготовленої форми.

Графіті (італ. «graffiti» – видряпини) – написи та малюнки, надряпані на стінах і архітектурних деталях давніх будівель, а також на посуді та інших предметах.

Дадаїзм (фр. «dadaïsme», від «dada» – дитячий коник, переносно – дитячий лепет) – модерністська течія в літературі й образотворчому мистецтві Західної Європи початку ХХ століття. Характерні риси дадаїзму: антиестетизм, зумисний примітивізм. Дадаїзм – попередник сюрреалізму.

Декоративне мистецтво – галузь пластичних мистецтв, твори якої, поряд з архітектурою, надають матеріальному середовищу проживання людини художніх, естетичних якостей. Декоративне мистецтво поділяється на безпосередньо пов'язане з архітектурою монументально-декоративне мистецтво (створення архітектурного декору, рельєфів, статуй, вітражів, мозаїк, що прикрашають фасади й інтер'єри, а також паркової скульптури) і декоративно-ужиткове мистецтво (створення художніх виробів, призначених переважно для побуту).

Експресія – виразність, підкреслене виявлення почуттів, переживань.

Ескіз – попередній начерк креслення, картини тощо.

Етюд – в образотворчому мистецтві – первісний допоміжний малюнок, виконаний з натури, для майбутнього твору.

Живопис – вид образотворчого мистецтва, художнє зображення видимого світу фарбами на будь-якій поверхні (полотні, дереві, папері тощо). Колір є найважливішим зображальним та емоційним засобом живопису. Поділяється на монументальний, станковий, театральнo-декораційний та мініатюру. Живопис поділяється на жанри: побутовий, історичний, батальний, портрет, пейзаж, натюрморт, анімалістичний. Техніка живопису (накладання фарб, закріплення на поверхні) різноманітна. Найбільш поширені фарби: олійні, клейові, темпера. В монументальному живописі застосовують фреску, мозаїку, вітраж, у станковому поряд з олією – акварель, гуаш, пастель.

Інтер'єр – внутрішній простір будівлі, приміщення.

Кінетичне мистецтво (гр. «kinemos» – руховий, рушійний) – напрям у західному мистецтві 50-60-х роках ХХ століття. Представники цього напрямку намагалися створювати рухомі конструкції, вдавалися до світових ефектів.

Кітч (нім. «Kitsch» – дешева продукція, несмак) – напрям у сучасній культурі, розрахований на масового споживача, що характеризується примітивністю, безідейністю, розважальністю; масова продукція, позбавлена смаку та розрахована на зовнішній ефект.

Класицизм – один з основних напрямів у європейській літературі й мистецтві XVII-XVIII століть, зразком для якого було класичне давньогрецьке й давньоримське мистецтво.

Колона – вертикальна опора, як правило, кругла в поперечному перерізі, стрижневий елемент споруди. Складається з бази, стовбура й капітелі.

Колорит – 1) гармонійне поєднання кольорів та їхніх відтінків у творі живопису; 2) характерна особливість художнього твору, а також епохи, місцевості тощо.

Композиція – побудова художнього твору, зумовлена змістом, характером і призначенням.

Комунікація в мистецтві – своєрідний вияв суспільної природи мистецтва, твори якого виникають як результат співтворчості автора та реципієнта і виявляють свою естетичну вартість тільки в актах естетичного сприймання.

У цьому сенсі художник як автор твору спілкується з глядачами – своїми сучасниками й нащадками, які, сприймаючи, інтерпретуючи по-своєму його твори, переосмислюють їх, але певною мірою засвоюють естетичний досвід. Виходячи з цього, серед багатьох функцій мистецтва виділяють і комунікативну.

Концептуальне мистецтво – одна з течій авангардизму, що трактує художній твір як засіб демонстрації ідей, понять, концепцій. Його представники відмовляються від створення традиційного художнього твору і звертаються до концептуальних об'єктів, що виступають у формі ідей чи проектів і супроводжуються написами, текстами, іншими позаестетичними засобами.

Кубізм (фр. «cubisme», від «cube» – куб) – модерністська течія в західноєвропейському образотворчому мистецтві початку ХХ століття, представники якої зображували реальний світ у вигляді комбінацій геометричних форм (куба, кулі, циліндра, конуса тощо) та деформованих фігур.

Локальний колір – основний і незмінний колір зображуваних об'єктів, умовний, позбавлений відтінків, які виникають у природі внаслідок дії освітлення й повітряного середовища.

Масова культура – напрям у культурі другої половини ХХ століття, розрахований на доступність широким верствам населення, знижений рівень сприйняття, розважальність.

Мистецтво – художня творчість у цілому – література, архітектура, скульптура, живопис, графіка, декоративно-вжиткове мистецтво, музика, танець, театр, кіно та інші види діяльності людини, об'єднані як художньо-образні форми відображення дійсності; спосіб виявлення творчого потенціалу особистості та задоволення її естетичних потреб.

Мініатюра – твір образотворчого мистецтва невеликого розміру, що потребує витонченої техніки виконання. До мініатюр належать книжкові ілюстрації та невелике портретне зображення, виконане емаллю, гуашшю, аквареллю на папері, кістці, металі, фарфорі.

Мінімалізм (лат. «minimalis» – найменший) один із напрямів у мистецтві 60-70-х роках ХХ століття, твори якого позбавлені зовнішньої декоративності, найчастіше зводяться до використання найпростіших

геометричних фігур. Мінімалізм представлений головним чином скульптурою і живописом.

Модернізм (фр. «moderne» – сучасний, новітній) – узагальнююча назва художніх напрямів ХХ століття. Модернізму властивий розрив з ідейними і художніми принципами класичного мистецтва, пошук нових художніх форм і виражальних засобів.

Натюрморт – зображення предметів домашнього побуту, плодів, квітів, забитої дичини тощо.

Образотворче мистецтво – умовна назва видів пластичних мистецтв: живопису, скульптури, графіки. На відміну від так званих необразотворчих видів в основі його творів лежить використання та творче переосмислення явищ реальної дійсності. Залежно від специфіки засобів художнього вираження різні його види відтворюють такі об'єктивні особливості навколишнього світу, як об'єм, колір, простір, матеріальна форма предметів, світлоповітряне середовище. Окрім фіксації образу безпосереднього чуттєвого сприйняття образотворчому мистецтву доступне відображення розвитку подій у часі, динамічності дії, розкриття психологічного й емоційного змісту зображуваної ситуації, духовного світу людини.

Оп-арт (англ. «op art – оптичне мистецтво) – напрям у мистецтві модернізму 60-х роках ХХ століття, що розробляє в живописі й графіці декоративні ефекти простих геометричних форм, зазвичай розрахованих на оптичний ефект.

Офорт (фр. «eau-forte» – міцна вода), поширена в графічному мистецтві техніка глибокого друку. Спосіб одержання зображень з металевої пластинки шляхом витравлення азотною кислотою (міцною водою). Офорт

виконується продряпуванням сталевую голкою рисунка по граверному ґрунту, з наступним травленням пластинки з якої зображення друкується на папір. Офорт був винайдений на рубежі XV-XVI століть і використовується до цього часу.

Парсуна – (від персона, особистість, обличчя) – умовна назва творів українського та російського портретного живопису XVII-XVIII століть. Перші парсуни, на яких зображувалися реальні історичні особи, не відрізнялися від творів іконопису. У другій половині XVII століття парсуна розвивалася за двома напрямками. Перший характеризувався впливом іконописного начала, другий – впливом іноземних художників.

Пейзаж – жанр образотворчого мистецтва (або окремих творів цього жанру), в якому основним об'єктом зображення є природа. В пейзажі відтворюються реальні або уявлені художником види місцевості, архітектурних споруд, міст, морські види та ін.

Перспектива – система способів зображення предметного світу на площині відповідно до закономірностей зорового сприйняття людиною різних предметів. В образотворчому мистецтві лінійна перспектива використовується для побудови ілюзорного простору на площині. В повітряній перспективі предмети змінюють свій колір, при цьому чіткість обрисів залежить від відстані до тієї площини, на якій вони зображуються.

Перформанс (англ. «performance») – виконання, здійснення) – один із напрямів у модерністському мистецтві. Виник у 60-х роках XX століття. Складається з виконання якихось спланованих дій перед публікою. Глядачі обмежуються пасивною роллю, участі в дійстві не беруть.

Пластичні мистецтва, мистецтва просторові – поняття, що об'єднує всі види мистецтва, твори яких існують у просторі. Умовно й відносно поділяють на образотворчі й необразотворчі. До образотворчих належать: живопис, скульптура, графіка, монументальне мистецтво; до необразотворчих – архітектура, декоративно-ужиткове мистецтво.

Пленер – (буквально — «відкрите повітря») – 1) відтворення колористичного багатства природи в живописі; 2) заняття живописом на відкритому повітрі.

Поп-арт (англ. «pop art» – популярне мистецтво) – неоавангардистський напрям у 60-х роках ХХ століття, що на противагу абстрактному мистецтву має предметний характер. Митці цього напрямку використовують у своїх композиціях побутові предмети, промислові відходи тощо.

Постмодерн (те, що йде після модерну) – напрям у сучасній культурі, що сформувався у 70-х роках ХХ століття.

Пропорції – співвідношення розмірів елементів художнього твору, а також окремих елементів усього твору в цілому.

Ракурс – вид різних предметів, фігур, архітектурних форм у перспективі.

Реалізм (лат. – «дійсний») – художній метод в літературі і мистецтві, що відображає реалістичну картину подій, явищ.

Рельєф – скульптурне зображення на площині. Рельєф може бути самостійним твором скульптури або частиною архітектурної композиції. Його застосовують також у декоративних виробках. З відношенням до площини

фону розрізняють рельєф опуклий (горельєф, барельєф) і заглиблений (койланогліф).

Ренесанс (фр. «Renaissance» – «Відродження») – див. Відродження.

Рококо (фр. «rococo», від орнаментального мотиву «рокайль») – стиль, що набув розвитку в європейських пластичних мистецтвах першої половини XVII століття. Виник у Франції. Для стилю характерна декоративність, химерність і фантастичність орнаментальних мотивів, вигадливість форм.

Романський стиль – стиль, що набув поширення в країнах Західної, Центральної і частково Східної Європи у X-XII століттях (подекуди й у XIII столітті). Найбільш повно й широко виявився в архітектурі. Споруди вирізнялися важкими формами й масивністю (замки, міські оборонні споруди, монастирські комплекси фортечного характеру). В образотворчому мистецтві переважали фреска, мініатюра (оформлення рукописів).

Романтизм – художній метод, що склався наприкінці XIII - на початку XIX століття й поширився як напрям (течія) в літературі й мистецтві Європи та США. Романтики виступали проти раціоналістичних догм класицизму, ставили на перший план духовне життя людини. Вони зображали незвичайні явища та обставини, особливих героїв з сильним характером і пристрастями.

Садово-паркове мистецтво – мистецтво створення садів, скверів, парків. У садово-парковому мистецтві природний рельєф і рослинність поєднуються з архітектурою.

Світлотінь – контрастове виявлення освітлених і тінювих місць на формі, яке сприяє зоровому сприйманню пластики та об'ємності предмета. Її теорія розроблялися майстрами Відродження. Відтоді використовується як один із засобів, що визначають виразність художнього твору.

Символізм – модерністський літературний напрям кінця XIX-XX століття. Виник у Франції. Символісти відмовилися від зображення реалій життя і метою своєї творчості вважали пошук прихованої краси світу. На місце художнього образу вони ставили художній символ, що містить у собі ряд значень. Намагалися надати своїм творам музикальності, співзвучності, бо тільки музику вважали мистецтвом.

Синкретизм – злитість, нерозчленованість, яка характеризує первинний нерозвинутий стан чогось, наприклад первісного мистецтва.

Синтез – 1) метод вивчення предмета в цілісності, єдності й взаємозв'язку його частин; 2) органічне поєднання різних компонентів у одному цілому; узагальнення, висновок з чого-небудь.

Скульптура – вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємність, тривимірну форму й виконуються з твердих або пластичних матеріалів (камінь, глина, метал, гіпс тощо). Розрізняють два основні різновиди: круглу і рельєф. Кругла – статуя, скульптурна група, торс, бюст тощо. Вона вільно розміщується в просторі й вимагає кругового огляду. Рельєф передбачає зображення на площині, яка утверджує його тло.

Станкове мистецтво – термін, яким визначають твори образотворчого мистецтва, що мають

самостійний характер; у живописі – картина, у скульптурі – статуя, погруддя та ін.

Статуя – один із основних видів скульптури; об'ємне зображення людської фігури або тварини (рідше якоїсь фантастичної істоти).

Стиль – у мистецтві – єдність змісту, образної системи й художньої форми, що склалася за конкретних суспільно-історичних умов і властива різним історичним періодам та епохам у розвитку літератури і мистецтва. У вузькому значенні стиль – індивідуальна манера, своєрідні неповторні ідейно-художні особливості творчості митця.

Сюрреалізм (фр. «surrealism», буквально – надреалізм) – модерністська течія в літературі і образотворчому мистецтві ХХ століття, яка намагається знайти джерела творчості в підсвідомості.

Фреска (італ. «fresco» – свіжий) – живописний твір, виконаний водяними фарбами на свіжій вогкій штукатурці.

Фриз – 1) середня горизонтальна частина антаблемента; 2) декоративна смуга, що обрамляє площину підлоги, верх стіни тощо.

Хепенінг (англ. «happening» – подія, випадок) – напрям у модерністському мистецтві, що виник у кінці 50-х роках ХХ століття в США. В основі хепенінгу – виконання художником якоїсь незапланованої дії перед публікою та за її участю.

Список літератури

1. Агостон Ж. Теория цвета и ее применение в искусстве и дизайне / Ж. Агостон. – М. : Мир, 1982. – 184 с.
2. Анищенко Н. В. Формирование художественного восприятия младших школьников средствами комплексного взаимодействия искусств : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Наталия Викторовна Анищенко. – К. : КГПИИЯ, 1993. – 201 с.
3. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів: Світ, 1992. – 272 с.
4. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – М. : Прогресс, 1974. – 392 с.
5. Базыма Б. А. Психология цвета: теория и практика / Б. А. Базыма. – М. : Речь, 2005. – 205 с.
6. Бакушинский А. В. Художественное творчество и воспитание / А. В. Бакушинский. – М. : Педагогика, 1991. – 240 с.
7. Беда Г. В. Живопись и ее изобразительные средства / Г. В. Беда. – М. : Просвещение, 1987. – 162 с.
8. Беда Г. В. Основы изобразительной грамоты / Г. В. Беда – М. : Просвещение, 1999. – 192с.
9. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання: наук.-метод. посібн. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 1998. – 204 с.
10. Бех І. Д. Проблема методів виховання у сучасній школі // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 4. – С. 136-140.
11. Бехтерев В. М. Первоначальная эволюция детского рисунка в объективном изучении / В. М. Бехтерев. – СПб, 1910. – 87 с.
12. Борев Ю. Б. Эстетика: учеб. для студ. ВУЗов / Ю. Б. Борев. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

13. Бычков В. В. Эстетика: учеб. для студ. ВУЗов / В. В. Бычков. – М. : КНОРУС, 2012. – 528 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: «Перун», 2005. – 1728 с.
15. Венгер А. Л. Психологические рисуночные тесты: Иллюстрированное руководство / А. Л. Венгер. – М. : Владос-пресс, 2003. – 112 с.
16. Виппер Б. Р. Введение в историческое изучение искусства / Б. Р. Виппер. – М. : Изобразительное искусство, 1985. – 451 с.
17. Волков Н. Н. Цвет в живописи / Н. Н. Волков. – М. : Просвещение, 2005. – 287 с.
18. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Искусство, 1986. – 573 с.
19. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте / Л. С. Выготский. – СПб. : СОЮЗ, 1997. – 96 с.
20. Генезис сенсорных способностей / Л. А. Венгер, К. В. Тарасова, В. Ф. Котляр [и др.], под ред. Л. А. Венгера. – М. : Педагогика, 1976. – 276 с.
21. Гете И. Учение о цвете / И. Гете. – М. : Наука, 1999. – 187 с.
22. Гіптерс З. В. Культурологічний словник-довідник / З. В. Гіптерс. – К. : ВД Професіонал, 2006. – 328 с.
23. Глинская И. П. Изобразительное искусство: методика обучения в 1–3 классах / И. П. Глинская. – К. : Радянська школа, 1998. – 111 с.
24. Даниленко В. Я. Дизайн: підручн. для студ. ВНЗ за спец. «Дизайн» / В. Я. Даниленко. – Харків: Видавництво ХДАДМ, 2003. – 320 с.
25. Даниэль С. М. Искусство видеть: О творческих способностях восприятия, о языке линий и красок и

воспитании зрителя / С. М. Даниэль. – М. : Искусство, 1990. – 223 с.

26. Державний стандарт галузі «Художня культура» // Мистецтво та освіта. – 1997. – № 3. – С. 2-10.

27. Джад Д. Цвет в науке и технике / Д. Джад, Г. Вышецки. – М. : Мир, 1978 – 592 с.

28. Д жола Д. М. Теорія та методика естетичного виховання школярів / Д. М. Д жола, А. Б. Щербо. – К. : ІЗМН, 1998. – 126 с.

29. Драгунский В. В. Цветовой личностный тест / В. В. Драгунский. – М. : Харвест, 2005 – 448с.

30. Естетика: навч. посіб. / за ред. Л. В. Анучиної та О. В. Уманець; [уклали: Л. В. Анучина, О. К. Бурова, О. В. Уманець, О. В. Шило] ; – Харків: Право, 2010. – 232 с.

31. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура: навч. посіб. для студ. ВНЗ / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семашко [та ін.]; за ред. М. М. Закович. – К. : Знання, 2007. – 567 с.

32. Зміст, дидактичні структури та методичне забезпечення уроків у початкових класах (психологічні та педагогічні аспекти) / за ред. Г. П. Коваль. – Тернопіль: Богдан, 2010. – 192 с.

33. Зубарева Н. Д. Дети и изобразительное искусство / Н. Д. Зубарева. – М. : Искусство, 1999. – 312 с.

34. Зязюн І. А. Всеукраїнська державна комплексна програма естетичного виховання / І. А. Зязюн // Вісник АПН України : наук. - теорет. та інформ. часоп. – 1993. – № 1. – С. 43–51.

35. Зязюн І. А. Виховання естетичної культури школярів / І. А. Зязюн, Н. Є. Миропольська, Л. О. Хлебнікова. – К. : ІЗМН, 1998. – 156 с.

36. Игнатъев Е. И. Психология изобразительной деятельности детей / Е. И. Игнатъев. – М. : Педагогика, 1961. – 223 с.
37. Иттен И. Искусство цвета / И. Иттен. – М. : Издатель Д. Аронов, 2001. – 96 с.
38. Каган М. С. Морфология искусства / М. С. Каган. – М. : Искусство, 1972. – 440 с.
39. Кашуба Л. І. Образотворче мистецтво в початковій школі / Л. І. Кашуба, М. О. Таран. – Тернопіль: Мальва – ООО, 2001. – 55 с.
40. Кислюк К. В. Релігієзнавство: навч. посіб. для студ. ВНЗ / К. В. Кислюк, О. М. Кучер. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Кондор, 2004. – 270 с.
41. Коваль Л. В. Сучасні навчальні технології в початковій школі: навч.-мет. посіб. / Л. В. Коваль. – Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2006. – 226 с.
42. Коновець С. В. Програма з образотворчого мистецтва для 1-4 класів // Початкова школа, № 9, 1999. – вкладка.
43. Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии / Б. И. Кононенко. – М. : Вече: АСТ, 2003. – 511 с.
44. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України, 1992. – № 4. – С. 12.
45. Копытин А. И. Арт-терапия в эпоху постмодерна / А. И. Копытин. – СПб. : Речь, Семантика-С, 2002. – 224 с.
46. Костин В. И. Язык изобразительного искусства / В. И. Костин, В. А. Юматов. – М. : Знание, 1978. – 112 с.
47. Костин В. И. Что такое художественный образ / В. И. Костин. – М. : Педагогика, 1962. – 59 с.
48. Крапивенский С. Э. Социальная философия: учеб. для ВУЗов / С. Э. Крапивенский. – М. : Владос, 2004. – 315 с.
49. Кубланов Б. Г. Мистецтво як форма пізнання

дійсності / Б. Г. Кубланов. – К. : Мистецтво, 1967. – 231 с.

50. Левчук Л. Т. Естетика: підр. для студ. ВНЗ / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, О. І. Оніщенко, Д. Ю. Кучерюк. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 316 с.

51. Любарська Л. М. Глумачний словник термінів з образотворчого мистецтва: [На допомогу вчителю] / Л. М. Любарська // Початкова школа. – 2004. – № 12. – С. 15–19.

52. Масол Л. М. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах / Л. М. Масол // Інформаційний збірник МОНУ. – 2004. – № 10. – С. 4-9.

53. Масол Л. М. Методика навчання мистецтва у початковій школі / О. В. Гайдамака, Е. В. Белкіна, О. В. Калініченко, І. В. Руденко. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок». – 256 с.

54. Масол Л. М. Художественное образование в Украине: развитие творческого потенциала в XX веке: Аналитический доклад на украинском, русском и английском языках: научное издание / Л. М. Масол, А. В. Базелюк, О. А. Комаровская, В. Г. Муромец, В. В. Рагозина. – К. : Аура Букс, 2012. – 240 с

55. Мелик-Пашаев А. А. Как развивать художественное восприятие у школьников / А. А. Мелик-Пашаев., Г. Н. Кудина, З. Н. Новлянская. – М. : Педагогика, 1988. – 80 с.

56. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности / А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Наука, 1990. – 214 с.

57. Мигаль С. П. Колір у предметному середовищі: навч. посіб. / С. П. Мигаль, М. П. Тетіївський, В. М. Савік, І. В. Кузуб. – К. : ДАКККІМ, 2004. – 104 с.

58. Мистецтво у розвитку особистості : [монографія] / за ред. передмова та післямова Н. Г. Ничкало ; АПН

України, ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 224 с.

59. Михайлов С. М. История дизайна: учебн. для студ ВУЗов / С. М. Михайлов. – М. : Союз дизайнеров, 2003. – 412 с.

60. Мітіна В. О. Естетика і мистецтво: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. О. Мітіна, К. Е. Тетіївський, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. – К. : КНУБА, 2003. – 252 с.

61. Мовчан В. С. Естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ. / В. С. Мовчан. – К. : Знання, 2011. – 527 с.

62. Мухина В. С. Изобразительная деятельность ребёнка как форма усвоения социального опыта / В. С. Мухина. – М. : Педагогика, 1991. – 342 с.

63. Національна державна комплексна програма естетичного виховання. Проект / І. А. Зязюн, О. М. Семашко. – К. : 1994. – 64 с.

64. Національна доктрина розвитку освіти країни у XXI столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с.

65. Неменский Б. М. Мудрость красоты: кн. для учителя / Б. М. Неменский. – М. : Просвещение, 1987. – 255 с.

66. Николаев А. И. Основы литературоведения: учеб. пособ. для студ. ВУЗов / А. И. Николаев. – Иваново: ЛИСТОС, 2011. – 256 с.

67. Образотворче мистецтво. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів України. 1-4 класи. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2003. – 51 с.

68. Опанасюк О. П. Художній образ: структурна феноменологія і типологія форм / О. П. Опанасюк. – Дрогобич: Коло, 2004. – 318 с.

69. Остер Д. Рисунок в психотерапии / Д. Остер, П. Гоулд. – М. : Искусство, 2000. – 276 с.

70. Отич О. М. Мистецтво у змісті професійної підготовки майбутнього педагога професійного навчання:

- [навч.-метод. посіб.] / Олена Отич; [наук. ред. Н. Г. Ничкало]. – Полтава: Інтер Графіка, 2005. – 200 с.
71. Отич О. М. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти: [монографія] / О. М. Отич; [за наук. ред. І. А. Зязюна]. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – 440 с.
72. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва. Теорія і методика викладання мистецьких дисциплін / Г. М. Падалка. – К. : Освіта України, 2008. – 274 с.
73. Пасічний А. М. Образотворче мистецтво: Словник-довідник / А. М. Пасічний. – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2003. – 216 с.
74. Піхманець Р. В. Психологія художньої творчості: Теоретичні та методичні аспекти / Р. В. Піхманець. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.
75. Пічкур М. І. Педагогічне керування формуванням художнього сприйняття школярів / М. І. Пічкур // Мистецтво та освіта. – 2003. – № 4. – С. 14-20.
76. Подольська Є. А. Культурологія [текст]: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Є. А. Подольська, В. Д. Лихвар, К. А. Іванова. – Харків: Видавництво НФаУ: Золоті сторінки, 2003. – 247 с.
77. Полуянов Ю. А. Диагностика общего и художественного развития детей по их рисункам / Ю. А. Полуянов. – М. : Искусство, 2000. – 298 с.
78. Полуянов Ю. А. Изобразительное искусство. Содержание, методика и организация занятий в начальной школе / Ю. А. Полуянов. – М. : Высшая школа, 1995. – 187с.
79. Потемня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потемня. – М. : Искусство, 1976. – 616 с. – (Серия: История эстетики в памятниках и документах).
80. Ростовцев Н. Н. Изобразительное искусство и методика его преподавания в начальных классах /

Н. Н. Ростовцев. – М. : Педагогика, 1979. – 348 с.

81. Рудницька О. П. Основи викладання мистецьких дисциплін / О. П. Рудницька. – К. : Експрес-об'ява, 1998. – 184 с.

82. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посіб. / О. П. Рудницька. – К. : Інтерпроф, 2002. – 270 с.

83. Сизова А. В. Методика формування кольоросприймання в початкових класах загальноосвітньої школи / А. В. Сизова. – К. : Знання, 2001. – 175 с.

84. Сурмай І. М. Етика та естетика: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Сурмай І. М., Карвацька Г. Ф., Мазур Л. І. [та ін.]; за ред. В. Петрушенка. – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. – 180 с.

85. Философский энциклопедический словарь [сост. Е. Ф. Губский]. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 574 с.

86. Шевченко Г. П. Взаимодействие искусств в эстетическом воспитании и развитии подростков: дисс. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / Шевченко Галина Павловна. – К. , 1986. – 348 с.

87. Шейко В. Н. История художественной культуры. Западная Европа XIX-XX вв. : Учеб. для студ. ВУЗов искусства и культуры / В. Н. Шейко, А. А. Гаврюшенко, А. В. Кравченко. – Харьков: ХГАК, 2001. – 228 с.

88. Шейко В. Н. История художественной культуры. Западная Европа XVII и XVIII вв. : Учеб. для студ. ВУЗов искусства и культуры / В. Н. Шейко, А. А. Гаврюшенко, А. В. Кравченко. – Харьков: ХГАК, 1999. – 196 с.

89. Шейко В. Н. История художественной культуры. Средние века. Возрождение: Учебник для студ. ВУЗов искусства и культуры / В. Н. Шейко, А. А. Гаврюшенко, А. В. Кравченко. – Харьков: ХГАК, 1999. – 228 с.

90. Шейко В. Н. История художественной культуры: Учебник для студ. ВУЗов искусства и культуры. Кн. 1. Первобытность. Древний мир / В. Н. Шейко, А. А. Гаврюшенко, А. В. Кравченко. – Харьков: ХГАК, 1998. – 190 с.

91. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, С. К. Бистрицький, М. О. Булатов. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

92. Шорохов Е. В. Композиция / Е. В. Шорохов. – М. : Просвещение, 1996. – 209 с.

93. Щолокова О. П. Основи професійної художньо-естетичної підготовки майбутнього вчителя / О. П. Щолокова. – К. : 1996. – 213 с.

94. Щолокова О. П. Світова художня культура: від первісного суспільства до початку середньовіччя / О. П. Щолокова, С. В. Шип, О. Л. Шевнюк, О. М. Семашко. – К. : Вища школа, 2004. – 176 с.

95. Эренгросс Б. А. Культурология: учеб. для ВУЗов / Бэлла Ароновна Эренгросс, Рубен Грантович Апресян, Елена Аркадьевна Ботвинник. – М. : Оникс, 2007. – 298 с.

96. Юсов Б. П. Изобразительное искусство и детское изобразительное творчество. Очерки по истории, теории и психологии художественного воспитания детей / Б. П. Юсов. – Магнитогорск: МаГУ, 2002. – 283 с.

97. Яремків М. М. Композиція: творчі основи зображення: навч. посіб. / М. М. Яремків. – Тернопіль: Підручник і посібник, 2009. – 112 с.

Електронні ресурси на допомогу студенту

1. <http://www.artprojekt.ru/> «Арт-проект» – енциклопедія мистецтв (історія світового мистецтва; картинні галереї; адреси музеїв; сторінки арт-школи та віртуальної академії фотомистецтва).

2. <http://smallbay.ru/> «Планета Small Bay» – арт-портал (електронна бібліотека; репродукції робіт видатних майстрів живопису та скульптури, шедеврів архітектури; статті та рукописи).

3. <http://www.arthistory.ru/> «Історія образотворчого мистецтва» – інформація про визначних митців різних епох; репродукції картин художників різних країн; характеристика стилів; інформація про музеї.

4. <http://artyx.ru/> «Загальна історія мистецтв» – ілюстрована енциклопедія.

5. <http://www.art-catalog.ru/> «Арт-каталог» – зібрання живопису і графіки (галерея репродукцій картин відомих художників, їх біографії).

6. <http://izoselfportrait.narod.ru/> «Автопортрет у світовому живописі» – автопортрети та портрети художників різних країн.

7. <http://www.impressionism.ru/> «Імпресіонізм» – історія імпресіонізму (список художників-імпресіоністів; біографії та картини художників; словник спеціальних термінів).

8. <http://www.arhitekto.ru/> «Історія архітектури» – опис архітектури Стародавнього світу, античної та середньовічної архітектури; характеристика архітектурних стилів.

9. <http://www.nearyou.ru/> «Музеї Європи» – інформація про європейські музеї образотворчого мистецтва, біографії європейських художників, їх картини.
10. <http://www.plakaty.ru/> «Плакати» – зібрання плакатів: агітаційних, військових, соціальних, рекламних, кіноплакатів.
11. <http://artclassic.edu.ru/> Довідник з образотворчого мистецтва. Короткі біографії та картини відомих художників XV-XX століття.
12. <http://www.kulturamira.ru/> «Шедеври Ермітажу. Старі майстри». Галерея картин відомих художників з коментарями.
13. <http://tphv.ru/> Товариство пересувних художніх виставок. Історія створення товариства. Біографії художників та їх роботи.
14. <http://graphic.org.ru/> «Графік» – сайт про мистецтво графіки (історія мистецтва графіки; уроки малюнка; роботи сучасних художників; форум).

Нормативно-правові та методичні документи

15. http://schools.tehno.ru/sch1529/mxk/naturm/natur_ogl.htm
16. http://schools.tehno.ru/sch1529/mxk/naturm/natur_ogl.htm
17. <http://pro.corbis.com>
18. <http://konserg.ucoz.ua>
19. <http://n=shkola.ru>
20. <http://osvita.ua/vnz/reports/culture>
21. <http://pro.corbis.com/>
22. <http://schools.techno.ru/sch1529/mxk>
23. <http://softacademy.lnpu.edu>
24. <http://uk.wikipedia.org>
25. <http://yrok.at.ua>